

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav etnologie

Bakalářská práce

**Obřadnost spojená s narozením dítěte na Pelhřimovsku
Role porodní báby z hlediska etnologie**

Ceremoniousness connected with birth of a child in Pelhřimov distrikt
The Role of the Midwife from the viewpoint of etnology

Kristýna Kubíčková

Zde bych ráda poděkovala především PhDr. Jaroslavě Krupkové, CSc. za laskavost, trpělivost a vstřícnost při vedení bakalářské práce. Nemenší poděkování patří také pracovníkům Státního okresního archivu v Pelhřimově, především pak panu Bc. et Bc. Pavlu Holubovi a Josefu Slavíkovi za neobyčejně ochotný přístup a podnětné rady při studiu archivních materiálů. Ráda bych poděkovala rovněž pracovníkům Muzea Vysočiny v Pelhřimově, a to především PhDr. Heleně Novákové a PhDr. Markétě Skořepové. V neposlední řadě bych ráda poděkovala všem svým blízkým za podporu a pochopení.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V

dne

podpis

ABSTRAKT

Ústředním tématem bakalářské práce je obřadnost související s narozením dítěte na Pelhřimovsku v období 2. poloviny 19. století a v počátcích století dvacátého. Samotným obřadním úkonům je věnována především její druhá část. Samostatné kapitoly jsou zaměřeny na pojetí těhotenství, porodu i šestinedělí v lidovém prostředí. Prostřednictvím dobové literatury a článků, archivních materiálů i matrik je tak pohlíženo na velmi intimní a doposud nepřiliš zmapovanou oblast rodinné obřadnosti. Vzhledem ke skutečnosti, že předními vykonavatelkami obřadních úkonů spojených s narozením dítěte bývaly zpravidla porodní báby, je první část textu určena právě problematice babictví. Zde je pozornost soustředována nejen na vzdělávání porodních bab a jejich kompetence, ale také na jejich postavení ve společnosti, finanční ohodnocení i kolegiální vztahy.

ABSTRACT

The main theme of this bachelor's thesis is ceremoniousness, which is connected with the birth of a child in Pelhřimov district in the 2nd half of the 19 and the beginning of the 20 century. The second part of the thesis is primarily devoted to related ceremonial acts. The individual chapters are focused on conception of pregnancy, childbirth and puerperium in the folk environment.

This very intimate and rarely mapped area of family ceremoniousness is thus seen by means of period literature, articles, archive matters, records and registers. Considering the fact that midwives used to be the principal performers of ceremonial acts connected with the birth of a child the first part of the thesis concentrates on the midwifery issues. It deals with midwives education, their competences and collegial relationships.

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Dobové a územní vymezení	8
3. Rozvržení práce a užitá terminologie	10
4. Zhodnocení pramenů a literatury.....	13
4.1. Archivní materiály a matriky	13
4.2. Zhodnocení literatury spojené s problematikou babictví.....	14
4.3. Zhodnocení literatury spojené s problematikou obřadního chování doprovázející narození dítěte	18
5. Porodní báby na Pelhřimovsku	21
5.1. Porodní báby: pojetí terminologické	21
5.2. Babické umění v kontextu profesionalizace porodnictví.....	22
5.3. Vzdělání porodních bab.....	24
5.4. Žádoucí vlastnosti a povinnosti porodních bab.....	30
5.5. Vybavení porodních bab.....	34
5.6. Vztahy mezi porodními bábami.....	38
5.7. Odměna za odvedenou práci aneb neutěšené poměry v babické profesi.....	41
6. Porodní bába a její role v obřadnosti spojené s narozením dítěte	45
7. Výjimečný stav - těhotenství v lidové kultuře na Pelhřimovsku	47
8. Okamžik zrození	54
9. Obřadnost spojená s prvními chvílemi života dítěte	58
10. Křest	64
11. Šestinedělí.....	69
11.1. Kout.....	69
11.2. Koutní plachty Pelhřimovska.....	72
11.3. Obřadní obdarovávání šestinedělky neboli „nošení do kouta“	74
12. Závěr.....	76
13. Použitá literatura a prameny	77
13.1. Seznam použité literatury	77
13.2. Archivní prameny	80
13.3. Internetové zdroje	81
14. Přílohy	82
14.1. Seznam příloh	82

1. Úvod

Momentem, který jistě určitým způsobem přesahuje prožívání běžné každodennosti, je narození dítěte. Jedná se o klíčovou událost, jež v člověku vždy vyvolávala uvědomění si jisté nesamozřejmosti a vymezenosti lidské existence. Výjimečné okamžiky bývaly v minulosti zpravidla doprovázeny celou řadou obřadních úkonů, neboť jen přesně daným a správným (chápejme jako tradicí stvrzeným) postupováním, bylo možné neobvyklý stav věci „uchopit“, případně nad ním získat alespoň částečnou kontrolu.

Obřadnost spojená s narozením dítěte představuje neobyčejně zajímavou a snad lze říci, že v českém prostoru stále ne příliš probádanou oblast. Nutno však podotknout, že řada etnografů a národopisných pracovníků provedla zejména na přelomu 19. a 20. století sběry, jejichž výsledkem je bohatá studnice dobových dokladů o stále živém praktikování obřadních úkonů. Právě jejich práce je pro mnohé badatele dodnes velmi inspirativní.

Také v prostoru Pelhřimovska, jinak nepřiliš etnograficky výrazném regionu, se dochovalo množství takových dokladů. Je třeba však mít neustále na mysli i limity tehdejších sběrů. Jako vlastivědní pracovníci byli tehdy aktivní především muži, k nimž se však ze zcela pochopitelných důvodů mnohé informace z ryze ženské sféry, a tou oblast obřadnosti spjaté s narozením dítěte nepochybně byla, nedostávaly. Jaké povahy tedy tyto sebrané informace jsou? Nakolik vypovídají o obřadnosti na Pelhřimovsku? Cílem této práce je nejen jejich zmapování, ale také drobné hodnocení. Ráda bych také tyto informace získané vlastivědnými pracovníky konfrontovala s údaji pocházejícími z archivních pramenů.

Vstup jedince do manželství byl také doprovázen neobyčejně velkým množstvím obřadních úkonů, avšak oproti námi sledované oblasti rodinné obřadnosti se jednalo o záležitost více veřejnou. Právě sféra narození dítěte v sobě spojovala momenty ryze veřejné (návštěvy matky a novorozence sousedstvem apod.) i značně intimní¹ povahy (obřadní nakládání s přestřižením pupeční šňůry²). Právě tato skutečnost mě ke studiu této oblasti lidové obřadnosti inspirovala. Výběr sledovaného regionu pak proběhl zcela přirozeně, neboť z Pelhřimovska pocházím.

Vzhledem ke skutečnosti, že osobou, jež se účastnila obvykle celého cyklu obřadnosti spjaté s narozením dítěte, byla, samozřejmě kromě matky s dítětem, také porodní bába, se cílem mé práce stalo nejen alespoň částečně zachytit tento druh obřadnosti na Pelhřimovsku

¹ Nepochybně je však třeba s termínem „intimita“ nakládat velmi opatrně, neboť se její chápání v čase i prostoru značně proměňovalo.

² Ačkoli se i těchto úkonů mnohdy účastnila celá skupina vybraných žen z lokálního kolektivu, přesto se jednalo o sféru, do které například muži neměli přístup.

ve 2. polovině 19. století a v počátcích století dvacátého, ale také na základě matrik, archivních materiálů, literatury i dobových článků národopisných pracovníků rozpoznat její význam, roli a funkci v námi zkoumané oblasti. Jak dalece se porodní bába angažovala v péči o novorozence? Nakolik byla nejen vykonavatelkou, ale také uchovatelkou tradičních obřadních postupů? Za potřebné rovněž považuji alespoň částečně nastínit stav babictví v námi sledovaném období i regionu. Jak probíhala domluva a spolupráce mezi porodními bábami a lékaři? Kolik porodních bab ze sledovaného regionu prošlo babickým kurzem a disponovalo potřebným diplomem? Jaká kritéria pak hrála při výběru porodní báby největší roli? A jaké bylo její sociální postavení? Na následující otázky bych se ráda ve své práci pokusila odpovědět.

2. Dobové a územní vymezení

Zabýváme-li se určitými obřadními motivy v jednání člověka, praktikováním obyčejových a zvykových úkonů, pak zjistíme, že přesné vymezení těchto jevů v čase i prostoru je velmi obtížné. Zachytit stále se proměňující významy i funkce jednotlivých obyčejů, případně i jejich zánik, a následně tyto skutečnosti popsat, je neobyčejně složité. Avšak pro alespoň částečné uchopení problému je třeba se o takové vymezení pokusit.

V předkládané práci se zaměřuji na období druhé poloviny 19. století a počátky století dvacátého. V prvních desetiletích 20. století dochází na Pelhřimovsku k pomalé přeměně významů jednotlivých obyčejových úkonů i k jejich postupnému zánikání, avšak tuto etapu nelze konkrétními roky jednoznačně vymezit. Jako jistý přelom lze patrně vnímat období první světové války. Skutečně ve válečném či poválečném období řada obyčejů na Pelhřimovsku zaniká či ztrácí svůj dosavadní význam, avšak ani vymezení touto událostí není zcela vhodné. Některé ze zachycených obřadních úkonů nalézají své uplatnění v určitých místech regionu ještě ve dvacátých či třicátých letech 20. století. Studované archivní materiály mnohdy samy částečně udávají nejen směr bádání, ale rovněž jistý časový rozptyl.

Ačkoliv z etnologického hlediska by bylo patrně vhodnější vymezit si oblast zájmu hranicemi určitého národopisného regionu, přesto jsem si pro účely předkládané práce zvolila prostor okresu Pelhřimov, tedy jednotku územně-správní (hranice současného okresu byly stanoveny roku 1960). Sledovanou oblast pak nazývám obecně Pelhřimovsko.

České Horácko je název národopisné oblasti, do níž bývá značná část Pelhřimovska řazena, některé regiony okresu jsou však vnímány jakožto součást jiných národopisných celků, kupříkladu Blat či Kozácka.³ Tyto oblasti jsem však ze své práce nechtěla vyřadit. Samotné České Horácko je region velmi rozlehlý a pro potřeby předkládané práce by bylo nutné vyčlenit si v jeho rámci pouze určitou část.

Prostor okresu Pelhřimov se mi pro tuto práci jeví jako vhodný nejen pro svou rozlohu, ale rovněž proto, že významná města regionu (jakými jsou Počátky, Pacov, Humpolec, Kamenice nad Lipou), jejichž územněsprávní příslušnost se v čase hojně proměňovala, byla (s výjimkou města Humpolce) k politickému okresu Pelhřimov řazena i po značnou část námi sledovaného období.⁴ Uvedenou informaci je však třeba upřesnit. Rok 1850 přinesl do územněsprávního členění sledovaného prostoru zásadní změnu, neboť byla vytvořena celá řada okresů, jejichž sídly se stala již uvedená města. Vznikly tedy okresy

³ Z. Martínek, Pelhřimovsko jako geograficko historický region. In: *Pelhřimovsko ve druhém tisíciletí*, Pelhřimov: Okresní úřad Pelhřimov a Okresní muzeum Pelhřimov, 2000.

⁴ Z. Martínek, tamtéž, s. 7.

Počátky, Pacov, Kamenice nad Lipou a Humpolec. Toto členění přetrvalo asi do roku 1868, kdy tyto okresy zanikly a uvedené regiony se povětšinou staly součástí politického okresu Pelhřimov.⁵ Nutno však podotknout, že zmíněné obvody byly značně svébytnými a samostatnými celky. „V letech 1864-1927 působila v jejich obvodech dokonce regionální samospráva v podobě okresních zastupitelstev.“⁶ Součástí pelhřimovského okresu však nezůstaly tyto obvody až do roku 1960, během první poloviny 20. století se stávaly buď opět samostatnými okresy, či spadaly pod okresy jiné. Během první poloviny 20. století se tyto obvody z pelhřimovského okresu vyčleňovaly, vytvářely opět okresy vlastní či se stávaly součástí okresů jiných. Až správní reformou z roku 1960 se staly součástí okresu Pelhřimov. V předkládané práci, především v její první části věnované postavení a situaci porodních bab, se opírám především o materiály úředního charakteru. Z archiválií tohoto typu je ona značná správní samostatnost jednotlivých obvodů dobře patrná.

⁵ Z. Martínek, Pelhřimovsko jako geograficko historický region. In: *Pelhřimovsko ve druhém tisíciletí*, Pelhřimov: Okresní úřad Pelhřimov a Okresní muzeum Pelhřimov, 2000.

⁶ Z. Martínek, tamtéž, s. 7.

3. Rozvržení práce a užitá terminologie

Tématem předkládané bakalářské práce je obřadnost spojená s narozením dítěte na Pelhřimovsku. První část práce je věnována problematice babictví, neboť role porodní báby, jak se při studiu dostupných materiálů jeví, dalece přesahovala onu vlastní „fyzickou“ sféru porodu. Porodní bába totiž zastávala množství funkcí právě v oblasti obřadnosti, vážící se k tomuto významnému okamžiku. Proto se snažím alespoň částečně zorientovat v oblasti babictví a přiblížit základní problémy, jež se k ní vážou. Na babickou problematiku se pak snažím nahlížet v různých rovinách. První podkapitola, jež je tomuto tématu věnována, je zaměřena na terminologii, která s porodními bábami souvisí. Především je pozornost opět soustředována na prostor Pelhřimovska. Proces medikalizace a profesionalizace porodnictví se pochopitelně velmi intenzivně odrážel také v babictví, proto této problematice věnuji alespoň drobnou podkapitolu. Dalším nezanedbatelným činitelem, jenž měl vliv na proměnu babického umění v profesi, bylo pochopitelně vzdělání. Právě na babických kurzech se porodní báby dozvídaly, jakým náčiním musí při své praxi disponovat a v jakém by měly být stavu. Tuto záležitost také upravovala celá řada nařízení a vyhlášek. Obvyklé byly rovněž pravidelné kontroly babického náčiní místními lékaři, kteří mnohdy neváhali v případě zjištěných nedostatků informovat místí úřad, a právě i díky těmto prohřeškům se nám dochovalo množství záznamů a cenných informací o požadované výbavě porodních bab. V námi sledovaném období vznikala celá řada tzv. babických příruček. Jedná se o učebnice určené porodním bábám, jejichž autory bývali zpravidla lékaři. Autoři však kromě podrobných popisů ženského těla, postupu při běžném i komplikovaném porodu apod. věnovali také intenzivní pozornost přiblížení a představení tzv. ideální porodní báby. V příručkách byly udány popisy vlastností, jimiž by měla porodní bába disponovat. Právě těmto představám jednotlivých autorů o ideální porodní bábě se věnujeme v podkapitole s názvem *Žádoucí vlastnosti a povinnosti porodních bab*. Na vykonávání babické profese měly neobyčejný vliv pochopitelně také faktory, jakými jsou finanční ohodnocení a v nemenší míře také kolegiální vztahy, proto i jim je věnována alespoň částečná pozornost. Celá kapitola věnovaná babictví je založená především na studiu dobových publikací a archivních pramenů pocházejících z Pelhřimovska. Snad lze říci, že je zde užit spíše přístup historiografický, a právě tímto se odlišuje od kapitol následujících, které jsou věnovány především rodinné obřadnosti a v nichž je hojně čerpáno nejen z archiválií a dobových publikací, ale také z literatury etnologické.

Jistým spojovacím článkem mezi první kapitolou věnovanou babictví a kapitolami následujícími je oddíl věnovaný roli a funkci, jakou porodní bába zastávala v obřadnosti spojené s narozením dítěte. Avšak jedná se spíše o jakýsi přehled či souhrn jednotlivých momentů obřadního chování, podrobněji se této problematice věnuji v kapitolách dalších..

Období těhotenství je věnována samostatná kapitola, v níž se snažím alespoň částečně přiblížit vnímání tohoto zvláštního a výjimečného období v lidovém prostředí v námi sledovaném čase i prostoru. Pozornost je soustředěna především na doporučení, jež byla uchováována a tradičně předávána ženami lokálního kolektivu - pochopitelně se zde významně uplatňovala také porodní bába - a na jejich konfrontaci s doporučeními vyskytujícími se v oficiální dobové literatuře. Okamžiku zrození a obřadnosti s ním související je také věnována samostatná kapitola. Následuje drobné nastínění problematiky poporodní péče o dítě i o šestinedělku. Pozornost se soustředí také na zvlášť významný obřad křtu.

Nutno však upozornit, že pozornost je v předkládané práci upřena především na běžné a obvyklé případy. Jiné obyčeje a jiný průběh obřadů doprovázel narození nemanželských dětí, jichž se rozhodně v námi sledovaném regionu, jak je dobře patrné ze studovaných matrik, nerodilo málo, naopak. Problematika nemanželských dětí je neobyčejně rozsáhlá a mnohými autorkami výjimečně kvalitně zpracována.⁷ Zachycení této problematiky bylo však již nad možnosti předkládané práce. Podobně je na tom také oblast vysoké kojenecké úmrtnosti, na niž je sice v práci upozorněno, avšak není již podrobněji rozpracována.

V předkládané práci je neustále operováno s pojmy *obyčej* a *obřad*. Vzhledem ke složitosti problematiky etnologické terminologie není cílem této práce se těmito pojmy podrobněji zabývat, nutné však je přiblížit, jakým způsobem jsou v práci používány. Zevrubně se zmíněným pojmům věnuje v práci *Tradice a etnografie*⁸ Jaroslava Krupková. Jak již napovídá název, publikace je zaměřena především na pojem *tradice* a jeho chápání v odborném etnologickém diskurzu. Avšak práce neopomíná také již výše zmíněné pojmy *obřad* a *obyčej*. Při užívání těchto termínů pak vycházíme z definic formulovaných J. Krupkovou. Pojem *obyčej* je definován následně, „obyčeje jsou zpravidla globální formy kolektivně tradovaných, uvědomovaných a ustálených způsobů opakovaného jednání lidí při určitých příležitostech, způsobů jejich opakovaného chování v určitých životních situacích, s dominantní funkcí prosperitní nebo ochrannou a s cílem zajistit nejzákladnější podmínky a univerzální existenční předpoklady pro úspěšný život člověka, a to prostředky založenými

⁷ Za pozornost stojí nepochybně práce V. Bayerové s názvem *Sonda do problematiky nemanželských dětí v Čechách na základě vybraných církevních matrik panství Kostelec nad Černými lesy z let 1785-1873*. Praha, 2009. (Rigorózní práce Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze).

⁸ J. Krupková, *Tradice a etnografie: k úloze tradice ve vývoji kultury*. Praha: Karolinum, 1991.

obvykle na principech magického myšlení.“⁹ Pojem obřad pak lze definovat jako „... ustálený sled úkonů, který tvoří formální stránku průběhu obyčeje ...“. K vykonání obyčeje se tedy přistupovalo obřadním způsobem, a právě rozsáhlý soubor těchto obřadních úkonů označuji pojmem obřadnost. Například položení právě narozeného dítěte pod stůl představuje velmi archaický obyčej, který však býval vykonáván velice obřadním způsobem, jenž byl pevně zakořeněn v lidové mentalitě.

⁹ J. Krupková, *Tradice a etnografie: k úloze tradice ve vývoji kultury*. Praha: Karolinum, 1991, s. 85.

4. Zhodnocení pramenů a literatury

4.1. Archivní materiály a matriky

Prameny archivního charakteru zde představují především materiály úředního typu. Zejména se jedná o dobovou korespondenci mezi jednotlivými obvodními úřady a samotnými porodními bábami. Nejhojněji jsou pak zastoupeny stížnosti na neoprávněné provozování babické činnosti některou z žen v bezprostředním okolí odesílatelky, již byla zpravidla diplomovaná porodní bába. Součástí takových dopisů bývají rovněž žádosti o potrestání uvedené osoby. Mezi dokumenty jsou hojně zastoupeny také žádosti o finanční příspěvky ať na babický kurz či na živobytí. Tyto písemnosti pak obvykle obsahují popis nevalných poměrů v babické profesi. Mezi úředními dokumenty rovněž nacházíme soupisy porodních bab pro konkrétní lokality, v nichž je obvykle uvedeno nejen jméno porodní báby, ale rovněž datum a místo jejího narození, rok získání babického diplomu a někdy je zde také uvedena výše finančního příspěvku za ošetřování nemajetných rodiček. Nutno zdůraznit, že seznamy zpravidla uvádějí jména pouze osob přezkoušených a diplomovaných. Vzhledem k vysokému počtu nezkoušených porodních bab v námi sledované oblasti nelze tyto seznamy považovat za relevantní zdroj informací o konkrétním počtu působících porodních bab v daném regionu.

Zvláštní dobový materiál představuje tzv. deník porodní báby Anny Vaničkové ze Žirovnice. Nejedná se o dokument soukromé povahy, právě naopak. Jde o předtištěný soubor formulářů, do nichž měla porodní bába pečlivě vpisovat konkrétní údaje týkající se průběhu každého porodu, u něhož asistovala. Právě poměrně poctivě vedený deník A. Vaničkové, jenž zachycuje období od května roku 1914 do března 1915, představuje neobyčejně hodnotný zdroj informací.

Nejen ke studiu problematiky obřadnosti spojené s narozením dítěte, ale především k dotvoření celkového obrazu námi sledované oblasti v počátcích 20. století výrazně přispívají tzv. národopisné dotazníky, jejichž pečlivější rozbor by jistě vydal na samostatnou práci. Problematikou těchto dotazníků se ve svém příspěvku do *Vlastivědného sborníku Pelhřimovska* zabývá Helena Nováková¹⁰. Dotazníky byly vytvořeny Muzejním spolkem v Pelhřimově a následně byly rozeslány do jednotlivých obcí. Zde se vypracováním odpovědí na jednotlivé části dotazníku zabývali především místní učitelé. Většina z nich tak činila s pečlivostí i s viditelným nadšením, což dokládají například jednotlivé nákresy interiérů venkovských domů, přiložené fotografie či uvedené podrobné zpracování dějin obce.

¹⁰ H. Nováková, Národopisné dotazníky z Pelhřimovska z 1. poloviny 20. století. In: *Vlastivědný sborník Pelhřimovska* 17, Pelhřimov: Muzeum Vysočiny Pelhřimov, 2006.

Z některých dotazníků je patrné, že se autoři odpovědí snažili představit svou obec v co nejlepším světle, jiné jsou plny kritiky k místním poměrům i povahovým rysům zdejšího obyvatelstva.

Dotazníková akce proběhla na Pelhřimovsku v 1. polovině 20. století hned několikrát. Poprvé se uskutečnila v březnu 1914, další byla zorganizována velmi záhy, a to v červnu téhož roku. Poté probíhala ještě v letech 1929-1930 a poslední dotazníková akce se uskutečnila v roce 1937.¹¹ Pro účely uvedené práce byly použity dotazníky z roku 1914, počet studovaných materiálů se pohyboval kolem šedesáti kusů. Ačkoli se v dotaznících objevoval rovněž dotaz na rodinnou obřadnost, odpověď bývala obvykle velmi strohá. Pověštinou autor uvedl, že zvyky spojené s tímto druhem obřadnosti jsou stejné jako jinde, popřípadě sdělil, že zvyky a obyčeje celkově zanikají. Nutno však brát v potaz, že námi sledovaná oblast rodinné obřadnosti byla záležitostí spíše ženskou a mnozí muži buď o mnoha záležitostech neměli ani ponětí, nebo se velmi zdráhali do oficiálního dotazníku takové „babské“ obyčeje zapisovat.

Ačkoli se matriky narozených mohou jevit jako nepřilíš vhodný zdroj poznatků vázících se k problematice babictví i obřadnosti související s narozením dítěte, opak je pravdou. I když jsou matriky dokumentem úředního charakteru, do něhož se realita může jen stěží plně „vměstnat“, přesto se jedná o významný dobový materiál, z něhož lze vyčíst řadu důležitých informací. Například se zde můžeme dozvědět, s jakou frekvencí u porodů asistovala konkrétní porodní bába, uvedena jsou obvykle také jména, počet, pohlaví kmotrů dítěte. Nezřídka se dozvídáme rovněž o sociálním postavení těchto osob. Pochopitelně jsou zde uvedena také jména obou rodičů, povolání otce, jméno dítěte a kromě data narození také pro nás důležité datum křtu dítěte. Za neobyčejně cenné lze také považovat informace o tom, jak často vykonávala porodní bába nouzový křest a jak vysoké bývalo procento novorozenecké úmrtnosti. Nespornou výhodou při studiu matričních záznamů bylo, že potřebné matriky farností spadající dnes do námi sledovaného prostoru, bylo možno prohlížet na webových stránkách třeboňského archivu.

4.2. Zhodnocení literatury spojené s problematikou babictví

Spíše než konkrétní monografie zpracovávají v českém prostředí problematiku babictví rozličné články ve sbornících či odborných časopisech a závěrečné práce studentů,

¹¹ H. Nováková, Národopisné dotazníky z Pelhřimovska z 1. poloviny 20. století. In: *Vlastivědný sborník Pelhřimovska* 17, Pelhřimov: Muzeum Vysočiny Pelhřimov, 2006, s. 148.

ať už oborů se zaměřením zdravotnickým (ošetřovatelství, porodní asistence apod.) či spíše humanitním (historie, etnologie atd.).

Je zcela pochopitelné, že studenti zdravotnických i lékařských studijních programů mají zájem na poznávání a zpracovávání historie oboru, jemuž se věnují. Vznikají pak bakalářské i diplomové práce, jež jsou, dle mého soudu, značným přínosem do literaturou nepřilíh zmapované oblasti. Tyto práce obvykle rovněž věnují pozornost současnému modelu porodní asistence. Ačkoli autoři takových prací zmiňují a zdůrazňují význam porodní báby jakožto vykonavatelky řady obřadních a obyčejových úkonů spjatých s narozením dítěte, tuto problematiku více nerozpracovávají. Jinak je tomu v diplomové práci Heleny Hrachové¹², jež vznikla v Historickém ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Této oblasti je zde věnována obsáhlá kapitola s názvem *Diskurz k pověrám v porodnictví*. Cenná je rovněž snaha o vymezení pojmu *pověra*. Tato práce vychází z odlišných předpokladů a klade si jiné cíle než práce předkládaná a je koncipována obsáhleji. Autorka se snaží postihnout historický vývoj babického povolání od úplných počátků, v čemž se liší od zde uváděného textu, který se pokouší zachytit situaci ve vymezeném období 2. poloviny 19. století a počátku století dvacátého (drobných přesahů do minulosti se zde neobjevuje mnoho) v konkrétním prostoru Pelhřimovska. Ve zmíněné kapitole *Diskurz k pověrám v porodnictví* provádí autorka cennou syntézu dané problematiky. Autorka v úvodu kapitoly poznamenává, že „na porodnické pověry, nebo lépe na pověry babické, je nutné pohlížet v komplexním celku, a to z toho důvodu, že je nelze izolovat na dílčí oblasti týkající se jednotlivých fází vznikání nového života nebo na jeho jednotlivé účastníky“¹³. Jistě, nejen pověry, ale celý systém obřadního i obyčejového chování (máme na mysli i obřady spjaté s oficiální vírou, např. se křtem) vytváří velmi obsáhlý komplex, v jehož rámci je obtížné separovat konkrétní osoby či jednotlivé úseky. Avšak vzhledem k tomu, že cílem předkládané práce je, kromě představení základních obřadních a obyčejových úkonů spjatých s narozením dítěte a udržovaných ještě ve 2. polovině 19. století a na počátcích 20. století na Pelhřimovsku, také postížení významu a role porodní báby právě v této sféře, je nejen její vyčlenění, ale spíše opakované upozorňování na funkci, již ve sledované oblasti zastává, zcela nezbytné. Podobně tomu je rovněž s oddělováním jednotlivých etap souvisejících s narozením dítěte. Pochopitelně šlo v obyčejové i pověrečné oblasti o pevně integrovaný celek, leč pro lepší uchopení problému nám tento postupující a na sebe navazující proces (těhotenství,

¹² H. Hrachová, „*Těhotným, rodičkám a šestinedělkám ku pomoci*“ *Obraz porodní báby na jihu Čech v 18. a 19. století*. České Budějovice, 2009. (Diplomová práce, Filozofická fakulta Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích).

¹³ H. Hrachová, tamtéž, s. 93.

porod, šestinedělí) dopomáhá k lepšímu uchopení tohoto značně provázaného systému. V textu H. Hrachové hraje historická analýza babické profese stěžejní roli, v předkládané práci však slouží v některých ohledech odlišně pojaté zpracování historie babictví jako potřebný předstupeň ke spíše etnologicky zaměřené části. Práce H. Hrachové by však rozhodně neměla být při studiu daného tématu zůstat opominuta.

Literatury k danému tématu skutečně v českém prostředí není mnoho, avšak nelze nezmínit následující práce a jejich autory. Mezi nejzajímavější současné autory věnující se mimo jiné i problematice dějin porodnictví a babictví nepochybně patří Daniela Tinková, jejíž publikace s názvem *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*¹⁴ představuje jednoznačně jednu z nejzásadnějších prací, která doposud v českém prostředí k tématu vyšla. Ačkoli název příliš mnoho o obsahu knihy nevyovídá, již podtitul dává tušit, že se autorka v textu věnuje procesu vzniku moderního porodnictví jakožto medicínského oboru v evropském prostoru během 18. století. Samotný text je cenný hned z několika důvodů. Autorka se věnuje genderové problematice v období osvícenství, uvádí neobyčejně poctivou případovou studii z oblasti Toskánska a Florencie, zároveň se podrobně věnuje profesionalizaci porodnictví, významným evropským porodnickým školám a ústavům, postupnému pronikání mužského elementu do oblasti prozatím ryze ženské a z různých úhlů pohledu zkoumá také dobové porodnické příručky. Poslední, avšak neméně obsáhlou část knihy věnuje autorka babictví, konkrétně se zabývá problémy spojenými se vzděláváním porodních bab, nařízeními, jež se k činnosti porodních bab vztahovaly i tzv. rajonizaci babického působení. Nemenší pozornost věnuje významným profesorům, kteří měli na vzdělávání porodních bab značný podíl. Podrobněji pak představuje osobnosti Antonína Jana Jungmanna a Johanna Melitsche. Autorka se víceméně výhradně věnuje období osvícenství, jen s drobnými přesahy do doby předcházející, či naopak dob následujících. Námi sledovanému období, tedy druhé polovině 19. století a počátkům století dvacátého, se již D. Tinková ve zmíněné práci pochopitelně nevěnuje. Z tohoto důvodu pak tedy text nemůže plně vyhovovat potřebám předkládané práce. Rovněž se autorka věnuje pouze velmi okrajově oblasti obřadních úkonů provozovaných porodními bábami, obyčejům i pozici porodních bab mimo vzdělávací ústavy a porodnice, neboť se jedná o práci ryze historickou. Nutno však upozornit, že tuto oblast zcela neopomíná kapitola s názvem *Věda versus „pověra“*.

Z literatury jistě nelze nezmínit drobnou monografii významného porodníka Antonína Doležala *Od babictví k porodnictví*¹⁵, v níž stručně shrnuje dějiny pomoci při

¹⁴ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010.

¹⁵ A. Doležal, *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

porodu. Publikace zachycuje počátky profesionalizace a medikalizace porodnictví, přibližuje některé významné porodní báby a vybrané babické příručky i s jejich autory, popisuje tak vývoj, jenž je uveden již v samotném názvu publikace. Autor se pokouší o jistou syntézu porodnické problematiky, avšak porodním bábám není, s ohledem na celkový záběr i koncepci textu, věnován příliš velký prostor. Pro potřeby předkládané práce pak tato publikace (ač je jednou z mála podobně zaměřených) nepředstavovala zvláštní přínos.

Za zmínku nepochybně stojí také publikace Věry Vránové *Historie babictví a současnost porodní asistence*¹⁶. Text je cenný především pro zpracování drobných medailonků významných českých a moravských porodníků. Autorka se rovněž zaměřuje na porodnici v Olomouci a výpovědi konkrétních porodních asistentek, čímž text výrazným způsobem obohacuje. Avšak zachytit historii i problematiku babictví v celé své šíři je, dle mého soudu, úkolem neobyčejně složitým, z tohoto důvodu pak mnohé části textu působí příliš stručně. Vzhledem k námi sledované oblasti lze za zvláště schematickou považovat část s názvem *Mýty a pověry v babictví*.

Milena Lenderová je autorkou mnoha publikací spojených s tzv. dějinami každodennosti. Specializuje se především na dějiny ženy a konkrétně se zaměřuje na období 19. století. Ačkoli se věnuje především prostředí městskému, přesto obvykle neopomíjí provést alespoň drobnou komparaci s prostorem venkovským. Spolu s Karlem Rýdlem vytvořila M. Lenderová publikaci s názvem *Radosté dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*¹⁷. Vzhledem k celkovému zaměření knihy je porodním bábám v knize věnován poměrně značný prostor, a to konkrétně v kapitole s názvem *Bába, babič, lékař*. Působení a roli porodních bab neopomíjí uvést ani v publikacích, jakými jsou *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*¹⁸ či *Z dějin české každodennosti*¹⁹. M. Lenderová je také autorkou článku věnovaného profesionalizaci babictví *Porodní bába: od poslání k profesi*, jenž byl otištěn ve sborníku s názvem *Věře Olivové ad honorem: sborník příspěvků k novodobým československým dějinám*²⁰. V uvedeném textu se věnuje, jako jedna z mála, také nedostatečnému finančnímu ohodnocení porodních bab. Nutno zmínit také množství jejich příspěvků ve vědeckých časopisech s lékařským zaměřením.

¹⁶ V. Vránová, *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.

¹⁷ M. Lenderová, K. Rýdl, *Radostné dětství? – Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006.

¹⁸ M. Lenderová, *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá fronta, 1999.

¹⁹ M. Lenderová, *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2010.

²⁰ M. Lenderová, *Porodní bába: od poslání k profesi*. In: *Věře Olivové ad honorem: sborník příspěvků k novodobým československým dějinám*. Praha: Společnost Edvarda Beneše v Ústavu T. G. Masaryka, 2006.

Neobyčejně cenné informace týkající se povinností, žádoucích vlastností, vzdělání i pozice porodních bab přinášejí dobové babické příručky. Jedná se o tisky pocházející převážně ze druhé poloviny 19. století, jež byly určeny především posluchačkám babických kurzů. Porodní báby měly mít rovněž některou z příruček stále při sobě, aby do ní mohly v případě potřeby nahlédnout. Ačkoli jedním z požadavků na uchazečku babického kurzu byla gramotnost, představovala tato oblast i v námi sledovaném období stále ještě jistý problém. Není tedy zcela jasné, nakolik z nich mnohé porodní báby mohly studovat. Mnoho porodních bab rovněž žádné oficiální vzdělání neabsolvovalo a o těchto příručkách pak jistě neměly často ani ponětí. Je patrné, že ani obsah příruček mnohdy plně nevystihuje realitu a běžnou praxi, ale spíše představuje (pro zdravotníky a lékaře) její ideální verzi, a to i přes to, že většina autorů příruček popisuje i komplikované porody a celou řadu porodních obtíží. Autoři příruček věnují značný prostor popisu ženského těla, především pochopitelně rodidel.

Jedním z nejvýznamnějších autorů takových publikací představuje Antonín Jan Jungmann. Mezi jeho nejvýznamnější učebnice patří *Úvod k babení*²¹. Kniha je rozdělena do „rozvrhů“, z nichž každý je věnován určité konkrétní problematice. Nutno zmínit také Mošnerovo *Babictví*²² či publikaci Vojtěcha Vyšína *Babictví: učebná kniha porodnictví pro báby porodní*²³.

4.3. Zhodnocení literatury spojené s problematikou obřadního chování doprovázející narození dítěte

Ačkoli je narození dítěte z etnologického hlediska vnímáno jako neobyčejně zásadní okamžik a zcela určující přechodový rituál, přesto nebyla prozatím této oblasti věnována v české etnologické literatuře přílišná pozornost. Literaturu k tématu pak suplují drobnější články a dílčí statě ve sbornících, odborných časopisech a rozličné závěrečné práce studentů. Jako jistý přelom lze však nepochybně vnímat práci Alexandry Navrátilové *Narození a smrt v české lidové kultuře*²⁴.

Alexandra Navrátilová z Etnologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně se problematice lidové obřadnosti spojené s narozením dítěte dlouhodobě a velmi intenzivně věnuje. Svě četné poznatky a vědomosti týkající se zmíněné oblasti shrnula ve zmíněné práci

²¹ A. J. Jungmann, *Úvod k babení*. Praha: Jan Herle, 1804.

²² F. J. Mošner, *Babictví*. Olomouc: Aloizyus Škarničl, 1837.

²³ V. Vyšín, *Babictví, učebná kniha o porodnictví pro báby porodní*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knih- a kamenotiskárna, 1888.

²⁴ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

Narození a smrt v české lidové kultuře. V první části knihy, věnované právě narození dítěte, A. Navrátilová předkládá neobyčejné množství informací o dříve vykonávaných obřadech spojených s těhotenstvím, porodem i šestineděním. V díle autorka užila výjimečné množství citovaných úryvků z dobových dokumentů či z prací dalších významných etnografů, za velmi cenný lze pokládat také rozsáhlý seznam použité literatury. Nutno upozornit, že se jedná o práci ryze etnografickou, nikoli historickou. Z tohoto důvodu zde mnozí postrádají přesnější časové vymezení a zařazení. Takto zevrubně se však nikdo dané problematice prozatím nevěnoval. Jedná se tedy o práci, jež v českém prostředí nemá obdoby.

Ač jsou dnes samozřejmě Gennepovy *Přechodové rituály*²⁵ vnímány jako dílo starší a snad i v některých ohledech příliš schematické, přesto se jedná o práci, jež nebývale ovlivnila teoretická východiska etnologie. Patrně si již nelze představit práci, jež by se zabývala rituály a zmíněnou knihu opomenula. Právě Gennepova teorie o třech fázích jednotlivých rituálů poskytuje nosný rámec pro studium obřadnosti také v předkládané práci.

M. Lenderová se sice věnuje obřadnosti spjaté s narozením dítěte ve svých historicky orientovaných pracích spíše okrajově, přesto nelze opomenout například kapitolu věnovanou křtu v knize *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Drobnější poznámky týkající se námi sledované problematiky pak probleskují veškerými jejími texty zaměřenými na historii ženy a dítěte.

Problematice křtu se velmi zevrubně věnuje Miroslava Melkesová. Ačkoli se zabývá spíše obdobím raného novověku, jsou její texty i pro potřeby předkládané práce velmi přínosné, a to nejen tematicky, ale rovněž z metodologického hlediska. Za zmínku stojí především studie, jež vyšla v *Historické demografii* pod názvem *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*²⁶.

Zabýváme-li se rodinnou obřadností na Pelhřimovsku, pak jistě nemůžeme opomenout publikaci *Z českého jihu*²⁷. Jejím autorem je Vladimír J. Charvat, jenž byl učitelem a sběratelem lidových tradic a pocházel přímo z Pelhřimova.²⁸ Jeho zmiňované národopisné dílo obsahuje zmínky nejen o obřadnosti a zvycích spojených s narozením dítěte, ale najdeme zde i mnoho informací o tradiční svatbě (té je věnován zřejmě největší prostor), podrobné

²⁵ A. van Gennep, *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

²⁶ M. Melkesová, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*. In: *Historická demografie 27*, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003.

²⁷ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898.

²⁸ S. Bouček - R. Jeřábek a kol., *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Biografická část, Praha: Mladá fronta, 2007, s. 88.

popisy výročních obyčejů, informace o lidovém léčení atd. Je zřejmé, že je toto dílo napsáno nadšeným vlastencem. Mnohde čtenář naráží na údaje, jež se mu dnes mohou jevit snad až úsměvně (např. informace o vztahu zdejších dětí a zvířat, o prvním „žvatlání“ dětí, o pověrách zdejšího lidu), ale právě jeho značná snaha o zachycení i opravdových detailů nám dnes umožňuje si lépe představit život místních obyvatel v průběhu 19. století. Ač se dílo v mnoha ohledech jeví až příliš idealisticky, je zdrojem neobyčejně cenných informací.

Autorem díla *Život v rodině a obci na Zálesí*²⁹, z něhož jsem mohla při své práci čerpat, je Jaroslav Mančal. Není to práce, která by se nějak výrazněji věnovala námi zkoumané problematice, ale alespoň poskytuje mnoho obecných informací o rodinných poměrech v oblasti Zálesí. Také se, jako jeden z mála autorů, J. Mančal nevyhýbal citlivějším tématům, jako např. problematice nemanželských dětí. Přesto se však i v jeho díle setkáváme se zřejmou idealizací zdejších poměrů a je nutné na informace pohlížet značně kriticky. Zmíněný autor, učitel a vlastivědný pracovník, také hojně přispíval do národopisných časopisů. Především jeho článek *Lidové podání o dětech na Zálesí*³⁰, který zde uveřejnil, byl pro předkládanou práci neobyčejně přínosný.

Články, jež se zmiňují o některých významných rysech rodinné obřadnosti na Pelhřimovsku, lze také nalézt v několika ročnících časopisu *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu*. Mezi významné autory, kteří do sborníku přispívali, patří jistě Jindřich Kaisler, František Dufek či Josef Bouška. Ačkoli jsou zde informace mnohdy velmi kusé, opět představují v mnoha ohledech nedocenitelné informační zdroje.

²⁹ J. Mančal, *Život v rodině a obci na Zálesí*. In: *Národopisný věstník československý* roč. XXVI, Praha: Společnost národopisného musea československého, 1936.

³⁰ J. Mančal, *Lidové podání o dětech na Zálesí*. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927.

5. Porodní báby na Pelhřimovsku

5.1. Porodní báby: pojetí terminologické

Po staletí byla rodičkám poskytována pomoc ženami, jež byly v českém jazykovém prostředí nazývány porodní báby. Souslovné označení *porodní bába*, užívané na Pelhřimovsku, představuje patrně novější variantu pro termín *bába*.³¹ S tímto označením se však setkáváme i v 19. století, např. v matričních záznamech. Hojně byl zřejmě také užíván v běžné mluvě. Termíny *babička* či *porodní babička* se v námi studovaném regionu také objevují, nezdá se, že by byly v dokladech úředního charakteru. Nepronikly sem však moravské názvy *babka* či *porodní babka*. Z dalších českých i moravských termínů vycházejících ze základu *bába* můžeme zmínit *babice*, *babica*, *babici bába*, *bába babivá*.³² Slezské *hebama* vychází z německého pojmu *Hebamme* (od slovesa *heben* = zvedat, *die Amme* = chůva). Mezi nejznámější cizojazyčné termíny patří německé *Wehemutter* (*die Wehe* = bolest, porodní bolesti, *die Mutter* = matka), *Bademutter* (*baden* = koupat, tedy žena, jež vykonává koupel novorozence), francouzský termín *sage-femme* (*sage* = moudrý, *la femme* = žena) a anglický *midwife* (dle A. Doležala lze tento termín přeložit jako *spolužena*, neboť vychází z německých slov *mit* = s, *spolu* a *das Weib* – žena, manželka, baba)³³.

Výrazy *bába* či *baba* jsou v českém jazyce užívány k označení staré ženy³⁴ a právě na tuto skutečnost zmiňovaná česká terminologie odkazuje. Porodní bábou se stávala povětšinou starší žena, často již ovdovělá. „Své kompetence měla stvrdit samozřejmě už tím, že sama přivedla na svět několik vlastních dětí.“³⁵ Věk porodních bab se postupně snižoval a mnohé babické příručky vydané během 19. století doporučovaly pro tuto profesi spíše střední věk. Označení se však udrželo a zůstalo v platnosti i pro ženy, kterým bylo jen něco málo přes dvacet let.

Z termínu *bába* je také odvozeno sloveso *babiti*, tedy „býti činný jakožto porodní bába“³⁶. Zmíněný výraz byl v minulosti hojně používán v úředních dokumentech i v literatuře a zaznamenáváme ho také v současné odborné produkci. Z tohoto důvodu je v předkládané práci běžně užíván jako jednoslovný ekvivalent pro označení činností vykonávaných

³¹ J. Balhar - P. Jančák, *Český jazykový atlas*. Díl I., Praha: Academia, 1993, s. 92.

³² J. Balhar - P. Jančák, *tamtéž*, s. 92-93.

³³ A. Doležal, *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001, s. 10.

³⁴ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 39-40.

³⁵ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvěcenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 102.

³⁶ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 40.

porodními bábami. Obvyklé jsou i další odvozeniny, například substantiva *babictví* a *babení* či adjektiva užívaná v obvyklých souslovích jako *babická profese*, *babické vzdělání* apod.

5.2. Babické umění v kontextu profesionalizace porodnictví

Vzhledem ke složitosti a rozsahu problematiky a jejímu velmi kvalitnímu zpracování v řadě odborných publikací i jednotlivých statí není cílem této práce podávat ucelenější přehled o vývoji babictví v prostoru českých zemí ani o rozhodujících milnících v oblasti porodnictví jakožto medicínském oboru. Přesto nelze nezmínit alespoň některé tendence a významné osobnosti s porodnictvím spojené.

Ve druhé polovině 18. století se i v českých zemích začíná v porodnictví významněji prosazovat tzv. medikalizace. Jde o „... uplatňování a růst normotvorné a sociálně regulativní role medicíny ...“³⁷. Tento proces výrazně napomohl transformaci zmíněného oboru, a právě proto lze uvedené období vnímat v této souvislosti jako přelomové. Slovy M. Lenderové, „... do vcelku benevolentních porodnických praktik raného novověku vnesl pořádek osvícenský absolutismus, připravený řídit život člověka od narození až do smrti.“³⁸ Značný důraz začíná být kladen také na kvalifikovanost porodních bab. Roku 1753 je vydán *Generální zdravotní řád pro Království české*, jenž upřesňoval nároky na zdravotnický personál, nevyjímaje ani porodní báby.³⁹

V souvislosti s námi sledovaným regionem nelze nezmínit podíl vystudovaného porodníka Josepha Ignaze Rutha na vzdělávání porodních bab ve Vlašském špitále, pro které v českém jazyce přednášel právě v období druhé poloviny 18. století. J. I. Ruth se narodil roku 1731 přímo v Pelhřimově a byl nástupcem významného porodnického školitele Franze Josepha Dutoye. Příliš oblíbený kantor to zřejmě nebyl a ani mezi kolegy a budoucími nástupci nenašel výraznějšího zastání. Byl však jedním z prvních školitelů porodnictví v Praze.⁴⁰

V době, kterou sledujeme, tedy v druhé polovině 19. století a na počátku století dvacátého, bylo porodnictví v českých zemích především zásluhou některých výjimečných osobností na poměrně vysoké úrovni. Mezi takové osobnosti nepochybně patřil i Johann

³⁷ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 95.

³⁸ M. Lenderová, *Od magie k porodnici: porod a porodnictví v období novověku* [online], [citováno 2011-05-01]. Dostupné z: <

³⁹ V. Vránová, *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, s. 34 -38.

⁴⁰ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 324-327.

Melitsch, který založil roku 1787 v Praze soukromý porodnický ústav, kde také probíhala kvalitní výuka, ta však byla alespoň zpočátku určena především mužským posluchačům.⁴¹ Na výuku ženských adeptek se soustředila jiná významná osobnost, profesor teoretického i praktického porodnictví Antonín Jan Jungmann (1775-1854). Nejen že v průběhu své praxe proškolil nespočet porodních bab, ale vytvořil pro ně i první učebnici napsanou v českém jazyce s názvem *Úvod k babení*⁴². Tato didaktická pomůcka byla mezi porodními bábami značně oblíbená. K jejímu obsahu se však ještě vrátíme.

Připomeňme, že k roku 1898 v Rakousku (tedy Předlitavsku) funguje již 17 porodnic, mezi něž patří i porodnické ústavy v Praze, Brně a v Olomouci.⁴³ Přesto se převážná většina porodů odehrávala v domácím prostředí, a to na lůžku rodičky za asistence porodní báby.

Jedním z důvodů byl dlouhodobě přetrvávající stud rodiček před mužským porodníkem. Roli zde však sehrávala celá řada dalších skutečností. Již v *Generálním zdravotním řádu* z roku 1753 je apelováno na porodní báby, aby v případě vážnějších potíží ihned povolaly k rodičce lékaře.⁴⁴ Skutečnost, že postava lékaře byla po dlouhý čas spojována především s komplikovanými porody, přispívala k tomu, že rodičky o lékařskou pomoc příliš nestály. Roli zde nepochybně hrála obava o vlastní pověst, ženy jednoduše nechtěly, aby se rozkřiklo, že při porodu potřebovaly asistenci mužského porodníka. Lékař Josef Chaloupecký ve své práci uvádí, „na venkově rodičky velice nerady vidí, musí-li porodní bába lékaře volati, poněvadž jim jde jednak o výlohy, jednak jsou takřka slepé v důvěře k bábám porodním.“⁴⁵ Ve vyšších společenských vrstvách však byla situace odlišná, uplatnění zkušených porodníků při domácích porodech nebylo nijak neobvyklé.

Do porodnic ve velkých městech monarchie putovaly nezřídka i matky nemanželských dětí, a ačkoliv zde působili špičkoví odborníci v oblasti porodnictví, nebyl pobyt na tomto místě považován za prestižní záležitost. Nepochybně k tomuto stavu notně přispívala i v této době neobyčejně rozšířená smrtelná choroba známá jako horečka omladnic (*puerperální sepse*), na kterou umíraly po dlouhá léta ženy převážně v porodnicích. U domácích porodů se tato nemoc také vyskytovala, ale ani zdaleka ne v takovém rozsahu. „Při domácích porodech umíralo na horečku omladnic pouze 35 % postižených, zatímco v porodnicích 80 až 90 %.“⁴⁶

⁴¹ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 342-343.

⁴² A. J. Jungmann, *Úvod k babení*. Praha: Jan Herle, 1804.

⁴³ F. X. Veselý, *Všeobecný slovník právní*. Praha: F. X. Veselý: V komisi knihkupectví F. Topiče, 1898, s. 121.

⁴⁴ V. Vránová, *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, s. 35.

⁴⁵ J. Chaloupecký, *O fušerství a fušerech*. Praha: J. Otto, 1903, s. 20.

⁴⁶ S. Nuland, *Špinavé ruce: Mikrobi, horečka omladnic a podivuhodný příběh Ignáce Semmelweise*. Praha: Argo, Dokořán, 2005, s. 31.

Toto povědomí právem vzbuzovalo v rodičkách značné obavy. Preference porodních bab má samozřejmě i vlastní důvody nespočívající pouze v averzi k pomocníkům z řad mužů.

Nelze opomíjet skutečnost, že porodní bába bývala obvyklou součástí sociální a později i profesní struktury obce, její role byla všem zřejmá a ženy využívaly jejího umění zcela samozřejmě. Rodiny, do kterých měl v brzké době přibýt nový člen, se spíše rozhodovaly, jakou konkrétní porodní bábu k porodu zavolají. Obvykle se vůbec neuvažovalo o tom, zda zvolit mužského porodníka, či dokonce absolvovat cestu do porodnice.

Při výběru osoby, jež měla rodiče při porodu asistovat, však hrál velmi významnou roli také motiv obřadní. Této problematice se budeme zevrubněji věnovat v následující kapitole.

5.3. Vzdělání porodních bab

Způsob získávání babických dovedností byl po mnoho staletí víceméně neměnný. Především se zde uplatňoval model empirický. Ženy se učily od starších porodních bab, ať už v oboru vzdělaných a přezkoušených, či nevzdělaných. Ty doprovázely a sledovaly každý jejich úkon. Především praxí získávaly porodní báby zkušenosti, které mohly v podobě cenných rad předávat svým žačkám. Často se toto řemeslo udržovalo v rodině, dcery se učily potřebným dovednostem od svých matek či jiných příbuzných. K babickému umění mohla být žena přivedena a vyučena také svým manželem nebo otcem, který prošel lékařským vzděláním.⁴⁷

Avšak již od 17. století se i v našich zemích objevuje tendence podrobovat nejen aspirantky na tuto profesi, ale i její provozovatelky jistým přezkoušením na univerzitě. Roku 1651 byl Ferdinandem III. vydán dvorský reskript, jež podřizoval porodní báby univerzitní správě. Počet porodních bab, které se na univerzitu v této době skutečně přihlásily, či zde dokonce vykonaly zkoušku, však nebyl nikterak vysoký. Jednalo se skutečně o ojedinělé případy. Adeptky pocházely zpravidla z Prahy a jejího okolí. Zkoušená porodní bába byla tehdy záležitostí zcela výjimečnou.⁴⁸ Nelze tedy uvažovat, že by se v naší zkoumané oblasti takto vyučené báby vyskytovaly.

Situace se významně proměňuje ve druhé polovině 18. století. Vzdělání a následné přezkoušení každé porodní báby se stává imperativem. Pro ty, jež plánovaly provozovat svou praxi v Praze či jiných větších městech, vešlo již roku 1748 v platnost nařízení o vykonání

⁴⁷ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 436.

⁴⁸ D. Tinková, *tamtéž*, s. 309-310.

zkoušky na Pražské univerzitě. Venkovské porodní báby měly být vyučeny a přezkoušeny krajským fyzikem a chirurgem.⁴⁹ V již zmíněném *Generálním zdravotním řádu pro Království české* je explicitně vyjádřeno pohoršení nad tím, že v našich zemích stále provozují praxi báby, které nemají potřebné znalosti ani zkoušky.⁵⁰ Věty vyjadřující tutéž nespokojenost s činnostmi nezkoušených porodních bab se však velmi často objevují v úředních dokumentech z celého 19. století i z počátku století dvacátého. K tomuto problému se však ještě dostaneme.

V období druhé poloviny 18. století patrně podléhaly adeptky z Pelhřimovska zkouškám na krajském fyzikátu v Táboře, neboť právě do Táborského kraje tehdy tento region náležel. Pro mnohé venkovské porodní báby však i cestu do krajského města provázela celá řada obtíží. Zdejší studium a zkouška nebyly zadarmo a je jisté, že si to mnohé porodní báby jednoduše nemohly dovolit. Ovšem i tuto situaci se úřady pokoušely řešit, „na přelomu 80. a 90. let se objevila celá řada nařízení, která měla podporovat babické vzdělání chudých žen. Chudé adeptky směly být vzdělávány u krajského chirurga na náklady své vrchnosti či obce na základě dvorského dekretu z 12. května 1785 měly rovněž právo na bezplatnou zkoušku a na snížený poplatek za diplom.“⁵¹ Jistě ale nebylo zcela jednoduché se takové podpory domoci. Opět je zde nutno zmínit, že dopisy jednotlivých porodních bab s prosbami a žádostmi o úhradu nákladů na jejich vzdělání a diplom se mezi úředními dokumenty hojně objevují ještě více než sto let. Patrně se mnoho takto vzdělaných a vyzkoušených porodních bab v tomto období na Pelhřimovsku nevyskytovalo.

Počátkem 19. století se normy pro vzdělání porodních bab opět zpřísňují. Snaha o další profesionalizaci babického umění a pokus o jistou centralizaci jejich vzdělávání vedl k vydání nového studijního řádu. „Nyní již tedy nepostačovalo pouhé vyučení a přezkoušení od krajského ranhojiče a fyzika: dvorský dekret z 15. března 1805 výslovně zakázal všechny formy soukromého vyučování bab krajskými chirurgy a předepsal povinné absolvování kurzu v Praze.“⁵² Adeptky musely absolvovat nejen teoretický kurz, ale také potřebnou dvouměsíční praxi v porodnici.⁵³ Toto poměrně radikální opatření se u porodních bab nesetkalo s velkým úspěchem, neboť s odchodem na několik měsíců do Prahy bylo spojeno množství problémů. Nedostatečné finanční zabezpečení celé akce, opuštění rodiny a hospodářství, obavy spojené s odjezdem do zcela neznámého a naprosto odlišného prostředí, to vše značně odrazovalo

⁴⁹ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 310.

⁵⁰ V. Vránová, *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, s. 35.

⁵¹ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 443.

⁵² D. Tinková, *tamtéž*, s. 455.

⁵³ M. Lenderová, K. Rýdl, *Radostné dětství? – Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006, s. 62.

mnohé porodní báby od absolvování takového kurzu.⁵⁴ Ač se počet takto vzdělaných a přezkoušených bab v průběhu let na Pelhřimovsku pomalu zvyšoval, zmíněné problémy související s kurzem přetrvávaly až do počátku dvacátého století. Počátkem 19. století se již také objevují spory nejen mezi bábami zkušnými a nezkušnými, ale zároveň začíná být problematický i vztah mezi bábami zkušnými na krajském fyzikátu a těmi, které byly vzdělány a přezkoušeny na univerzitě. Je jisté, že situace v Praze vyučené porodní báby nebyla ve venkovském společenství mnohdy jednoduchá.

V polovině 19. století je počet zkušných porodních bab v námi zkoumaném regionu nesrovnatelně vyšší než na jeho počátku, avšak některé problémy eskalují. Především se jedná o komplikace spojené s příliš dlouhým pobytem v Praze. Roku 1852 proto byla provedena reforma, jež tuto záležitost částečně upravovala. Čistě teoretický kurz byl nahrazen kurzem teoreticko-praktickým. Doba pobytu v Praze se tak zkrátila ze šesti měsíců na čtyři. Oznámení s titulem *Vyhlášení nového spořádání učení babického na univerzitě Pražské*, které ozřejmuje nový stav věci, přišlo např. i do Počátek na Pelhřimovsku. Ve zmíněném oznámení narážíme i na ošetření dalšího problému, a tím byla sama doprava do Prahy, „z toho vzejde žakyním také ta výhoda, že budou moci diplomu babického v kratším čase nabýti, než to dosavad bývalo a že ty, které jsou z venku, všechny bez rozdílu nebudou již muset cestu do Prahy a z Prahy než jen jednou konati.“⁵⁵ Vyhlášení také informuje o počtu žákyň, jež mohou být do každého kurzu neboli „běhu“ přihlášeny. Čtenářům je zde vysvětleno, že v jednotlivých učebních „běžích“ jsou požadovány adeptky pouze z konkrétně určených krajů. Zohledněna je i stránka jazyková, neboť v některých kurzech byly adeptky vyučovány v jazyce německém a v jiných v českém. Lékařské kolegium profesorů, které toto vyhlášení vytvořilo, rovněž neopomíná připomenout požadavky, které je nutné pro přihlášení do kurzů splnit. Každá adeptka musí dodat křestní list, vysvědčení o mravnosti a nutné osvědčení o vlastní gramotnosti vydané krajským lékařem. Zároveň se zde dočítáme, že již není třeba dodávat oddacího listu, neboť od roku 1848 mohly babický kurz absolvovat i ženy svobodné.⁵⁶

S posíláním jednotlivých adeptek na potřebné kurzy se pojila celá řada potíží. Buď bylo příliš málo uchazeček, jež by obec mohla na kurz vyslat, nebo naopak příliš mnoho. Žádostí o jakési předběžné zaznamenání a určité rezervování místa na babických kurzech nacházíme po celé období druhé poloviny 19. století mezi dokumenty neobyčejně mnoho.

⁵⁴ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 463.

⁵⁵ Moravský zemský archiv v Brně - Státní okresní archiv Pelhřimov (dále MZA Brno - SOKA Pelhřimov) , Archiv města Počátky (dále AM Počátky), inv. č. 1127, kart. 272. Vyhlášení nového spořádání učení babického na univerzitě Pražské.

⁵⁶ MZA Brno - SOKA Pelhřimov, tamtéž, inv. č. 1127, kart. 272.

Většinou o tento kurz žádaly ženy, jež pocházely z tíživých sociálních poměrů a babickým řemeslem si chtěly vylepšit svou situaci. Takovéto důvody uvádí Marie Rosa z Počátek ve své žádosti určené městské radě v Počátkách v dubnu roku 1860: „Můj muž zemřel a pražádné jmění mi nezanechal, nýbrž jen tři nezaopatřené děti totiž: 11 pak 8letého chlapce a 7letou holku. Jsouc však k těžkým pracem velmi slabá umínila jsem si, bych své děti živit a vychovávat mohla vyučovací běh pro báby v Praze slyšeti a pak zde babictví provozovati.“⁵⁷ Marie Rosa se však v počáteckých matrikách z dob následujících nevyskytuje, tudíž se zdá, že její prosba vyslyšena nebyla. Velmi obvyklým problémem bylo již zmíněné hrazení potřebných nákladů. Městské radě v Pacově je adresován dopis adeptky babické profese Marie Kučerové z roku 1883, která žádá uhrazení nutných výloh spojených se studiem v Praze, kde se již nachází a chybí jí zde potřebné prostředky. Žádá o zaplacení knih, diplomu, drahých nástrojů a o nějaký příspěvek na živobytí.⁵⁸ Marie Kučerová příspěvek zřejmě obdržela a roku 1884 již disponovala potřebným diplomem. Posléze skutečně v Pacově nastoupila na místo porodní báby. Ve zmíněném dopise také slibovala, „... za čež i já chci vždy v každém okamžiku pomocí a službou svojí chudým bezplatně se věnovati.“⁵⁹ Zdá se, že tento slib vzala městská rada skutečně zcela vážně, neboť na rozdíl od většiny v téže době působících porodních bab nepobírala Marie Kučerová žádné podpory za ošetřování chudých rodiček.⁶⁰ Finanční podpora pro adeptky babického kurzu, poskytovaná dříve vrchnostmi a obcemi, později také okresními městy, byla obvykle zcela nedostačující a záleželo především na situaci samotných uchazeček, zda si mohly nákladný kurz v hlavním městě dovolit. Z Prahy roku 1911 odeslala okresnímu zastupitelstvu v Počátkách dopis také jistá Johanna Širůčková (v některých dokumentech uváděna jako Janna), která v něm zdůrazňuje, že stokorunový příspěvek, který obdržela, je zcela nedostačující. Podává zde také výčet všech nezbytných potřeb i s vyúčtováním. Skutečně výdaje spojené s kurzem (byť, strava, placený diplom i potřebné učební pomůcky, cesta, zápisné atd.) značně převyšují onu uvedenou částku. J. Širůčková uvádí, že se již úplně finančně „vydala“, od manžela již podpory čekat nemůže, neboť on živí její tři nedospělé děti, a proto od Okresního zastupitelstva v Počátkách žádá příspěvek alespoň 186 korun.⁶¹ Okresní zastupitelstvo však její požadavek nepřijalo, a dokonce jí pohrozilo. Pokud se jako zkoušená a diplomovaná bába

⁵⁷ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Počátky, inv. č. 1127, kart. 272. Osobní žádost Marie Rosy o vyslání do babického kurzu v Praze.

⁵⁸ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, Archiv města Pacov (dále AM Pacov), inv. č. 480, kart. 122. Žádost adeptky M. Kučerové o úhradu výdajů spojených se studiem babictví v Praze.

⁵⁹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, inv. č. 480, kart. 122.

⁶⁰ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, inv. č. 480, kart. 122.

⁶¹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, Okresní zastupitelstvo Počátky (dále OZ Počátky), kart. 51. Žádost J. Širůčkové o navýšení prostředků potřebných pro vykonání babického kurzu v Praze.

neusadí ve své domovské obci, pak bude muset vrátit i stokorunový příspěvek, jenž jí byl přiznán.⁶²

Kromě žádostí samotných uchazeček o umístění v babickém kurzu a proseb o zaplacení nezbytných výdajů nacházíme mezi dokumenty adresovanými městskému úřadu v Pacově také dopis zetě jistě Josefy Kučerové, Václava Kučery. Úvodem dopisu V. Kučera podotýká, že pokud bude vyslyšena žádost pana Jana Kolihy (ten žádal o podporu na studiích pro svou dceru, již výše zmíněnou Marii Kučerovou), který podle V. Kučery „... pro obec žádné zásluhy nemá.“⁶³, pak by tedy i on měl obdržet podporu pro svou snachu. Dále konstatuje, že se jeho syn, trpící plicní chorobou, ocitá se svou manželkou v nelehké situaci, neboť nemají dostatek prostředků. V. Kučera se také obává, že Josefa nebude s dětmi dostatečně zajištěna, pokud by jeho syn zemřel. V takové chvíli by byli neradi obci na obtíž, a proto V. Kučera žádá, aby jí byl zaplacen babický kurz.⁶⁴ Je tedy patrné, že výběr uchazeček do pražského porodnického kurzu mnohdy provázela nevráživost mezi sousedy, zklamání z odmítnutých žádostí a celá řada dílčích komplikací.

Mnohdy samotné městské úřady přesně nevěděly, kolik uchazeček mohou do Prahy vyslat, zda bude pro žadatelky v Praze dostatečný počet míst a jaké podmínky musí tyto ženy vlastně splňovat. V květnu roku 1876 odesílá počátecký purkmistrovský úřad dopis určený ředitelství porodnice v Praze s dotazem, kdy začíná další kurz a jaké požadavky jsou na adeptky kladeny.⁶⁵ Téhož roku v červenci se Počátky opět na zmíněné ředitelství obrací, tentokrát jsou v dopise jmenovány uchazečky Alžběta Navrátilová a Františka Tůmová. Žádají o zapsání k potřebnému proškolení a zároveň chtějí vědět, zda mají vůbec šanci se na kurz počínající prvním zářím dostat, „poněvadž jim na tom záleží, zdali budou přijaty nebo ne, by si dle téhož mohly zařídit svoje, svou domácnost, tedy se osměluju snažně žádati za brzké sdělení, jest-li do tohoto kurzu jsou přijaty, a kdy a kam se mají v Praze přihlásiti.“⁶⁶ Z těchto dokumentů je zřejmé, že ač se pražská porodnice snažila všechny připomínky, dotazy i problémy operativně řešit, přesto mnohdy nebylo nejen bábám, ale i samotným úřadům vše jasné a komunikace mnohdy poněkud vázla. Nutno však ještě k uvedenému případu poznamenat, že obě jmenované adeptky byly na kurz přijaty, obdržely diplom a po mnoho let pak v Počátkách vykonávaly babickou profesi.

⁶² MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OZ Počátky, kart. 51.

⁶³ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Pacov, inv. č. 480, kart. 122. Žádost V. Kučery o zaplacení babického kurzu v Praze jeho snaše J. Kučerové.

⁶⁴ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, inv. č. 480, kt. 122.

⁶⁵ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Počátky, inv.č. 1127, kart. 272. Dopis počáteckého purkmistrovského úřadu s dotazy na ředitelství porodnice v Praze.

⁶⁶ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, inv. č. 1127, kart. 272.

Ač se počet proškolených a zkoušených porodních babiček působících v oblasti Pelhřimovska v průběhu 19. století zdatně zvyšoval, situace se mnohým nejevila jako uspokojivá ještě ani v prvních desetiletích století dvacátého. Stále svou praxi provozovalo mnoho žen nezkušených, a to především na venkově.

Z roku 1883 pochází text vytvořený c.k. okresním hejtmanstvím v Pelhřimově adresovaný farnímu úřadu v Počátkách, v němž stojí, že stále především na venkově hojně praktikují babictví i ženy zcela neznalé oboru, které svým neprofesionálním počínáním rodičky velice ohrožují.⁶⁷ Stejný dopis obdržely i další farní úřady na Pelhřimovsku. Právě faráři měli povinnost při zápisu do matriky uvést, zda při porodu asistovala bába zkušená, či nezkušená.⁶⁸ Byli také povinni konání nezkušených bab neprodleně hlásit. Mnozí tak skutečně činili, jako například kaplan z Červené Řečice Josef Dvořák. V dopise z 3. května roku 1914 udává dvě nezkušené porodní báby, a to Marii Šedivou z Křelovic a Barboru Kuštovou z Těchorazu. U obou žen je zde uveden výčet dětí, kterým pomohly na svět. Jsou zde s pečlivostí vypsána i jména rodičů, povolání, čísla popisná jejich domů i přesná data jednotlivých porodů.⁶⁹ S jistotou lze tvrdit, že mnozí faráři tato oznámení příslušným úřadům neposílali a mnohdy dokonce nechávali kolonku s údajem o vzdělání porodní báby prázdnou.

Se zápisem do matrik se pojí ještě další důležitá záležitost. Mnohé zkušené porodní báby se za úplatu nechaly zapsat do matriky, ačkoli u porodu vůbec neasistovaly. Při porodu asistovala bába nezkušená. Tak to alespoň prezentují úřední dokumenty, například již zmíněný dopis C.k. okresního hejtmanství v Pelhřimově adresovaný mnohým farním úřadům, „někde ty ženy narozené ke křtu samy ke křtu nosí, někde je, aby své neoprávněné jednání zakryly, od zkušených porodních báb proti nějaké peněžité náhradě ke křtu nésti dávají, aniž by tyto při porodech přítomny byly.“⁷⁰ Také porodní bába Anastázie Šípková z Vojslavic se ve svém dopise z 25. března roku 1914 adresovaném C. k. okresnímu hejtmanství v Humpolci pohoršuje nad tím, že stále provozuje činnost již několikrát napomenutá „fušerka“ Františka Turková. Tato žena dokonce dochází s dětmi ke křtu a pan farář to trpí a ještě do kolonky v matrice na místo nezkušené porodní báby zapisuje paní A. Šípkovou. Ta ve svém dopise žádá okamžitou nápravu.⁷¹ Na základě tohoto udání byla F. Turková vyslechnuta. Jako důvod svého počínání uvedla, že skutečně u některých porodů asistovala,

⁶⁷ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Počátky, inv. č. 1127, kart. 272. Text upozorňující na znepokojivou situaci porodnictví na Počátecku.

⁶⁸ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 481.

⁶⁹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, Okresní úřad Pelhřimov (dále OÚ Pelhřimov), inv. č. 840, kart. 318. Dopis kaplana J. Dvořáka.

⁷⁰ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Počátky, inv. č. 1127, kart. 272. Text upozorňující na znepokojivou situaci porodnictví na Počátecku.

⁷¹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, Archiv města Humpolec (dále AM Humpolec), kart. 50, sign. 447.

ale pouze z toho důvodu, že už bylo pozdě volat porodní bábu Šípkovou z Vojslavic. F. Turková však byla odsouzena k pokutě ve výši pěti korun. Pokud by částku neuhradila, musela by strávit 12 hodin ve vězení. F. Turková však, dle dostupných informací, požadovanou částku zaplatila. Je však nutno podotknout, že vzdálenost mezi vesnicemi, na kterou se zmíněná odsouzená odvolávala, skutečně hrála mnohdy zcela rozhodující roli. Zkoušená bába se často nacházela v obci dosti vzdálené od vsi, kde zrovna akutně potřebovala některá rodička její pomoc. Pak byla často skutečně požádána nějaká zkušená žena, ač diplomem a potřebným vzděláním nedisponovala.

Na četnost případů, kdy u porodu asistovaly nezkoušené porodní báby, upozorňuje naprosto fascinující množství udání, jež na úřady přicházely od vyškolených porodních bab. Právě ty totiž cítily nezkoušené porodní báby jako konkurenci, a to zcela právem, neboť při výběru porodní báby rodička či její rodina rozhodně vždy netrvaly na diplomu. Roli zde hrály i jiné aspekty. Vztahům mezi porodními bábami je věnována samostatná kapitola.

5.4. Žádoucí vlastnosti a povinnosti porodních bab

O povinnostech porodních bab se dozvídáme především z dokumentů právní povahy, z rozličných nařízení a vyhlášek. V souvislosti s osvícenskou proměnou porodnictví jsme již zmínili dokument z roku 1753 známý jako *Generální zdravotní řád pro Království české. Říšský zdravotní zákon* č. 68/1870 byl vydán o sedmáct let později. Roku 1809 vešlo v platnost nařízení pro porodní báby, jež bylo otištěno v řadě babických příruček. Také významný porodník a ředitel porodnice v Olomouci F. J. Mošner (1797-1876) věnuje tomuto nařízení závěrečné stránky své knihy *Babictví*.⁷² Dle nařízení jsou porodní báby podřízeny krajskému úřadu, místní vrchnosti a krajským lékařům. Jejich obydlí má být opatřeno tabulkou a mají být připraveny pomáhat rodičkám v každou denní i noční hodinu. V případě porodních komplikací „... jsou báby pod těžkým odpovídáním zavázány, časně porodního pomocníka (babiče) a lékaře povolát dáti.“⁷³ Instrukce obsahuje mnoho dalších bodů týkajících se například nouzového křtu, setrvání u šestinedělky po porodu i zákazu provádění potratů.⁷⁴

⁷² F. J. Mošner, *Babictví*. Olomouc: Aloizyus Škarnicl, 1837.

⁷³ F. J. Mošner, tamtéž, s. 450.

⁷⁴ F. J. Mošner, tamtéž, s. 450-451.

Roku 1874 vychází pro porodní báby další zásadní nařízení, jež je roku 1881 revidováno.⁷⁵ Dokument obsahuje řadu pravidel týkající se porodnických nástrojů, které může lékař kdykoli podrobit kontrole, počínání báby při těžkém porodu, čistoty nutné k zamezení šíření nebezpečné horečky omladnic a mnohá další. Porodní báby si musí, dle nařízení, vést pečlivé výkazy porodů a okresní lékaři jsou povinni na zodpovědné vedení takových výkazů dohlížet. Jednotlivé porody musí babičky zapisovat také do předtištěného deníku.

Služební předpisy pro porodní báby byly vydány 10. září roku 1897 c. k. ministeriem vnitřních věcí. Zde jsou uvedeny požadavky na stav nástrojů, jež musí mít bába u sebe. Popsán je zde i způsob, jakým se musí porodní bába postarat o matku i novorozence, velký důraz je kladen opět na pečlivé vedení porodních deníků.

Avšak nejen dokumenty právní povahy určovaly a vymezovaly bábám jejich povinnosti. Zásadní vliv na formování babického umění jakožto specializovaného medicínského oboru měly učebnice porodnictví určené samotným porodním bábám Tzv. babické příručky, obsahující konkrétní instrukce, jak při porodu postupovat, mají v Českých zemích dlouholetou tradici. Již roku 1519 zde vyšel pod názvem *Zpráva a naučení ženám těhotným a bábám pupkořezným* překlad asi nejznámější německé příručky z pera wormského lékaře Eucharia Roeszlina *Den Schwangeren Frauen und Hebammen Rosengarten*.⁷⁶ Během 16. a 17. století vyšla celé řada podobně zaměřených knih. Příručky vycházející během raného novověku se do rukou mnoha porodních bab patrně nedostaly.

Situace se však proměňuje během 19. století, kdy vychází celá řada příruček významných českých porodníků, kteří skutečně usilují o vytvoření snadno srozumitelného textu. Knihy jsou určeny posluchačkám babických kurzů. Podmínkou k přijetí do babického kurzu byla gramotnost uchazečky, což byl pochopitelně nezbytný předpoklad pro studium zmíněných publikací. S příručkami byly jistě seznámeny i adeptky babictví pocházející z Pelhřimovska. Jak jsme již uvedli výše, i v námi sledovaném období se v regionu vyskytoval značný počet bab neproškolených. Mnohé z nich byly jistě s obsahem příruček obeznámeny, lze se však domnívat, že většina z nich stále dávala přednost získávání potřebných informací od zkušenějších kolegyň. Nutno konstatovat, že mnohé nezkušené porodní báby na Pelhřimovsku byly ještě ve 2. polovině 19. století negramotné. V matričních záznamech jsou pak podepsány třemi křížky.

⁷⁵ M. Lenderová, K. Rýdl, *Radostné dětství? – Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006, s. 70.

⁷⁶ M. Melkesová, „... ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní ...“ Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století. In: *Historický obzor* 10, Praha: Neptun DeskTopPublishing, 1999.

Antonín Jan Jungmann je autorem řady babických učebnic. Mezi nejznámější patří jeho první příručka s názvem *Úvod k babení*, jež byla vydána již roku 1804.⁷⁷ Jak píše D. Tinková, „ve svých dílech však sledoval spíše pedagogické či osvětové než badatelské cíle.“⁷⁸

V první části knihy se autor věnuje popisu částí ženského těla, „především jednodoho každého, an se s babením obírá míni, povinnost jest, by co rybář s vodou, myslivec s hájem, a vojenský vůdce s bojištěm, i on s okrškem jednání svého se seznámil, všecky jeho znal částky, průchody, ohyby, vysedliny, a tudy zniklé tam bolesti a zlému vjíti a vyhověti mohl.“⁷⁹ Další část věnuje praktickým radám a doporučením. I v Jungmannově spise narážíme na výčet vlastností, kterými by porodní bába měla disponovat, „posléze cenu babických, mimo tělesnou vlastnost jemné a nadmíru citlivé ruky, šlechtnost a čitelnost srdce povyšuje a množí.“⁸⁰ Ve svých dalších dílech tuto problematiku ještě dále rozpracovává.

Také Jungmannův žák porodník a školitel F. J. Mošner neopomíjí tuto oblast a pouští se v knize *Babictví* do výčtu žádaných vlastností. Na úvod „rozboru“ ideální porodní báby uvádí, „... velmi na tom záležitosti musí, aby se této povinnosti jenom schopné osoby oddaly, neboť neschopné, surové, odvážlivé báby mohou mnoho zlého způsobiti, ano celé rodiny do velikého zármutku a neštěstí uvrhnouti.“⁸¹ F. J. Mošner řadí mezi důležité duševní vlastnosti především zdravý rozum, dobrou paměť, ale také neohroženost a odhodlanost. Babička má být svědomitá, nábožná, opatrná, trpělivá, ochotná pomoci chudým se stejnou pečlivostí jako bohatým, vlídná, nezištná a především skromná. Dle Mošnera by měla být také střídma v jídle i pití, neboť, „... proto že má často, zvláště při křtinách k ožralství blízko.“⁸² Zdůrazňuje, stejně jako A. J. Jungmann a jeho následovníci, mlčenlivost. Porodním bábám jsou svěřovány informace značně intimní povahy. Také pobývá určitý čas v domě rodičky, a to často právě v dosti vypjaté chvíli, může tedy mnohdy zaslechnout i to, co je určenou pouze rodinným příslušníkům.

Právě požadovaná mlčenlivost však patrně chyběla Anně Vaničkové (1847 – 1919) porodní bábě ze Žirovnice. A. Vaničková započala svou babickou praxi roku 1884 a pracovala téměř do své smrti. Stejně jako většina jejích kolegyně byla nucena pravidelně žádat o finanční podporu za bezplatné ošetřování chudých rodiček. Taková žádost přišla

⁷⁷ A. J. Jungmann, *Úvod k babení*. Praha: Jan Herle, 1804.

⁷⁸ D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 428.

⁷⁹ A. J. Jungmann, *Úvod k babení*. Praha: Jan Herle, 1804, s. 1-2.

⁸⁰ A. J. Jungmann, tamtéž, s. 3.

⁸¹ F. J. Mošner, *Babictví*. Olomouc: Aloizyus Škarnicl, 1837. s. 2.

⁸² F. J. Mošner, tamtéž, s. 6.

na počátečný úřad i roku 1914.⁸³ Dokumentů tohoto druhu souvisejících s finanční situací A. Vaničkové se dochovalo značné množství. Avšak mezi listinami souvisejícími s její osobou nacházíme také závažnou stížnost, kterou odeslal přímo na c. k. okresní hejtmanství v Kamenici nad Lipou 21. března roku 1914 městský strážník Josef Čech. V dokumentu je uvedena celá řada nařčení, nechybí mezi nimi obvinění A. Vaničkové z pomluv a vyzrazování „lékařských“ tajemství. Rodičce Julii Čechové (manželce strážmistra) měla prozrazovat informace o zdravotním stavu ostatních svých klientek. A. Vaničková je záhy vyzvána, aby se dostavila k výslechu na úřad do Kamenice nad Lipou.⁸⁴ Po mnoha peripetiích (adresátka na výzvu reaguje negativně z důvodu stáří a nemoci⁸⁵), se k výslechu dostaví. Po vyslechnutí obou zainteresovaných stran je porodní bába A. Vaničková odsouzena za vyzrazování osobních informací týkající se klientek k třítydennímu zákazu praxe a úhradě nákladů za trestní řízení.⁸⁶

Nejen oficiální nařízení, ale také babické příručky věnují pozornost žádoucímu věku porodních bab. Autoři babických spisů doporučují pro výkon praxe střední věk. Dle J. Mošnera by měla být „učednice“ ve věku mezi dvaceti a třiceti lety. Od příliš mladých lze, dle J. Mošnera, očekávat ztřeštěnost, navíc v lidech mladé babičky nebudí mnoho důvěry. Příliš staré ženy mívají špatný zrak, sluch a bývají plny škodlivých předsudků.⁸⁷ Z nařízení vydaného 27. ledna 1898 plyne, že do babického kurzu se může přihlásit žena do čtyřiceti let, pokud se jedná o svobodnou uchazečku, pak musí být starší čtyřiaadvaceti let.⁸⁸ Adepty babictví z Pelhřimovska byly skutečně vysílány do pražských kurzů nejčastěji ve věku od dvaceti do čtyřiceti let. Nahlédneme-li do seznamu porodních bab usedlých v Pacově k roku 1889, objevíme pětici žen, z nichž nejmladší bylo v době získání babického diplomu třicet a nejstarší devětadvacet let.⁸⁹ Ať už se jednalo o báby s diplomem či bez něj, jisté je, že se mnoho z nich snažilo pracovat do značně vysokého věku. Porodní báby, které již nemohly asistovat u porodů z důvodu stáří či nemoci, nedostávaly patrně žádnou podporu.. Nebyla-li babička hmotně zajištěna manželem či dětmi, pak skutečně pracovala, dokud to jen bylo

⁸³ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OZ Počátky, kart. 51. Žádost Anny Vaničkové o příspěvek za ošetřování chudých rodiček.

⁸⁴ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, Okresní úřad Kamenice nad Lipou (dále OÚ Kamenice nad Lipou), inv. č. 590, kart. 154, 155. Výzva Anny Vaničkové k dostavení se k výslechu vyhotovená c. k. okresním hejtmanstvím v Kamenici nad Lipou.

⁸⁵ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, inv. č. 590, kart. 154, 155.

⁸⁶ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, inv. č. 590, kart. 154, 155.

⁸⁷ F. J. Mošner, *Babictví*. Olomouc: Aloizyus Škarnicl, 1837. s. 3.

⁸⁸ F. X. Veselý, *Všeobecný slovník právní*. IV., Praha: F. X. Veselý: V komisi knihkupectví F. Topiče, 1899, s. 936.

⁸⁹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Pacov, inv. č. 480, kart. 122. Soupis pacovských porodních bab k roku 1889.

možné. Během dlouholeté praxe si mnohé, nezřídka právě nezkoušené babičky, vytvořily vlastní stálou klientelu. Zkušené babičky byly mnohdy žádanější než mladé absolventky babických kurzů, a proto byly i některé porodní báby vysokého věku hojně zvány k porodům místních žen.

Ve výčtu babických příruček 19. století by neměly chybět také práce Jana Strenga (1817 – 1884) a Vojtěcha Vyšína (1843 – 1916). Strengovo dílo s názvem *Kniha babictví ku prospěchu žen babictví se učící* však věrně vycházelo z prací svých předchůdců a nepřinesla do této oblasti mnoho nového.⁹⁰ Publikace V. Vyšína vyšla pod názvem *Babictví, učebná kniha o porodnictví pro báby porodní* roku 1888, stejně jako mnohé další je i tato učebnice doplněna názornými obrázky. V závěru knihy nacházíme nařízení pro porodní báby z roku 1881. Z pera Václava Rubešky (1854 – 1933) vzešla pro oblast babické profese velmi přínosná práce *Porodnictví pro babičky*. V. Rubeška měl se vzděláváním porodních bab značné zkušenosti, „odhaduje se, že za 28 let prošlo jeho školením 5000 porodních babiček, které potom pracovaly po celých Čechách.“⁹¹ Pod jeho vedení byl proškoleny i některé porodní báby z Pelhřimovska.

5.5. Vybavení porodních bab

Vyučené a prozkoušené porodní báby byly dobře seznámeny s potřebnými porodnickými resp. babickými nástroji, jejich používáním i nutnou údržbou. Vládní nařízení i veškeré babické příručky věnují této problematice nemalou pozornost. Lékaři mají povinnost na vybavení každé porodní báby dohlížet a případné nedostatky hlásit. Avšak jak dokládá řada úředních dokumentů, v praxi bylo značně problematické dosáhnout v této oblasti ideálního stavu ještě v počátcích 20. století. Porodní báby si musely povětšinou vybavení hradit samy a mnohé si jednoduše některé z požadovaných instrumentů nemohly dovolit.

S jakými nástroji ale pracovaly báby nezkoušené a nekontrolované? Jistě některé porodní báby pracovaly víceméně bez nástrojů, po celá staletí však zkušené porodní báby předávaly zájemkyním o babické umění nejen množství potřebných informací týkajících se péče o těhotnou ženu, novorozence a šestinedělku, ale patrně také o používání různých nástrojů a pomůcek při porodu. K tomuto účelu byly využívány rozličné předměty, jež měla porodní bába vždy po ruce. D. Tinková se zabývá výbavou porodních bab v raném novověku,

⁹⁰ M. Lenderová, K. Rýdl, *Radostné dětství? – Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006, s. 25.

⁹¹ V. Vránová, *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, s. 65.

„využívaly zjevně široké škály předmětů denní potřeby, které je obklopovaly, od jehlic na pletení po provázky. K tradičnímu vybavení patřily také kulaté nůžky na přestřížení pupeční šňůry (s nití na její podvázání) a injekční stříkačka na křest prováděný v případě nouze *in periculo mortis*.“⁹² Lze se domnívat, že rozličné pomůcky vyskytující se ve většině domácností nacházely své místo v brašnách porodních bab ještě hluboko do 19. století. Stříkačku sloužící mimo jiné také k nouzovému křtu mrtvého novorozence zařazuje mezi důležité porodnické pomůcky také A. J. Jungmann.⁹³ Ve svém *Úvodu k babení* se vyjadřuje i k pupečním tkanicím, „několik pídí dlouhá, úzká tkanička neb pentle, jakékoli barvy; báby červenou sobě braly.“⁹⁴ Porodní báby při sobě mívaly heřmánek, skořicovou tinkturu, opiovou tinkturu a voskované plátno.

Ve druhé polovině 19. století a na počátku století dvacátého existovaly již rozsáhlé soupisy potřebných pomůcek. V. Vyšín v knize *Babictví, učebná kniha o porodnictví pro báby porodní* věnuje velkou pozornost podrobnému popisu funkcí jednotlivých předmětů a způsobu jejich použití. V kapitole *O některých zvláštních pracech babiček* radí, jakým způsobem má bába užívat klystýr, obkladů, jak se používá teploměr, jak upotřebit tzv. nátěstků křenových a hořčičných apod.⁹⁵

Nařízení z roku 1881 určuje, co má mít babička při sobě. Objevují se zde opět tkaničky na pupeční šňůru, kartáček na nehty, klystýr, hofmanský líh, 100 g krystalizované kyseliny karbolové a karbolový olej. Neměla by jí chybět také některá z babických učebnic.⁹⁶

Služební předpisy pro porodní báby z roku 1897 kladou značný důraz na péči o nástroje. Kontrolováno je tak nejen složení nástrojů, ale také jejich stav. Nástroje musí být uloženy v předepsaných typech obalů apod. Kontroly instrumentů jsou stále častější a vzniká celá řada problematických situací, jejichž důsledky a projevy nacházíme v řadě úředních písemností. Porodním bábám na Pelhřimovsku nezdávka různé nástroje chybí nebo je uchovávají v nesprávných pouzdrech a obalech. Porodní báby se nařčením obvykle brání a situaci zdůvodňují nedostatkem financí na koupi potřebných pomůcek.

Potíže spojené s nedostatečným vybavením měly také zkoušené porodní báby z obce Deštná (dnes okres Jindřichův Hradec, v námi sledovaném období součástí okresu Kamenice nad Lipou) Anastázie Eliášová (diplom získala roku 1883) a Alžběta Hodinářová (diplomovaná roku 1890). Podle písemnosti zasláné do Deštné c.k. okresním hejtmanstvím

⁹² D. Tinková, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 221.

⁹³ A. J. Jungmann, *Úvod k babení*. Praha: Jan Herle, 1804, s. 91.

⁹⁴ A. J. Jungmann, *tamtéž*, s. 91.

⁹⁵ V. Vyšín, *Babictví, učebná kniha o porodnictví pro báby porodní*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knih- a kamenotiskárna, 1888, s. 265-271.

⁹⁶ V. Vyšín, *tamtéž*, s. 273.

v Kamenici na Lipou chyběly oběma ženám vhodná plechová pouzdra na náčiní. A. Hodinářová neměla také požadovaný teploměr na lázeň. Ženy byly vyslechnuty na úřadě v Deštné 24. listopadu 1905. Do protokolu A. Hodinářová uvedla, že má stále pouzdro plátěné, neboť plechové stojí asi 17 korun a ze svého skromného výdělku si ho prozatím nemohla zakoupit. Slibuje, že jakmile ušetří patřičný obnos, pořídí si jak plechové pouzdro, tak požadovaný teploměr. Také A. Eliášová si také prozatím plechové pouzdro pro nedostatek finančních prostředků nemohla zakoupit, v brzké době však hodlá situaci napravit.⁹⁷ Avšak c. k. okresní hejtmánství udělilo oběma porodním bábám pokutu ve výši deseti korun, popřípadě čtyřicet hodin ve vězení. Proti tomuto rozhodnutí podaly obě ženy odvolání k pražskému místodržitelství. Sám starosta Deštné napsal dopis určený c.k. královskému místodržitelství v Praze. V něm se obou žen zastává a prosí o prominutí uložené pokuty. Tvrdí totiž, že jejich výdělky jsou skutečně mizivé a úhrada pokuty by pro ně mohla být likvidační. Z dostupných pramenů však není jasné, zda byl na odvolání brán zřetel.

Zdaleka ne jeden takový případ skončil na pražském královském místodržitelství. Porodní báby byly za nedostatky v oblasti náčiní hojně napomínány a trestány, odvolání na pražský úřad bylo obvyklým dozvukem.

V soupisech, jež vydávaly okresní lékaři po kontrolách náčiní porodních bab, se objevují například jen na Kamenicku v námi sledovaném období desítky žen, jež nemají babické pomůcky v pořádku. Nejčastějšími nedostatky jsou absence teploměrů, irigátorů, vhodných nádob na vazelinu apod.

Značný důraz byl kladen na obaly i stav pomůcek a především na vhodné desinfekční prostředky. Důvodem byla pochopitelná obava z rozšíření nebezpečné puerperální sepse neboli horečky omladnic. Ač Ignác Semmelweis (1818-1865) objevil ve Všeobecné nemocnici ve Vídni již roku 1847 způsob, jak zamezit vzniku horečky omladnic, v českých zemích se nároky na nutnou desinfekci rukou bábinyých i jejich nástrojů uplatňují až mnohem později. V. Vyšín k zamezení vzniku horečky omladnic uvádí, „bába především vynasnažuje se, aby odvarovala horečce šestinedělní. Toho docílí, vyšetřuje-li uvnitř zřídka a pouze rukou vodou, mýdlem a kartáčkem vyčištěnou a 4–5 procentovou vodou karbolovou desinfikovanou.“⁹⁸

Velmi důležité bylo, aby si porodní báby vedly záznamy o vykonaných porodech. K tomuto účelu sloužily již zmíněné předtištěné deníky, jež měla vlastnit každá porodní bába.

⁹⁷ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 590, kart. 154, 155.

⁹⁸ V. Vyšín, *Babictví, učebná kniha o porodnictví pro báby porodní*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knih- a kamenotiskárna, 1888, s. 240.

Rozličná nařízení a předpisy udávají, jakým způsobem mají být výkazy o porodech zaznamenávány. Dochovaný deník porodní báby Anny Vaničkové ze Žirovnice⁹⁹, v němž jsou zaznamenány porody od května roku 1914 do března 1915, představuje velice cenný zdroj informací. V úvodu deníku nacházíme poučení, jakým způsobem je třeba jej vést. Tvůrci deníku si byli vědomi negramotnosti některých porodních bab. V takovém případě však musí porodní bába nadiktovat údaje osobě jiné, která je do kolonek vypíše. Deník obsahuje nejen informace týkající se rodičky (stáří, bydliště, zaměstnání její, příp. otce dítěte, rodinný stav a náboženské vyznání), ale také celou řadu důležitých informací souvisejících přímo se samotným porodem (datum a přesný čas, kdy bába k rodičce dorazila, čas porodu, poloha plodu, stav dítěte po porodu, pohlaví dítěte, v kolikátém měsíci těhotenství se porod odehrál, zdravotní stav matky i dítěte, den a hodina odchodu lůžka apod.). První záznam ve zmíněném deníku pochází z 5. května roku 1914. Anna Vaničková tehdy asistovala u rodičky Julie Cilmlerové ze Žirovnice. Pětatřicetiletá manželka soustružnického mistra již prodělala čtvrtý porod. Novorozenec dostal jméno Břetislav. Dle deníku pomáhala A. Vaničková ve vymezeném období u sedmnácti porodů, z nichž většina se odehrála v Žirovnici, pouze čtyřikrát asistovala ve Stranné a dvakrát v Litkovicích. Většinou, podle deníku, přišly na svět zdravé děti. Lékař byl zavolán pouze jednou, dítě nejevilo známky života, ale posléze bylo lékařem zachráněno. Tragický byl však případ ze dne 30. května roku 1914. Pětadvacetileté Ludmile Nekolové ze Žirovnice se narodila trojčata, dvě dívky a chlapec. Jedna z dívek byla nouzově pokřtěna porodní bábou, další dvě děti absolvovaly křest v kostele. Ani jedno z dětí však nepřežilo. Dle záznamu v deníku pomohla A. Vaničková za rok 1914 dvaadvaceti dětem na svět. Obstarávala především střední a nižší sociální vrstvu obyvatel Žirovnice a jejího okolí.

Některé porodní báby u sebe mívaly rozličné pomůcky, jež bychom na seznamu potřebného babického vybavení hledali marně. Jednalo se totiž o prostředky, které porodní báby využívaly u svých klientek při potratech. Tato praxe byla vykonávána porodními bábami i na Pelhřimovsku po celé námi sledované období. Některé doklady nacházíme rovněž mezi archivními materiály pocházejícími ze sledovaného regionu. Problematika tzv. andělíčkářství je neobyčejně široká a zasloužila by si jistě hlubší rozbor a daleko větší prostor, než je možné jí poskytnout v předkládané práci.

⁹⁹ MZA Brno - SOKA Pelhřimov, Deník porodní báby A. Vaničkové.

5.6. Vztahy mezi porodními bábami

Na vztahy mezi jednotlivými porodními bábami v každé obci či v určitém regionu měla vliv celá řada faktorů. Jak jsme již uvedli, babické znalosti byly často předávány v rodině. Mladé ženy tak byly po celá staletí vyučovány svému budoucímu řemeslu vlastními příbuznými. Babické povolání však bylo často udržováno i v rodinách, kde ženy již disponovaly diplomem dokládajícím jejich odborné vzdělání. Příbuzenství pak jistě jejich vzájemný vztah zcela určovalo. Lze se domnívat, že si tyto ženy snažily nekonkurovat a určitým způsobem se podporovat, ač vztahy v rodinách mohly být jistě různé a situace mohla být někdy velmi komplikovaná.

Po prostudování dokumentů, které máme k dispozici a jež charakterizují námi zkoumané období, by se mohlo zdát, že vztahy mezi porodními bábami byly na Pelhřimovsku velmi nepřátelské, mnohdy až nenávistné. Je však nutné si uvědomit, že úřední dokumenty, jak jsme již v úvodu předeslali, vypovídají o dobové realitě pouze částečně a v mnohých ohledech poněkud zkresleně. Na úřady přicházely především stížnosti, což je třeba brát neustále v úvahu. Zkoumanou situaci pak takové doklady postihují jen velmi fragmentárně.

Mnohé porodní báby pojily nejen příbuzenské vztahy, ale také po staletí intenzivně pěstované vztahy kmotrovské, sousedské či přátelské. Na venkově, ale samozřejmě i v menších městech se všichni obyvatelé velmi dobře znali a byli odkázáni na pomoc ostatních. Pocity sounáležitosti byly také v každém obecním společenství cíleně posilovány a obnovovány. To vše mělo samozřejmě vliv na veškeré mezilidské vztahy, nevyjímaje ani ty, jež mezi sebou měly porodní báby. Je tedy jisté, že mnohé udržovaly velmi dobré a pevné vztahy se svými kolegyněmi. O takových vztazích se však v úředních dokumentech evidentně mnoho nedozvíme.

Nyní se však dostáváme ke vztahům problematickým. Co tyto negativní postoje některých porodních bab ke svým kolegyním způsobovalo? Jak jsme již předeslali v předcházející kapitole, jednalo se především o problém konkurence. Nutno podotknout, že situace byla většinou o něco složitější ve městech, kde působilo několik bab současně, než na vsích. Ačkoliv i na venkově, kde se často setkáváme spíše s opačným problémem, tedy s nedostatkem kvalifikovaných porodních bab a s jistou monopolizací dané obce či regionu jednou porodní bábou, nebyly problémy spojené s vysokým počtem porodních bab na příliš malém prostoru nijak neobvyklé. Ženy se hojně pomlouvaly a poškozené báby pak neměly dostatek klientek. Nedostatek finančních prostředků mezi porodními bábami vyvolával řadu konfliktů plynoucích především ze závisti. Počet míst pro porodní báby byl v každé obci

samozřejmě omezen, což mělo také na vztahy mezi místními bábami neblahý vliv. Jednoznačně nejvíce sporů však vznikalo mezi bábami zkušnými a nezkušnými. Tedy těmi, jež prošly babickým vzděláním, jež bylo zakončeno zkouškou a těmi, které neměli takové institucionalizované vzdělání.

Provozování babické praxe nezkušnými porodními bábami bylo zakázáno a podle ministerského nařízení ze 30. září 1857 mělo být trestáno peněžitou pokutou, případně odnětím svobody na 6 hodin až 14 dní.¹⁰⁰ Přesto bylo, jak jsem již upozornili, v námi sledovaném období, provozování babické činnosti nezkušnými ženami především na venkově záležitostí zcela běžnou. Důvodů byla celá řada. Již jsem uvedli nedostatečné zabezpečení některých oblastí zkušnými porodními bábami. Upozornili jsme i na vysoké náklady spojených s oficiálním babickým vzděláním a další mnohé obtíže spjatých s babickými kurzy. Nelze samozřejmě uvažovat, že by všechny studované báby byly schopnější než mnohdy velmi zkušené báby „pokoutní“.

Zkušné báby velice trpěly tím, že mnohé rodičky dávaly často přednost místní, zcela nevzdělané bábě, a tak samy přicházely o potřebné prostředky. Nezkušné porodní báby se samozřejmě průběžným zvyšováním počtu kvalifikovaných absolventek cítily ohroženy, a tudíž se často uchýlovaly k nečestnému jednání. Jednoznačně největší procento úředních dokumentů, jež se týkají problematiky spojené s porodními bábami, zaujímají pomluvy a udání zkušných porodních bab, které žádají potrestání porodní báby nezkušné. Bývá zde uvedeno celé jméno obviněné, obvykle i s adresou a údaji o profesi jejího manžela. Udání je většinou doplněno stížností na nelehké finanční poměry spojené s touto profesí. Nežádka také obsahují i jména těch rodiček, které se nezkušnou porodní bábou nechaly ošetřit, a kdy se tak stalo. K udání nezkušné porodní báby se uchýlila i zkušná porodní bába Marie Vacková z Mladých Bříšť. V dopise adresovaném c.k. okresnímu hejtmanství v Humpolci uvádí, „slavné C.k. hejtmanství v Humpolci 25.9. září rok 1911. byla u porodu Kateřina Beranová u Antonije Štrachotové z Kletečné č. 29 a bívaloto uš podruhé. Žádá Marie Vacková Skušená porodní babička Mladé Bříště Slavné C.k. hejtmanství byjito bylo zakázáno.“¹⁰¹ Podobná udání přicházela na všechny úřady v námi zkoumaném regionu.

Problémy s neoprávněným provozováním babictvím měla také porodní bába Anna Vohlídalová z Ústí u Větrného Jeníkova a to i v závěru 30. let 20. století. U výsledku, k němuž byla předvolána vypověděla, že skutečně byla v domě Ludmily Holzbauerové, kde

¹⁰⁰ F. X. Veselý, *Všeobecný slovník právní* Díl II., Praha: F. X. Veselý: V komisi knihkupectví F. Topiče, 1896, s. 44.

¹⁰¹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, kart. 50, sign. 447, viz. Příloha 3.

pomáhala při porodu, neboť v době, kdy již měla L. Holzbauerová porodní bolesti pro ni přišel Josef Holzbauer a žádal ji o pomoc. Po čtvrt hodině od jejího příchodu k rodičce se narodilo dítě. Vykonala tedy nezbytné kroky, jako podvázání a přestřižení pupeční šňůry, spálení lůžka, vykoupání dítěte apod. Žádala, aby byla zavolána i zkoušená porodní bába, ale rodina tuto možnost zamítla. Podobná situace se odehrála i u jiné rodičky z Ústí, u jisté Boženy Aubrechtové. I zde nebyl návrh A. Vohlídalové, aby byla zavolána i zkoušená porodní bába, brán zřetel. U rodičky Anežky Vrzákové sice také vykonala nezbytné úkony s novorozencem a rodičkou, avšak u samotného porodu neasistovala. Partner A. Vrzákové se prý pokoušel přivést zkoušenou bábu ze Šimanova, ta však nemohla pro nemoc dorazit. Podle A. Vohlídalové se mnozí zdráhají k porodu volat porodní asistentku ze Šimanova, neboť o porodech všem vypráví a pomlouvá ty, od nichž se jí nedostalo vyššího honoráře.¹⁰² Z výpovědi A. Vohlídalové je možné usuzovat, že problémy související s nedostatečným zajištěním určitých oblastí aprobovanými bábami přetrvával na Pelhřimovsku ještě po několik desetiletí století dvacátého.

Jak jsme již upozornili, mnozí si svých obecních nezkoušených porodních bab vážili, běžně využívali jejich služeb a v případě nutnosti se jich také před úřady zastávali. Takový je i případ porodní báby Alžběty Samkové z Lipice u Pelhřimova. Nezkoušenou porodní bábu A. Samkovou úřadu patrně vícekrát za její neoprávněnou babickou aktivitu udala zkoušená porodní bába z Čížkova. A. Samková musela zaplatit pokutu, a proto se odmítala nadále účastnit porodů u žen z Čakovic, Lipice a Bitětic. Ženy ze zmíněných obcí vytvořily dopisy, jež byly odeslány na c.k. okresní hejtmánství v Pelhřimově. Odeslanými stížnostmi se ženy snažily bojovat za další babickou činnost A. Samkové. K dopisům byla i přiložena určitá petice, na níž byly podepsány ženy ze všech jmenovaných obcí. Podpisů bylo celkem dvacet. V jednom z dopisů stojí, „my zde bližší porodní babičky nemáme jen v Pelhřimově a neb Přenosilová v Čížkově, ta je od našich vesnic víc než hodinu vzdálen a stává se někdy jakož se nám i stalo za bývalé babyčky Bebrové v Čížkově když pro ní přišel nebyla doma, v takovém pádu kam sme se měly obrátit když zápasíme s životem a smrtí v ukrutných bolestech obrátily sme se k Alžbětě Samkové v Lipici, ta nás zachránila. To se stávalo častěji až jsem jí seznaly že jest nám věrnější a obeznalejší než která jiná ...“¹⁰³ Ve druhém dopise pocházejícím přímo z Lipice je uvedeno, „protož jsme se ženy usnesli tuto stížnost podati, pakli nám nebude vyhověno aby v čas nejnutnější nám mohla Alžběta Samková vypomoci tak

¹⁰² MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, kart. 50, sign. 447.

¹⁰³ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 840, kart. 318. Petice žen vytvořená za účelem obhajoby počínání Alžběty Samkové, nezkoušené porodní báby, viz. Příloha 2.

jsem ochotni sami za ní pokutu zaplatiti, neb jest nám milejší život. Smutných dob smese to dočkali, zvířeti se hledá pomoci když je zle ale my ženy sme odkázané čekati až snad přikvapí smrt.“¹⁰⁴ Místní ženy tedy A. Samkové plně důvěřovaly a o jejich babických schopnostech neměly pochybnosti.

5.7. Odměna za odvedenou práci aneb neutěšené poměry v babické profesi

Mnohé ženy, jež se rozhodly pro dráhu porodní báby, tak neučinily z pocitu poslání a z potřeby pomáhat druhým ani z pocitu touhy po zachování kontinuity v případě, že babickou „štafetu“ převzaly po své matce či jiné příbuzné, ale z důvodu nedostatečného hmotného zabezpečí vlastní rodiny. Nezřídka o tuto profesi stály ženy, které musely, např. po úmrtí manžela, převzít roly živitelky rodiny. Pokud se rozhodly babičtví řádně vystudovat, pak samozřejmě brzy pochopily, že jeho studium není rozhodně lacinou záležitostí (ačkoli samotné studium mělo být bezplatné, ženy si musely uhradit náklady na knihy, bydlení, diplom apod.). Jak jsem již uvedli výše, některé z nich do studia vložily všechny své úspory v domnění, že brzy budou při výkonu svého zaměstnání dobře finančně zajištěny.

U nekvalifikovaných porodních bab bylo obvyklé, že si touto činností pouze přivydělávaly, ty vyškolené se povětšinou babičtví pokoušely uživit, což nebyvalo snadné. Nejen, že mnohé měly dluh již z doby studií, který potřebovaly splatit, ale zároveň si ze svého často skromného výdělků musely uhradit nástroje a celou řadu dalších potřebných věcí (vatu, obvazy, pouzdra na nástroje apod.). Za svou práci byly po staletí porodní báby odměňovány pouze v naturáliích a ani v 19. století i prvních desetiletích století dvacátého tato praxe nebyla nikterak výjimečnou. Je třeba zdůraznit, že od chudých rodiček se obvykle nedomohly odměny žádné. Tyto nevyhovující podmínky se pokoušely úřady mnohokrát řešit určitými výnosy, ale poměry se výrazněji nezlepšily ani v námi sledovaném období.

Situace se samozřejmě proměňovala v čase i prostoru. Jednalo se o venkovskou či městskou porodní bábu? V jak velkém městě porodní bába působila? Získávala od města nějaké dotace? Jaké sociální postavení měly rodičky, jimž porodní bába pomáhala? Kolik obcí venkovská porodní bába obstarávala? Všechny tyto okolnosti měly na zajištění každé porodní báby velký vliv. O tom, že se hmotné zabezpečení městské a venkovské porodní báby lišilo i v polovině 19. a počátku 20. století, není třeba příliš pochybovat. Avšak není možné si situaci

¹⁰⁴ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 840, kart. 318.

městských porodních bab příliš idealizovat, neboť ve městech vládla značná konkurence a na každou porodní bábu náleželo méně porodů než tomu bylo na venkově.

Venkov mnohdy trpěl nedostatkem kvalifikovaných sil, kdežto ve městech probíhaly lité boje o uvolněné místo. Například ve městě Pacově se po smrti jisté Terezie Hrubé roku 1871 uvolnila část příspěvku, jež město určilo pro tzv. obecní porodní bábu. O tento obnos, a zároveň tedy i o zmíněný post, nyní začalo usilovat množství zde usazených a praktikujících zkušených porodních bab. Každá z nich, jak je patrné z dopisů zaslaných městské radě v Pacově, si je jista, že právě ona má na onen příspěvek nárok. Mezi žadatelkami také byla velmi vytížená porodní bába Terezie Lučanová. V době, kdy žádost na úřad zaslala, jí bylo již šedesát jedna let. Patnáct roků už také disponovala potřebným diplomem. Ve své žádosti na svůj vysoký věk upozorňuje a dodává, že musí žít také svého starého manžela, „neb náš vejmýnek nám živobytí nevynáší, jenom toliko, že máme svůj byt.“¹⁰⁵ O příspěvek se rovněž ucházela Marie Matějková rodačka z Červené Řečice. Ač v Praze vystudovaná a od roku 1866 diplomovaná porodní bába, ošetřovala hojně také rodičky z chudších poměrů. Mezi její klientky patřily nádenice, pacovské služebné a nezřídka i matky nemanželských dětí. Další žadatelkou je v této chvíli devatenáct let babickou praxi provozující Josefa Lešanovská. V době úmrtí Terezie Hrubé je již vdovou, jež pečuje o čtyři nezaopatřené děti. Jak dodává, žádného jiného výdělku nemá a mnoho peněz musela také vložit do vlastního vzdělání. Právě Josefa Lešanovská patřila mezi porodní báby, které obstarávaly převážně střední vrstvu obyvatel tohoto městečka. Snažila se tedy na pacovskou městskou radu zapůsobit, aby se snáze dostala k požadovanému příspěvku? Nebo její situace byla skutečně tak tíživá, jak sama popisuje? Je možné, že v dopise pro městskou radu potřebovala svou situaci vykreslit spíše v tmavších barvách, jisté ale je, že příjmy porodních bab bývaly mnohdy zcela nedostačující.

Nedostatečným zajištěním místních rodiček školenými porodními bábami trpěla například obec Štítné na Počátecku. Roku 1907 obdržel okresní výbor v Počátkách oznámení o znepokojivé situaci ve zmíněné obci. C. k. okresní hejtmanství v Kamenici nad Lipou, jež bylo odesílatelem tohoto oznámení, zde žádá okamžitou nápravu. Má být neprodleně zamezeno činnosti nezkušených pomocnic a vyhledána vhodná kandidátka na post porodní báby.¹⁰⁶ Situace se však nemění a 10. září roku 1910 zasílá c. k. okresní hejtmanství v Kamenici nad Lipou dopis samotnému starostovi obce Štítné. Zde je starosta upozorněn, že již po více let ve zdejší obci zasahují při porodu nekvalifikované ženy. Je mu zde také

¹⁰⁵ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Pacov, inv. č. 480, kart. 122. Žádost Terezie Lučanové zaslaná městskému úřadu v Pacově.

¹⁰⁶ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OZ Počátky, kart. 51. Upozornění na nedostatečné zajištění rodiček kvalifikovanými porodními bábami v obcích Štítné a Strané.

připomenuto, že provozování babické profese „pokoutními“ bábami, je trestné.¹⁰⁷ Roku 1912 přichází do Počátek další káravý dopis z Kamenice nad Lipou. Již je zde zaznamenán případ, kdy práce nezkoušené porodní báby měla pro rodičku, dle pisatele listu, tragické následky. Ošetřená osmadvacetiletá rodička Anna Tejralová totiž onemocněla horečkou omladnic.¹⁰⁸ Patrně se situace mění až s rokem 1920, kdy třicetiletá Marie Witková hodlá nastoupit do babického kurzu v Praze. Po vyučení se chce usadit v obci Štítné, neboť dle jejích slov, „... je třeba, aby ve zdejší obci, čítající asi 450 obyvatelů a vzdálené od Nového Etnyku přes 4 km a od Žirovnice přes 5 km, byla zkoušená babička.“¹⁰⁹ Je tedy zřejmé, že si samotná uchazečka uvědomuje potřebnost kvalifikované porodní báby v obci. Ve svém dopise počátecký úřad žádá o příspěvek na studium. Okresní samospráva žádosti vyhovuje a slibuje, že po předložení diplomu jí bude proplacena částka 100 korun.¹¹⁰

Především v menších vsích byl nedostatek kvalifikovaných sil zcela běžný. Muži museli často putovat pro porodní bábu, ať už zkoušenou či nikoli, do několik kilometrů vzdálené vesnice či městečka. Některé porodní báby obstarávaly velmi rozlehlý region a určitým způsobem si vytvářely vlastní monopol. Ač tato praxe byla o něco běžnější u bab zkoušených, rozhodně nelze hovořit o pravidlu. Mnohé nezkoušené báby také obstarávaly současně vícero vesnic a usedlostí. Důvodem mohlo být jednoduše nedostatečné zabezpečení určité oblasti porodními bábami, význam zde ale nepochybně hrála také důvěra ke konkrétní, byť nezkoušené, ale zkušené a schopné porodní bábě.

Značně problematická byla péče o chudé rodičky, jež si nemohly dovolit porodním bábám za služby řádně zaplatit. Pro jinak nezajištěné porodní báby, které hojně pomáhaly rodičkám spíše z nižších sociálních vrstev, mohla být péče o nemajetné ženy likvidační. Podle zákona vydaného v dubnu roku 1870 byly obce povinovány zajistit péči i pro chudé rodičky, tudíž měly porodním bábám také hradit výdaje za jejich ošetření. Ačkoliv jako reakce na neutěšenou situaci vznikala řada nařízení a vyhlášek, nepříznivý stav po dlouhá léta přetrvával. Patrně v reakci na stížnost některé z porodních bab odeslalo také c. k. okresní hejtmanství v Pelhřimově v srpnu 1898 počáteckému purkmistrovi dopis, v němž jej upozorňuje, „jest ovšem pravda že porodní babičky instrukcí svou jsou zavázány stejně pomocí přispívati, jak zámožným, tak i chudým ženám, odstavec ten nezahrnuje povinnost

¹⁰⁷ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, kart. 51.

¹⁰⁸ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OZ Počátky, kart. 51.

¹⁰⁹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, kart. 51.

¹¹⁰ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, kart. 51.

službu tu též bezplatně konat.“¹¹¹ Porodní báby tak byly nuceny se neustále doprošovat úřadů o dotace, kterými by mohly alespoň částečně „zalepit“ neproplacené návštěvy rodiček a veškerá svá vydání s nimi spojené. Mezi celou řadou porodních bab, které neúnavně častovaly úředníky svými žádostmi o finance, byla i počátecká porodní bába Johanna Divišová. Ač byla přijata roku 1891 za obecní porodní bábu města Počátek s ročním platem 10 korun, trpěla značnou nouzí. V roce 1898, kdy odesílá žádost na úřad, je již vdovou opatrující tři děti, z nichž dvě jsou dlouhodobě nemocné. Za příčinu své chudoby považuje především neustálé ošetřování pouze chudých či zcela nemajetných rodiček. Podle slov J. Divišové, „ ... jsem v této své povinnosti jedině a výhradně, an se mě známosti a doporučení nedostává, toliko chudými a nůznými matkami k pomoci při porodu volána, od kterých z pravidla ničehož a neb jen nepatrnou odměnu za veškerou svědomitě konanou námahu a službu obdržim!“¹¹²

Nutno však podotknout, že porodní báby zdaleka nebyly odměňovány rodičkami pouze penězi, ale rovněž, jak jsme již výše uvedli, v naturáliích. Bába se účastnila křtin, kde zastávala čestné místo, a domů si mnohdy odnášela bohatou výslužku. Přítomna bývala rovněž při hostinách, které se konaly v domě šestinedělky, jež právě přišla z tzv. úvodu. I zde byla bába bohatě pohoštěna sytými jídly a alkoholem. Některé báby si rovněž přivydělávali praktikami, které byly v rozporu se zákonem, tedy potraty. Za tajné vykonání interrupce dostávaly zejména od movitějších rodiček (obvykle svobodných) nemalou odměnu.

¹¹¹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Počátky, inv.č. 1127, kart. 272. Upozornění na nevyhovující odměnu pro porodní báby pečující o nemajetné rodičky.

¹¹² MZA Brno - SOkA Pelhřimov, tamtéž, inv. č. 1127, kart. 272.

6. Porodní bába a její role v obřadnosti spojené s narozením dítěte

Tématem uváděné práce je obřadnost spojená s narozením dítěte. Právě v této oblasti se hrávala porodní bába ústřední roli. Matka dítěte, jež byla porodem zcela vyčerpána, nemohla pochopitelně provádět celou řadu obyčejových úkonů, jež měly dítěti zajistit úspěšný vstup do života. Dítě, které bylo v okamžiku svého příchodu na svět zcela vydáno napospas svému okolí, se tak stávalo zcela pasivním účastníkem obřadů, jejichž přední vykonavatelkou byla právě porodní bába.

Aktivita porodní báby tedy dalece přesahovala rámec pouhé utilitární a víceméně mechanické asistence při porodu. Do jejích rukou se těhotná žena plně svěřovala. Nežádka porodní bába v pravidelných intervalech těhotnou ženu navštěvovala, aby jí mohla poradit při případných těhotenských obtížích, sdělit, čeho se má raději vyvarovat, a snad ji alespoň částečně na porod připravila. Porodní bába bývala zpravidla první osobou, jež se novorozence dotkla. Právě na ní spočívala značná zodpovědnost za bezchybné (tradicí potvrzené) provedení všech obřadních úkonů. Správné počínání porodní báby při ošetřování dítěte (ať už fyziologického či obřadního charakteru) v okamžiku, kdy je život dítěte nejvíce ohrožen, tedy bezprostředně po narození, bylo samozřejmě v dané chvíli zcela určující. Nelze tedy pochybovat o tom, že svou roli zde sehrávaly zručnost, šikovnost, pečlivost a kvalifikovanost porodní báby stejně jako precizní znalost tradičních obřadních postupů. Porodní bába byla vnímána jako osoba, jež svým počínáním může zcela ovlivnit budoucí život dítěte, a právě tak k ní bylo přistupováno. Právě ona obřadním způsobem dítě omyla, položila na krátký moment pod stůl a předala do náruče otci. To, že v lidovém prostředí nebyla vnímána jako pouhá pomocnice v nejkritičtějších okamžicích, tedy při porodu, jednoznačně dokládají její další funkce, které již s tímto fyzickým aktem přímo nesouvisejí. Porodní bába zpravidla zvala kmotry dítěte ke křtu, jehož se obvykle také účastnila (novorozence dokonce ke křtu odnášela), byla nedílnou součástí křtin, tedy hostiny následující po příchodu z kostela. Jak je z některých materiálů patrné, ani na této hostině nebyla pouhou pasivní účastnicí. Matku dítěte pravidelně navštěvovala, aby kontrolovala správný vývoj novorozence, koupala jej a oblékala. Rovněž se obvykle účastnila obřadního uvedení šestinedělky i následné bujaré ženské oslavy tohoto aktu.

Z uvedeného výčtu je zcela zřejmé, proč je porodním bábám věnován v předkládané práci poměrně (pochopitelně na poměry práce) značný prostor. Vzhledem ke skutečnosti, že se zde věnujeme obřadnosti spojené s narozením dítěte a za přední aktérku těchto obřadů

považujeme právě porodní bábu, považujeme za potřebné představit babictví jako takové v širších souvislostech a v určitém historickém kontextu.

7. Výjimečný stav - těhotenství v lidové kultuře na Pelhřimovsku

Pohlédneme-li na zkoumanou problematiku z ryze statistického hlediska, pak se nám slova o výjimečnosti těhotenství v námi sledovaném období, obzvláště porovnáme-li tehdejší situaci se současností, mohou jevit jako nepřipadná. Ačkoli je pro 2. polovinu 19. století příznačný jistý pokles natality související s postupně se zvyšujícím sňatečným věkem i značným rozvojem antikoncepce¹¹³, přesto ženy během fertilního období prožívaly zmiňovaný stav nesrovnatelně častěji, než je tomu dnes.

Usilujeme-li však o hlubší pochopení problému, zabýváme-li se tedy těhotenstvím jakožto svébytným jevem v rámci lidové kultury, pak nám demografické údaje příliš mnoho neodkrývají. Pro člověka náboženského totiž nepředstavovalo těhotenství pouze stav, v němž se žena nachází „... od toho okamžení, kdy byla počala, tedy jinými slovy: kdy vaječko z vaječniku vyšlé bylo zúrodněno, až to té doby, ve které toto vaječko co živý plod dělohu opustí.“¹¹⁴

Dle křesťanského pojetí je otěhotnění Božím požehnáním, darem Božím a samotné těhotenství stavem posvátným. Takový přístup se pak samozřejmě zrcadlí i v křesťanské obřadnosti. Ženě, která očekává narození dítěte, je uděleno požehnání knězem, které doprovází k tomuto účelu vybraná žehnací modlitba. Povědomí o vysoké úmrtnosti žen i dětí při porodu vnášelo do myslí těhotných žen pochopitelně značné obavy a neklid. Proto se obracely se svými vroucnými modlitbami za zdárný průběh těhotenství a porodu k Bohu i k mnoha patronům a patronkám rodiček, mezi něž patří například svatá Markéta. O hladký průběh porodu však především prosily ochránkyni matek, Pannu Marii. Mariánské modlitby tak u těhotných žen nabývaly zvláštní důležitosti. V protestantských rodinách se ženy zřejmě nemodlily za bezproblémový porod o nic méně, avšak jejich modlitby směřovaly spíše k Bohu, neboť protestantské církve projevy mariánské úcty pěstují pouze v omezené míře a kult světců zcela odmítají. Křesťanství tedy chápe těhotenství jako výjimečný stav ženy, které je třeba v tomto období prokazovat zvláštní úctu.

Úcta, o níž se zmiňujeme, se však v lidovém prostředí mísila se strachem, neboť žena v období těhotenství, dle lidové víry, není chráněna nutnou zakotveností v tradičním řádu. Jde o stav neběžný, nenormální, ne zcela uchopený, výjimečný, což v lidové kultuře jednoznačně implikuje nebezpečno. V lidovém prostředí byla těhotná žena považována za osobu nečistou.

¹¹³ M. Lenderová, *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 109.

¹¹⁴ Č. Křížek, *Pravá pomoc v těhotenství, při porodu, v šestinedělí a při ženských nemocech: Sbirka užitečných pravidel a naučení pro pohlaví ženské*. Praha: F. Šimáček, 1889, s. 41.

Symbolická nečistota¹¹⁵ způsobená rovněž jistou nesrozumitelností a nezařaditelností stavu, jenž může v konečném důsledku dokonce ohrozit řád a nenadále přivodit chaos, se odráží také v celé škále rozličných s těhotenstvím spojených tabu a doporučení.

Také neobyčejně bohatá terminologie vztahující se k těhotné ženě nezřídka odkazuje na výjimečnost jejího stavu. Na Pelhřimovsku se o ženě říkalo, že je *v jiném stavu*¹¹⁶. Sousedství zdaleka překračující hranice Pelhřimovska je hojně užíváno i dnes. V něm je ona neobvyklost a jinakost explicitně vyjádřena. Žena se ocitá ve zcela odlišném modu *essendi*, zakouší skutečnost jinak než lidé, kteří prožívají svou všední každodennost. Další označení opět odkazuje na stav, tedy momentální zvláštní způsob bytí, v němž se těhotná žena ocitá. Jedná se o sousloví *být v požehnaném stavu*¹¹⁷, jehož užívání bylo obvyklé samozřejmě zdaleka nejen na Pelhřimovsku. Označení plně vystihuje křesťanské pojetí těhotenství. Mezi termíny, které byly na Pelhřimovsku dříve užívány pro vyjádření těhotenství, nacházíme také spojení *být s outěžkem*. Jedná se o neutrální termín akcentující vyvíjející se plod v těle matky. Neobyčejně košaté a regionálně značně rozrůzněné názvosloví dokládá, že ve společnosti existovala výrazná snaha neoznačovat zmíněný stav přímo. Jedná se o jeden z příkladů jistého tabu, konkrétně slovního tabu, tedy o pokus neohrozit skutečnost jejím vyslovením a přesným pojmenováním. Její plné verbální uchopení by ji totiž činilo jaksi ještě „skutečnější“, a tedy i ohrožitelnější.

Dle Genepovy teorie je těhotenství stavem, v němž nachází své uplatnění celé schéma přechodových rituálů, tedy rituály preliminální, liminální i postliminální. Nejrozvinutější je však soubor rituálů liminálních, proto je těhotenství vnímáno především jako stav pomezí. Charakteristickým znakem pomezího stavu je již zmiňovaná nezakotvenost, nestabilita, nejistota a jakási symbolická „obnaženost“, jež způsobuje nemožnost dokonalé ochrany před neblahými silami. Těhotná žena tak přímo vábí zlé síly, jež vystupují především v personifikované podobě démonických bytostí. Ve společnosti pochopitelně existovaly snahy ženu i plod v této výjimečné době ochránit, byly proto vytvořeny a tradicí uchovávány některé postupy, kterými se měl tento výjimečný stav částečně regulovat. Lze říci, že se tak prováděla kontrola i nad samotným stavem, v němž se žena nacházela.

Podle A. Navrátilové, „výjimečnost situace těhotné ženy se projevovala především v obyčejích, úkonech a praktikách, z nichž některé měly skutečný hygienický a zdravotní

¹¹⁵ Více k tématu M. Douglas, *Purity and Danger*. London: Routledge, 2002.

¹¹⁶ J. Bouška, *Zvyky a obyčeje našeho kraje*. In: *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu* roč. VII., Pelhřimov: Jednota učitelstva okresu Pelhřimovského, spolek „Komenský“, 1928/1929, s. 111.

¹¹⁷ J. Bouška, *tamtéž*, s. 111.

význam, sledující prospěch dítěte, jiné však matku skutečně omezovaly.¹¹⁸ Těhotná žena se měla vyvarovat takových činností, jež by ji mohly nějakým způsobem ohrozit. Tradovaly se také následky nedoporučovaného či zakázaného jednání. Na Pelhřimovsku se říkalo, „*veze-li se těhotná žena povozem, potí se kuň*.“¹¹⁹ Žena se měla opatrovat, neměla se vystavovat nebezpečným situacím, což se odráží v citovaném souvětí. Doporučení a zákazy týkající se jízdy na voze s koňmi jsou velmi rozšířené. A. Navrátilová uvádí podobné příklady z různých oblastí českých zemí. Koně se, dle lidových představ, při jízdě s těhotnou plašili a formani tyto ženy neradi vozili.¹²⁰ Ženám se doporučoval pobyt převážně v domácím prostředí.

O tom, jak se má žena v době těhotenství chovat, zevrubně pojednávaly také příručky vycházející ve druhé polovině 19. století. Autory těchto knih byli zpravidla lékaři, kteří se především snažili o určitou zdravotní osvětu. Za zmínku však určitě stojí i kniha F. Hansgírgové *Hospodyně našeho věku. Krátká nauční o vedení městského i venkovského hospodářství*. V kapitole s názvem *O chování se hospodyně k manželovi a dětem* nacházíme řadu poučení určených těhotným ženám.

Ve většině případů se jejich požadavky shodovaly s tradovanými doporučeními, s nimiž byly ženy seznámeny v ženském kolektivu lokální společnosti a jež byly pevně zakotveny v řadě obyčejových úkonů. Těhotná žena by se měla vyvarovat namáhavé práci a nošení těžkých předmětů. Zároveň by však neměla neustále odpočívat a bránit se pohybu na čerstvém vzduchu. „Mírné pak pohybování v čistém vzduchu, procházky po polích květnatých a stromovím vysázených a obzvláště v lesích velmi jsou prospěšny,“¹²¹ píše F. Hansgírgová. I z textu vytvořeného řídícím učitelem v Košetících roku 1919, jenž byl určen k národopisným účelům a zaslán Muzejnímu spolku, je zřejmé, že tyto rady byly známy i na Pelhřimovsku. „Pohyb na volném vzduchu se doporučuje, ale zdvihati těžké předměty se nedovoluje.“¹²² Pokud by se dostala nějaká z příruček obsahující rady o procházkách v „polích květnatých“ do rukou některých žen především z venkovského prostředí, jevily by se jim zřejmě poněkud úsměvně, neboť práci v hospodářství za těhotnou zřídkakdy někdo zastal. Jistě věděly, že by se určitým způsobem měly šetřit, avšak mnohá doporučení jednoduše nebylo možné akceptovat.

Značný prostor autoři publikací věnují také stravě těhotných žen. Doporučována jsou jídla lehká, nedráždivá, nenadýmavá, nepřilíš tučná a mastná, za obzvláště vhodné je

¹¹⁸ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 35.

¹¹⁹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, Okresní školní výbor (dále OŠV), národopisný dotazník pro obec Košetice.

¹²⁰ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 35.

¹²¹ F. Hansgírgová, *Hospodyně našeho věku. Krátká nauční o vedení městského i venkovského hospodářství*. Praha: I. B. Kolber, s. 5.

¹²² MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Košetice.

považováno požívání různých druhů ovoce a bílého masa. Do jaké míry si však žena žijící na Pelhřimovsku mohla v námi sledovaném období upravit v těhotenství jídelníček tak, jak navrhuje uváděné publikace, je otázkou. Jídelníček zůstával patrně dosti skromný a především v chudších venkovských i městských vrstvách ona dietetická doporučení lékařů a autorek četby pro „správné hospodyňky“ neměla zřejmě šanci na realizaci.

Velice zajímavá je problematika související s uspokojováním rozličných chutí těhotných žen. I v námi sledovaném období bylo velmi pevně v tradici zakořeněno přesvědčení, že těhotná žena by si neměla odříkat nic z toho, na co nenadále dostane chuť a nikdo by jí v uspokojování takových chutí neměl bránit. S touto oblastí byla velmi silně spjata lidová představa o možném přenesení jistých znaků z požadované potraviny na vyvíjející se plod v těle matky. Jedná se o určitou formu *shlédnutí*, tedy o pevnou víru v kauzalitu mezi zrakovými, chuťovými či sluchovými vjemy, případně i dalšími zážitky a pocity matky a zdravotním stavem a vzhledem narozeného dítěte. Ženina neukojená chuť a z ní plynoucí neblahý pocit se tedy mohly negativně odrazit na jejím dítěti. O takto silném přesvědčení udržujícím se mezi lidmi vypovídají i samy zmiňované příručky. Kupříkladu F. S. Kodým píše, „povstanou-li neobyčejné laskominy na nějaký pokrm neb nápoj, jehož dosíci nelze, ať takovou laskominu hledí, jak možná nejdřív potlačit; škoda z toho dítěti nevzejde žádná, třebaš tetičky a kmotřičky mluvily co chtěly.“¹²³ Košetický řídící učitel ve svém textu uvádí, „lidé projevují zvláštní péči těhotné ženě a hledí vyhověti jejímu přání ...“¹²⁴ Jak jsme již zmínili, text pochází z roku 1919, tedy z úplného závěru námi sledovaného období, a ačkoli jsou, dle autora, těhotné odpírány potraviny, jež způsobují nadýmání, přesto je zřejmé, že požadavek na splnění veškerých jejích přání, například právě chuťového charakteru, byl velmi silný a plně zažitý.

Neobyčejně zajímavý problém *shlédnutí* nesouvisí zdaleka pouze s chutěmi těhotné ženy a stravou jako takovou, ale skutečně se všemi druhy jejích počitků. Dle mnohých badatelů se jedná o magický princip přenesení podobnosti. Představa o možnosti shlédnutí byla živá ještě v samém závěru 19. století i v počátcích století dvacátého (v některých oblastech zřejmě až dodnes), což dokládají i zmíněné příručky, v nichž autoři tuto skutečnost nejen reflektují, ale mají rovněž potřebu se proti ní pochopitelně i vymezovat. F.S. Kodým uvádí, „zpozdilé jest pak i obávání, starost neb ouzkost, žeby se mladá žena zhlídla, to jest, že by nějaká nemilá věc, kterouž byla spatřila, míti jaký škodlivý účinek v dítko, jež pod svým

¹²³ F. S. Kodým, *Mladá matka, jak by se před porodem i v šestinedělí zachovati a dítko své v prvním jeho věku ošetřovati měla*. Praha: J. Pospíšil, 1852, s. 14-15.

¹²⁴ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Košetice.

srdcem nosí. Jakkoli nedůvodné takové domněnky jest, přece se skoro všeobecně věří.¹²⁵ Jiný lékař z řad autorů těchto osvětových publikací Č. Křížek však připouští, že „...rozličná obraznost matčina může ovšem míti na plod vliv, že tedy také obraznost její náhle pobouřená nepříjemným, ohyzdným, zvením předmětem, například myškou nebo žábou, může míti vliv na plod ...“¹²⁶. Dodnes je znám požadavek na vyvarování se nepříjemným emočním výkyvům a vypětím v době těhotenství, neboť na prenatální vývoj dítěte má citové naladění matky nepochybně jistý vliv. Č. Křížek dodává, „... že by ale právě taková předmět, který obraznost matčinu rozčilil nebo jeho obraz mohl být znovu narozzen na dítěti, že by tedy paní, která se lekla myšky nebo žáby, musila porodit dítě, kteréž by na svém těle mělo podobný tvar myšky, nemůžeme nijak přisvědčiti.“¹²⁷ Vyprávění o shlédnutí pak nazývá báchorkami.¹²⁸ Strach žen, které čekávaly narození dítěte, z toho, že se mohly např. zadívat na něco nepěkného či dokonce děsivého, byl zřejmě neobyčejně intenzivní a těhotenství pak bylo pro mnohé velmi stresující. Na Pelhřimovsku byla víra ve shlédnutí silná patrně ještě ve 20. letech 20. století. J. Mančal v příspěvku *Lidové podání o dětech na Zálesí* uvádí, „některé děti se rodí se znamením. To jest od toho, když se matka v leknutí na něčem zhlídne.“¹²⁹ V námi sledovaném regionu se také uchovala mnohá doporučení, do nichž se obavy ze shlédnutí promítaly, „... nemá se (těhotná žena, pozn. K.K.) dívat na zmrzačené lidi s vadami viditelnými, spíše pohledem vyhledávati lidi krásou obdařené.“¹³⁰

V silně patriarchální společnosti přinášelo do rodiny větší radost zpravidla narození dítěte mužského pohlaví. Očekávala-li žena příchod svého prvního dítěte na svět, pak zřejmě spíše doufala v narození chlapce. Lidé se tedy snažili různými pověrečnými praktikami pohlaví dítěte ovlivnit. Slovy A. Navrátilové, „z jiných praktik pro předurčování pohlaví je zřejmě uplatnění magie nápodoby – obecně rozšířené bylo kladení nejrůznějších předmětů pod manželskou postel: kladivo předurčovalo narození syna, zatímco početí dívky měl přivodit svazek konopí, vložený pod prostěradlo, trávni plachta, přeslice či hřeben pod postelí.“¹³¹ Ač lze předpokládat, že se podobné praktiky užívaly i na Pelhřimovsku, přímé doklady, tedy zmínky v archiváliích či v textech místních národopisných pracovníků,

¹²⁵ F. S. Kodym, *Mladá matka, jak by se před porodem i v šestinedělí zachovati a dítě své v prvním jeho věku ošetřovati měla*. Praha: J. Pospíšil, 1852, s. 26-27.

¹²⁶ Č. Křížek, *Pravá pomoc v těhotenství, při porodu, v šestinedělí a při ženských nemocech: Sbirka užitečných pravidel a naučení pro pohlaví ženské*. Praha: F. Šimáček, 1889, s. 67

¹²⁷ Č. Křížek, tamtéž, s. 67.

¹²⁸ Č. Křížek, tamtéž, s. 67.

¹²⁹ J. Mančal, *Lidové podání o dětech na Zálesí*. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

¹³⁰ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Košetice.

¹³¹ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 44.

nenacházíme. Setkáváme se zde však se snahou předpovědět pohlaví dítěte dle somatických změn na těle matky, „pohlaví zde odhaduje se dle podoby břicha. Je-li do špičky, bude chlapec. Dostává-li žena pihy a oblé formy, bude holka.“¹³²

Již jsme naznačili, že řada publikací určených zejména laické veřejnosti a speciálně nadcházejícím matkám, věnovala značný prostor péči o těhotnou ženu. Autoři těchto knih se pokoušeli obsáhnout snad všechny oblasti, jež s těhotenstvím ženy souvisely. Jistě zde hrálo roli i stále dosti vysoké procento úmrtí rodiček i novorozenců.

Publikace se zevrubně zabírají příznaky těhotenství, tedy proměnou ženy po stránce fyzické i duševní. Je možné, že se příručky plné cenných rad dostaly do rukou některých žen z městské populace v námi sledovaném regionu, lze se však domnívat, že rady tohoto druhu nehledaly ženy z venkova i zdejších městeček v literatuře, ale spoléhaly na zisk informací od přítelkyň, příbuzných a především místní zkušené porodní báby. Sám V. J. Charvat v publikaci *Z českého jihu* upozorňuje na jistou solidaritu ženského kolektivu, „sousedky, především pak matka, navštěvují nyní častěji příští maminku, těší ji, radí atd.“¹³³ Byla to porodní bába, která zpravidla dokázala ženám poradit a pomoci při potížích v gynekologické oblasti. Proto v momentě, kdy žena pojala podezření z početí, obrátila se právě na porodní bábu s očekáváním, že se jí tak dostane potřebných informací i vyšetření. Vaginální vyšetření však nebylo příliš obvyklé, spíše se spoléhalo na vyšetření vnější,¹³⁴ „až do konce 19. století bylo možné s jistotou diagnostikovat těhotenství teprve v jeho druhé polovině, na základě patrného pohybu plodu a slyšitelnosti jeho srdečních ozev.“¹³⁵ Půvabná je poznámka v Pečírkově *Domácím lékaři* vydaném roku 1877 o poslouchání srdečních ozev dítěte matkami při lékařském vyšetření, „ženy to přirovnávají ledačemus; vesničanky říkají že to klepá jako když kuřátko zobá nebo ve vejci klepá, městské ženy zase to přirovnávají ku klepání hodinek, některé to neumí připodobnit k ničemu a mnohá neslyší nic.“¹³⁶

Porodní bába byla většinou znalá v oblasti somatických změn provázejících těhotenství, jakými jsou ztráta menstruace, závratě, nevolnost apod. Během své praxe získávala mnoho zkušeností, a tak dokázala obvykle fundovaně poradit a doporučit postupy pro zmírnění obtíží s těhotenstvím spojených. I F. Hansgírová v textu určeném těhotným uvádí, „těž záhodno jest zkušenou babičku v čas sobě objednat i kdykoli by třeba toho bylo,

¹³² MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Košetice.

¹³³ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898, s. 49.

¹³⁴ M. Lenderová, K. Rýdl, *Radostné dětství? – Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006, s. 34.

¹³⁵ M. Lenderová, K. Rýdl, tamtéž, s. 34.

¹³⁶ J. Pečírka, *Domácí lékař: učení o člověku ve stavu zdravém i nemocném*. Praha: Rohlíček a Sievers, 1877, s. 65.

s ní se raditi.“¹³⁷ Porodní bába tedy sehrávala i v období těhotenství své klientky velmi významnou roli.

¹³⁷ F. Hansgírgová, *Hospodyně našeho věku. Krátká nauční o vedení městského i venkovského hospodářství*. Praha: I. B. Kolber, 1865, s. 7.

8. Okamžik zrození

Narození dítěte bylo vždy událostí klíčovou a přelomovou. Dítě vstupovalo do již strukturované společnosti, v níž svým příchodem vyvolalo samozřejmě jisté změny. „Narození dítěte znamenalo změnu především ve struktuře vlastní nukleární rodiny, do jejíhož svazku přibyl nový člen, vyžadující velikou péči a pozornost všech ostatních členů rodiny, který však při vší své momentální nemohoucnosti měl být právoplatným a plnoprávným členem rodiny i dědicem rodinného majetku.“¹³⁸ Měnila se nejen stávající situace konkrétní nukleární rodiny, dítě vstupovalo současně i do dalších struktur.¹³⁹ Proměňovaly se například i podskupiny místních dětí. Porod dítěte se rovněž projevil v postavení rodičky, „důvodem této změny nabyt ani tak samotný akt narození dítěte, který nesporně znamenal vždy podstatný zásah do celého způsobu života dosud bezdětné rodiny, jako spíše společenské hodnocení plodnosti ženy, která bývala a vlastně dodnes musí být už jen z hlediska existence příslušné skupiny v budoucnosti jejím prvním celoskupinovým zájmem.“¹⁴⁰

Pohlédneme-li na události spojené s narozením dítěte skrze prizma Gannepovy teorie, pak se opět vyjeví tři již zmiňované fáze: *preliminální*, *prahová* a *postliminální*. V průběhu porodu samotného dochází k symbolickému odloučení dítěte ze svého dosavadního prostředí, tedy z těla matky. To je dle A. van Gennepa vyjádřeno přetnutím pupeční šňůry, fyzickým spojením s matkou.¹⁴¹ Poté se dítě nachází ve fázi pomezí (*prahové*), kdy čeká na své přijetí otcem do rodiny, do společnosti. Jinými slovy - ocitá se v „přechodné fázi“ mezi dvěma statusy, životními situacemi, mezi dvěma mody lidské existence. K typickým rituálům sloučení patří např. symbolické otcovo převzetí dítěte do náruče, tím je dítě přijato do vlastní nukleární rodiny. Jak v souvislosti s přechodovými rituály poznamenává rumunský religionista Mircea Eliade, „čerstvě narozené dítě nemá nic než fyzickou existenci; není dosud uznáno rodinou ani přijeto společenstvím. Teprve rity zachovávané bezprostředně po porodu udělují novorozeněti status „žijícího“ ve vlastním slova smyslu; jen díky těmto ritům je totiž novorozeně začleněno do společenství živých.“¹⁴² Dítě je tedy do rodiny i širší společnosti přijímáno obřadním způsobem. Nutno říci, že zcela zásadní roli v takové obřadní situaci sehrávala porodní bába.

¹³⁸ J. Krupková, *Tradice a etnografie: k úloze tradice ve vývoji kultury*. Praha: Karolinum, 1991, s. 90.

¹³⁹ J. Krupková, *tamtéž*, s. 88-98.

¹⁴⁰ J. Krupková, *tamtéž*, s. 93.

¹⁴¹ A. van Gennep, *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

¹⁴² M. Eliade, *Posvátné a profánní*. Praha: Oikoymenth, 2006.

Přímá asistence i pouhá přítomnost u rodící ženy byla doménou především ženské části lokálního kolektivu. Pomoc lékaře u porodu byla i v námi sledovaném období na Pelhřimovsku, jak jsme již výše uvedli, spíše výjimečná. Ve chvílích, kdy přicházelo dítě na svět, solidárně utěšovaly a podporovaly ženu, případně drobně vypomáhaly porodní bábě především přítelkyně, kmotry, sousedky a příbuzné rodičky. Porodní bába byla volána při ohlašujících se porodních bolestech, avšak jak je zřejmé z archivních pramenů a matričních záznamů, stávalo se, že porodní bába nebyla ve chvílích potřeby právě k dispozici. Pokud byla v obci pouze jedna porodní bába, pak zrovna mohla asistovat při porodu u jiné ženy, nebo pro bábu, pokud sídlila ve vzdálené obci, manžel jednoduše nestačil dojet či dojít. V takových případech pak zpravidla zastala roli porodní báby některá z místních žen, například příbuzná či zkušená sousedka. Když porodní bába k již porodem vysílené matce dorazila, provedla její potřebné ošetření a opatřila také novorozence, „porodní babičky byly jen ve větších místech, kde si vytvářely vlastní klientelu. Z vesnic a samot pro ně docházeli muži i několik kilometrů a většinou pěšky, zatímco když se nemohla otelit kráva, pro zvěrolékaře se jezdilo.“¹⁴³

Zpravidla porodní bába po příchodu do rodiny podrobila těhotnou vyšetření. Posléze si vše potřebné připravila a v jisté chvíli uložila rodičku na čisté lože (prostěradla si měla nosit s sebou, neboť v domácnostech nemusely být k dispozici). Z textu košetického řídícího učitele je však patrné, že se úpravě lože rodičky na Pelhřimovsku nevěnovala v žádná zvláštní péče.¹⁴⁴ Rovněž porodní bába dbala, aby v místnosti nebyly nežádoucí osoby. Mošner poznamenává, „všechny nepotřebné osoby, zvláště ale děti, ať se ze světnice vyhostí; dílem aby se jich rodička neostýchala, dílem aby nepřekážely. Nápodobně i všechna zvířata, zvláště ale zlí psové, se musejí ze světnice vyhnati.“¹⁴⁵ Pokud porod probíhal bez obtíží, pak se snažila o co nejmenší intervenci, neustále si však pohmatem ověřovala, zda vše probíhá bez komplikací. Porodní bolesti, jež rodička zakoušela, byly vnímány jako zcela přirozené. Avšak bába se mnohdy zřejmě snažila ženino utrpení zmenšovat. Podle M. Lenderové, „pomáhaly heřmánkovým čajem, klystýrem či vlažnou sedací lázní. Vedle těch alespoň částečně racionálních technik zůstaly v platnosti nejrůznější pověry, zařikávání, kouzla.“¹⁴⁶ Po narození dítěte kontrolovala bába jeho životaschopnost, nejpodstatnější bylo, aby novorozeně zvládlo své první nadechnutí. Významným aktem bylo podvázání a následné přestřížení pupeční šňůry. Tento čin byl do určité doby také prováděn s jistou obřadností. Po čase vyšlé

¹⁴³ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 69.

¹⁴⁴ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Košetice.

¹⁴⁵ F. J. Mošner, *Babictví*. Olomouc: Aloizyus Škarniel, 1837, s. 132.

¹⁴⁶ M. Lenderová, K. Rýdl, *Radostné dětství? – Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006, s. 44.

placentě i odpadlému pupečníku byla připisována zvláštní a léčebná moc. Sám Č. Křížek ve své publikaci z konce 19. století reflektuje obřadní zacházení s lůžkem. Za „zpozditou věc“ označuje babičkou doporučené schovávání si odpadlého pupečníku matkou za účelem uchování zdraví dítěte, „u nás ještě na konci 19. století bylo běžné potírat jí mateřská znamení na těle novorozence, aby zbělela, a ženy a dívky ji používaly jako krášíčeho prostředku.“¹⁴⁷ Zda se k podobným účelům užívala placenta či pupeční šňůra na Pelhřimovsku v námi sledovaném období se bohužel z archivních materiálů či ze statí národopisných pracovníků z Pelhřimovska nedozvídáme. Je však jisté, že mužským národopiscům zůstávala mnohá „ženská tajemství“ úplně skryta.

Nutno podotknout, že pokud porodní bába zjistila, že dítě není životaschopné, pak se uchýlovala k jeho nouzovému křtu, k němuž měla plné oprávnění. Strach, že by dítě mohlo odejít na onen svět bez rituálu křtu, byl v křesťanské společnosti neobyčejně silný. O této problematice se však pokusíme hlouběji pojednat v jedné z následujících kapitol.

Moment vstupu dítěte do života byl, dle lidové víry, neobyčejně silným okamžikem, jenž mohl zcela zásadním způsobem ovlivnit celý jeho budoucí život. Velmi dlouho existovala představa založená na principu „jaký je začátek, takový je i průběh“, jež se hojně uplatňovala především ve výročním cyklu, u porodu však měla pochopitelně také značný význam, „v okamžiku porodu jako by existovalo spojení lidského rozměru s božským: zázrak nového života otvíral pohled na vše osudové a mimořádné, a proto byly čas i okolnosti, provázející narození, zvláště důležité pro budoucí život dítěte.“¹⁴⁸ Velmi intenzivně se tato představa promítala do některých předpovědí, jež se na Pelhřimovsku tradovaly, „přijde-li dítě na svět ve dne, bude mu svědčiti bílá barva v oděvu i chovu zvířat a všude, pakli v noci, bude příznivou barvou černá barva.“¹⁴⁹ Z dochovaných pramenů je zřejmé, že i v této oblasti existovala mezi lidmi víra ve šťastné a nešťastné dny. Rozšířena byla představa o tom, že narodí-li se dítě v neděli, pak bude šťastné. Váha zde byla příkládána také astrologii, „narodí-li se na znamení býka nebo lva, bude silné a zdravé; na skopce, bude se dobře učit a bude šťastné ve stavu manželském; na raka jest váhavé; na váhy, bude zádumčivé a samotářské; na štíra, bude mstivé a svárivé. Nejhorší prý jest, narodí-li se na kozorožce. Je-li měsíc v ouplňku při narození, bude dítě hezké“¹⁵⁰

¹⁴⁷ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 50.

¹⁴⁸ A. Navrátilová, *tamtéž*, s. 51.

¹⁴⁹ J. Mančal, *Lidové podání o dětech na Zálesí*. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 132.

¹⁵⁰ J. Mančal, *tamtéž*, s. 132-133.

Velmi důležitým se jevil také vzhled narozeného dítěte. Narodí-li se dítě s velkou hlavou, pak bude rozumné¹⁵¹, tradovalo se v námi sledované oblasti. V případě, že dítě přišlo na svět s nějakým viditelným fyzickým znamením, určitým tělesným postižením, pak byla obvykle přikládána vina matce, neboť se soudilo, že je to důsledek jejího shlédnutí v období těhotenství. Neobyčejně zajímavá jsou zmínky o dětech, které se narodily v tzv. plodové bláně, eufemisticky nazývané *košilka*. Věřilo se, že takové dítě bude chytré, šťastné a bohaté. Bláně byla totiž připisována jistá nadpřirozená moc. Na Moravském Horácku byla tato představa hojně rozšířena, jak dokládá J. Dufek: Je-li novorozeňátko potaženo mázdrou (tenkou kůžičkou), říká se, že se narodilo v košilce; o takovém dítěti říkájí, že z něho bude velký, silný, chytrý člověk, (jest-li, že blána ta se usuší, a dítě pak ji pod levou paží nosí). J. Dufek upozorňuje, že se tato poznámka vztahuje k oblasti Velkomeziříčska.¹⁵² Na Žďársku (také spadá do oblasti Moravského Horácka) se říkávalo: Přišel na svět v krunýři, nezabijí ho na vojně.¹⁵³ Zcela jinak tomu ale bylo v regionu Českého Horácka, konkrétně na Humpoleckém Zálesí. Zde se totiž věřilo, že dítě, které se narodí v *košilce*, velmi brzy zemře. Zdá se, že toto pojetí bylo skutečně výjimečné.

¹⁵¹ J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

¹⁵² J. Dufek, *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí: Nákladem vlastním, 1893, s. 7.

¹⁵³ S. Bouček - R. Jeřábek a kol., *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Díl II., Praha: Mladá fronta, 2007, s. 616.

9. Obřadnost spojená s prvními chvílemi života dítěte

Ačkoli babické příručky velmi pečlivě zpracovávaly problematiku poporodního ošetření dítěte, to nejpodstatnější se v nich porodní báby zpravidla nedočety, oblasti obyčejových úkonů provázejících první okamžiky života dítěte se tyto příručky totiž vyhýbaly. Již jsme uvedli, že při výběru porodní báby hrála její zkušenost s prováděním obyčejových úkonů nemalou roli, mnohdy dokonce byl tento druh babických schopností považován za podstatnější než samotný babický diplom. Lze se domnívat, že spolu s profesionalizací babického umění ztrácely tyto tradiční schopnosti porodních bab postupně svůj význam a pomalu se vytrácely, avšak jsou to právě obyčeje spojené s prvními chvílemi života dítěte, které se z celého cyklu obyčejových úkonů souvisejících s těhotenstvím, porodem i šestinedělím udržely snad nejdéle.

V obyčejích provázejících člověka při jeho příchodu na svět se odrážela nejen snaha připravit dítěti co nejbezpečnější vstup do života, ale také úsilí zajistit prosperitu a štěstí v celém jeho budoucím životě. Takové obyčeje jsou velmi archaické a jejich smysl je neobyčejně hluboký a silně zakořeněný i v mentalitě člověka 19. století. Ve zmiňovaných obyčejích se značnou měrou projevoval rovněž moment integrační. Začlenění novorozence nejen do rodiny, ale do celé společnosti, bylo samozřejmě zcela nezbytné. Významně se zde projevovaly také motivy očistné a ochranné. U obyčejového jednání spojeného s narozením dítěte dochází k četnému prolínání jednotlivých funkcí, mnohdy je tedy nemožné vymezit jednoznačný smysl a účel konkrétního obyčejového úkonu, „není pochyb o tom, že při vzniku obyčejů působila víra v magický účinek prováděné praktiky, která se v průběhu věků mohla oslabit a její původní účel byl překryt jiným výkladem.“¹⁵⁴

Jedním z úkonů, o nichž se babické příručky ani jiné publikace vztahující se k narození dítěte z 19. století nezmiňují, je obřad pokládání dítěte krátce po narození pod stůl, zpravidla ještě před omytím dítěte. S tímto typem obřadního chování se na Pelhřimovsku setkáváme po celé námi sledované období, a to nejen v prostředí venkovském, ale i městském.

Stůl byl nejen součástí poměrně skromného mobiliáře světnice, značný význam mu byl přikládán především v rovině symbolické. Pod stolem sídlili, dle lidové víry, domácí bůžkové označováni jako domácí skřítkové či hospodářičkové. Skřítky hospodářičky nelze vnímat jako pohádkové postavy, které vyváděly svým domácím různé veselé kousky. Hospodářičkové byli typickými démonickými postavami, ochrannými duchy. Byli to reventující zemřelí předkové, kteří jako domácí duchové zajišťovali rodině zdar a prosperitu.

¹⁵⁴ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 53-54.

Právě tito dobří duchové sídlili pod stolem, u něhož se scházela rodina a kde měl hospodář své čestné místo.

U stolu se odehrávaly významné společensko-právní úkony, domlouval se zde sňatek, usedali zde významní hosté, praktikovaly se zde pro agrární společnost zcela určující výroční hospodářské zvyky a obyčeje, na stůl byl pokládán požehnaný chléb, jež se těšil v lidovém prostředí neobyčejné úctě. Kultovní význam prostoru, v němž se stůl nacházel, dotvářela nad stolem umístění koutní skříňka obsahující zpravidla modlitební knížku a důležité spisy a na stěně pověšené svaté obrázky spolu s posvěcenými přírodninami (např. posvěcené jívové ratolesti). Ač se jistě symbolické vnímání prostoru u stolu i pod ním postupně proměňovalo, ztrácely se původní významy a vznikala pojetí nová, přesto byl tento kus nábytku vždy vnímán jako symbol rodinného života, jako určitý „oltář rodiny“¹⁵⁵ Děti, jež byly položeny pod stůl, měly být ve svém budoucím životě obdařeny dobrými vlastnostmi. Regionálně se však lišily nejen představy o významu takového jednání, různit se mohl také způsob provedení obřadu.

V některých částech Pelhřimovska bylo obvyklé zabalit dítě před položením pod stůl do starých hadrů. Lze se domnívat, že původním záměrem takového chování bylo symbolické propojování starého s novým, šlo tedy o snahu zachovat jistou kontinuitu. Osvojení něčeho nového prostřednictvím starého, známého, obvyklého. Od takového postupu si lidé slibovali, že dítě bude ve svém budoucím životě šetrné a skromné. Tento výklad byl znám také v Pacově, kde byl roku 1914 zaznamenán, „při narození zabalí se dítě do starého šatu a položí pod stůl na chvíli, aby prý bylo skromné, šetrné a – chytré.“¹⁵⁶ Ve výkladech se promítalo také rozlišení podle pohlaví dítěte. J. Bouška zaznamenal, „když se dítě narodilo, zabalily je do staré košile, dávaly [porodní bába a další zkušené ženy, K. K.] je pod stůl: děvče, aby nebylo pyšné, hoch, aby nebyl furiant. Při tom bylo tlučeno na stůl, aby nebylo lekavé.“ Z publikace z pera V. J. Charvata *Z českého jihu* se dokonce zdá, že se tento obyčej týkal pouze dívek. Z úryvku je také zřejmé, že v době, kdy text vznikl, tedy v samém závěru 19. století, byl v některých částech Pelhřimovska obyčej pomalu na ústupu, „s novorozenci se nekoná nic zvláštního. Jen tu a tam dávají děvče po narození pod stůl, aby poslouchalo (dle jiných, aby bylo chytré).“¹⁵⁷ V Dobré Vodě u Kámena se pod stůl pokládalo, aby se dobře učilo.¹⁵⁸ Patrně se tedy do jisté míry výklady tohoto obyčeje na Pelhřimovsku různily už v námi sledovaném období. V textu vytvořeném ve Věžné pro národopisné účely je uvedeno,

¹⁵⁵ J. Petráň, *Dějiny hmotné kultury*. Díl II., Praha: Karolinum, 1995, s. 42.

¹⁵⁶ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠVPelhřimov, národopisný dotazník pro město Pacov.

¹⁵⁷ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898, s. 49.

¹⁵⁸ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Dobrá Voda u Kámena.

„narodí-li se dítě, dávají je pod stůl, ale proč se tak činí, neví lidé. Snad proto, aby bylo poslušné.“¹⁵⁹ Velmi zajímavý motiv představuje jakési obřadní zaklepaní na stůl, když je pod ním dítě položeno, „o narození dítěte zabalují je do hadrů dají pod stůl uhodí 3x na stůl, aby dítě se nelekalo“¹⁶⁰ Pokládání pod stůl znamenalo samozřejmě také položení dítěte na zem. Situaci ve Vyklanticích v roce 1915 popsal místní řídící učitel, „potom je položí na chvíli pod stůl na holou zemi, aby prý bylo poslušné.“¹⁶¹ Právě ze země zvedával patrně dříve otec novorozence a přijímal ho tak za své, potažmo do rodiny. V námi zkoumané době mu ho již předávala obvykle porodní bába, avšak pokládání na podlahu světnice přetrvávalo právě ve spojení s obřadním uložením novorozence pod stůl. Ve Velké Bíteši, tedy na Moravském Horácku bylo praktikováno také obřadní položení dítěte nikoli pod stůl, ale pod lavici.¹⁶² O takovém postupu nemáme z Pelhřimovska žádné svědectví.

V námi sledovaném obřadu se také na mnoha místech Pelhřimovska zrcadlila víra v sudičky, jež pod stolem mají, dle lidové víry, dítěti určovat jeho další osud. Je otázkou, do jaké míry byla víra v sudičky jako tři postavy držící svíce a určující osud dítěte¹⁶³ v době spánku šestinedělky v námi sledovaném období na Pelhřimovsku silná, avšak nutno uvést, že víra v předem určený osud člověka a v pramalou možnost takto určený osud ovlivnit byla v mysli tehdejšího člověka silně zakořeněna. Na mnoha místech Pelhřimovska se ještě v počátcích 20. století projevovaly snahy o obdarování sudiček, aby tak byl dítěti zajištěn šťastný život. Sudičkám se na stole, pod který bylo dítě obřadně pokládáno, nechávaly nejčastěji symbolické potraviny, jakými byly chleba a sůl.¹⁶⁴ Takto zaznamenal výpověď čtyřiaosmdesátileté selky z Těchobuze řídící učitel roku 1914, „bývalo ještě před 40 lety zde zvykem právě přijaté novorozeně v pleně zabalené před vykoupáním položit na chvíli pod stůl, aby mu tam sudičky určily příští jeho osud. Považovalo se pro novorozence za dobré, kdy na stole bylo při tom hojnost potravin i prádla (části obleku), že bude mít později v životě všeho dost.“¹⁶⁵ V citované části se objevuje další významná rovina, tu zde představuje v mentalitě tehdejšího člověka silně zakořeněná víra, že mnohost vždy vyvolává zase jenom mnohost a potažmo i hojnost všeho potřebného. Uvedené symbolické přenesení určité kvality se velmi intenzivně projevovalo především v hospodářských obyčejových úkonech zajišťujících prosperitu dané rodiny.

¹⁵⁹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Věžná.

¹⁶⁰ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Prasetín.

¹⁶¹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Petrovice.

¹⁶² J. Dufek, *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí: Nákladem vlastním, 1893, s. 5.

¹⁶³ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 52.

¹⁶⁴ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Prasetín.

¹⁶⁵ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Těchobuz.

Autoři babických příruček i publikací určených nastávajícím matkám, tedy laickému čtenářstvu, věnují značnou pozornost první koupeli novorozence. Pochopitelně na koupel nahlíží jako na ryze praktický akt, jehož účelem je očištění právě narozeného dítěte. Zevrubně se věnují například teplotě i množství vody, v níž se má dítě omývat. Slovy porodníka F. Mošnera, „není-li tolik vody ve vaničce, aby celý troupek dětský potopil, babička vykukující části z vody vykukující částky plenkami zakryje a ustavičně vodou na ně cákati musí, aby nenastydly. Poněvadž tělíčko novorozenátka velmi citlivé jest, ať lázeň ani příliš teplá, ani příliš chladná není. Babička o přiměřené její teplotě ne svou otužilou rukou, v nížto cit ztupěl; nýbrž nejvýhodněji svým loktem se přesvědčí.“¹⁶⁶ F. S. Kodym udává kromě údaje o teplotě vody i dobu, po kterou má dítě v koupeli setrvat.¹⁶⁷ Některé příručky radí v případě potřeby používat při koupeli mýdlo, jiné jej nedoporučují. Při koupeli byly k odstranění mazu používány také suroviny jako máslo, mandlový olej či žloutky.¹⁶⁸ Všechny příručky nabádají babičky k pečlivému prohlédnutí dítěte jak při omývání, tak při osušování. Veškeré fyzické vady, jež u dítěte vyzoruje, pak má šetrně sdělit otcí, aby mohl být včas zavolán lékař. Šestinedělce však porodní bába nesmí takové informace krátce po porodu sdělovat, neboť šok a zármutek by jí mohl způsobit značné zdravotní komplikace.¹⁶⁹ Rovněž dostaví-li se smrt dítěte, měla by to porodní bába před matkou po určitý čas utajit.

Avšak první koupel nebyla pouze potřebným hygienickým aktem, ale především významným rituálním úkonem s neobyčejnou symbolickou hodnotou. Je zřejmé, že si první koupel uchovávala významné obřadní prvky ještě po celé námi sledované období, tedy i ve druhé polovině 19. a prvních desetiletích století dvacátého také na Pelhřimovsku. Porodní bába tedy prováděla nikoli pouze fyzické očištění, ale obřadním způsobem dítě odlučovala od těla matky¹⁷⁰, od jeho dosavadního způsobu existence, „první koupel dítěte byla spojována s úkony, jejichž cílem bylo zabezpečit dítěti ochranu, zdraví a šťastnou budoucnost.“¹⁷¹ Ještě před samotnou koupelí bylo dítě pomazáno medem, aby se v budoucnu líbilo druhému pohlaví. Takový postup byl zaznamenán konkrétně v Dobré Vodě u Kámena.¹⁷² Především, pokud se jednalo o novorozence ženského pohlaví, pak nabýval tento motiv významně na důležitosti. J. Mančal ve svém příspěvku uvádí velmi zajímavou poznámku o postupu, jež souvisí s budoucím milostným životem určité dívky, „je-li holka, myje ji bába prvně na

¹⁶⁶ F. J. Mošner, *Babictví*. Olomouc: Aloizyus Škarnicl, 1837, s. 167.

¹⁶⁷ F. S. Kodym, *Mladá matka, jak by se před porodem i v šestinedělí zachovati a dítě své v prvním jeho věku ošetřovati měla*. Praha: J. Pospišil, 1852, s. 95.

¹⁶⁸ F. J. Mošner, *Babictví*. Olomouc: Aloizyus Škarnicl, 1837, s. 167.

¹⁶⁹ A. J. Jungmann, *Úvod k babení*. Praha: Jan Herle, 1804, s. 221.

¹⁷⁰ A. van Gennep, *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 56.

¹⁷¹ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 102.

¹⁷² MZA Brno - SOKA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Dobrá Voda u Kámena.

randlíku, který se pak uschová, až za děvčetem budou chodit ženiši. Který se líbí, tomu na něm usmaží vejce, aby si holku vzal. Také na míse děvče myjí a ženichovi na ní dávají jísti. Někde ještě po tomto umytí protáhnou děvče nohavicí, aby je měli hoši rádi¹⁷³ Na homeopatickém¹⁷⁴ základě byla založena významná část obyčejů spjatých s poporodním zacházením s dítětem, nevyjímaje ani obyčeje spojené se zmiňovanou první koupelí. Do vaničky s teplou vodou, v níž bylo dítě obřadně omýváno, se přidávalo množství rozličných předmětů či ingrediencí, jež měly mít na dítě značně blahodárné účinky. Dětem na Humpolecku bylo do koupele přidáváno mléko, aby bylo bílé.¹⁷⁵ V oblasti Českého i Moravského Horácka je znám postup, kdy byly dítěti do vaničky vkládány mince. V Petrovicích na Pelhřimovsku byla taková praxe zaznamenána ještě roku 1914, „když se dítě narodí, koupou je v koupelce, do níž vkládají peníz, aby bylo ve svém životě bohaté.“¹⁷⁶ Stejně tak i vkládání bylin do koupele bylo postupem velmi rozšířeným. „Do teplé koupele „děcké“ přidávají vonné byliny,“¹⁷⁷ zaznamenal košetický řídící učitel roku 1919. Také ochranné praktiky hrály při obřadní koupeli významnou roli, „když je položí do vody, obnesou je třikráte kolem vodou z koupele a pak mu ji kápnou do úst, aby se mu v koupeli nic zlého nestalo. Po umytí a zavnutí vždy žehnají dítě znamením kříže.“¹⁷⁸

Ochranné motivy hrály v obřadnosti spojené s prvními okamžiky života dítěte neobyčejně významnou úlohu. Také povědomí o vysoké kojenecké úmrtnosti pochopitelně zesilovalo důraz kladený na tyto ochranné praktiky. Nejen obava před nemocemi, ale před veškerými zlými silami, ať už personifikovanými či nikoli, vedla k nárokům na striktní dodržování obyčejových úkonů. Porodní bába tak na svých bedrech nesla značný kus zodpovědnosti za správné vykonání takových praktik a potažmo za zdraví dítěte, jež přišlo za pomoci jejích rukou na svět.

Dítěti býval také po narození věnován nějaký ochranný předmět, jež měl působení takových nepříznivých sil odrážet. Zajímavou zmínku vztahující se k této oblasti nacházíme ve článku J. Kaislera, „po narození uvazovali děcku na provázek na krk „čertovo lejno“

¹⁷³ J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

¹⁷⁴ Více k homeopatické magii srv. J. G. Frazer, *Zlatá ratolest*. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 26-58.

¹⁷⁵ J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

¹⁷⁶ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Petrovice.

¹⁷⁷ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Košetice.

¹⁷⁸ J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí*, Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

[zaschlá šťáva okoličnaté rostliny, která se dováží z Přední Asie a Íránu¹⁷⁹, K. K.], které koupili v lékárně. V některých rodinách zase koupili u hajného kousek liščího jazyka, zavázali jej do hadříku a také uvázali dítěti na krk.¹⁸⁰

Velké obavy panovaly také z tzv. uřknutí či uhranutí, tedy z působení zlého pohledu či promluvy jednoho člověka na druhého (avšak hojně rozšířeno bylo také uhranutí dobytka) za účelem jeho poškození. Strach a hrůza z ničivého působení obou těchto tzv. psychologických pověr¹⁸¹ se odrážela v řadě ochranných praktik. Pokud byl takto „napaden“ kojeneček, hrozila mu nejen vážná nemoc, ale také smrt. Existují okamžiky, kdy je člověk jaksi symbolicky „obnažen“ a je tak k uhranutí či uřknutí náchylnější. Mezi takové momenty patří právě koupel novorozence. Dítě měly chránit nejen zmíněné amulety, ale rovněž rozličné obyčejové úkony. Na Humpolecku J. Mančal zaznamenal, že „některá matka třikrát lízne dítěti přes oči, aby ho nikdo neuřk“¹⁸² Z Kalhova se nám dochoval záznam o podobné praxi, „opouští-li cizí člověk dům, v němž jest dítě nemluvně, líznou dítěti domácí třikráte přes oči a odplivnou přes hlavu, aby se zažehnal „vohlídnutí“ a předešlo „hnojení“ očí.“¹⁸³

Veškeré obřadní úkony, jež jsme zmínili, měla tedy ve své režii především porodní bába. V případě její nepřítomnosti ji mohla samozřejmě zastoupit jiná žena, ať už příbuzná či sousedka, jež u porodu asistovala a ke které chovala rodička důvěru. Ač samozřejmě samy porodní báby od mnohých praktik v průběhu 19. století a v počátcích století dvacátého upouštěly, přesto to byly právě ony, které se výraznou měrou podílely na dlouhodobém uchovávaní těchto obyčejových úkonů a udržovaly je živé.

¹⁷⁹ S. Bouček - R. Jeřábek a kol., *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Díl I., Praha: Mladá fronta, 2007, s. 106.

¹⁸⁰ J. Kaisler, Jak léčili nemoc nemluvnat ve Velké Vsi. In: *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu* roč. IX., Pelhřimov: Jednota učitelstva okresu Pelhřimovského, spolek „Komenský“, 1930-1931, s. 15.

¹⁸¹ S. Bouček - R. Jeřábek a kol., *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Díl II., Praha: Mladá fronta, 2007, s. 1085.

¹⁸² J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

¹⁸³ J. Mančal, tamtéž, s. 134.

10. Křest

Správným provedením značného množství obyčejových úkonů probíhajících v domácím prostředí za účasti především ženské části lokálního kolektivu a za asistence porodní báby byl dítěti zajištěn, dle lidové víry, bezpečný příchod na svět. Dítě bylo přijato do nukleární rodiny i lokálního společenství, avšak jak členové rodiny, tak i příslušníci obce byli součástí celku, do něhož musel být nový člen také přijat obřadním způsobem, křtem svatým. Jedná se tedy o společenství křesťanů, do kterého člověk vstupuje přijetím první svátosti. „Křest je *brána všech svátostí* (ianua sacramentorum), bez něho nelze žádnou jinou svátost – sacramentum – udělit. Odpouštějí se jím všechny hříchy (hřích prvotní i hříchy osobní) a je vlastním vstupem do církve,¹⁸⁴ uvádí Tretera. Od hříchů je člověk obřadním způsobem očištěn ponořením¹⁸⁵ do vody, avšak dovolena je rovněž varianta lití¹⁸⁶ vody na křtěnce. Základní formou je křest dospělých jedinců, dítě může být pokřtěno pouze tehdy, jsou-li v rodině předpoklady k jeho křesťanské výchově. Křest dítěte, respektive novorozence se však stal jeho obvyklou formou.¹⁸⁷ Zástupcem dítěte při křtu byl jeho kmotr či kmotra, právě ti pronášeli za dítě potřebné vyznání víry. Instituci kmotrovství, jež má velmi hluboké kořeny, byl tedy přikládán neobyčejný význam. Mezi kmotřencem a kmotrem bylo vytvořeno jedinečné duchovní pouto, jež představovalo jinou, nepokrevní, ale o nic méně významnou formu příbuzenského svazku.¹⁸⁸

Křest je také podmínkou pro udělení spásy, „spásným účinkem křtu je zrušení odloučení pokřtěného od Boha a pozdvihnutí člověka z přirozeného stavu k vznešenosti adoptivního dítěte.“¹⁸⁹ Tímto významným *iniciačním rituálem*¹⁹⁰ se člověk nezařazuje pouze mezi ostatní pokřtěné, jeho prostřednictvím také vstupuje do křesťanského života, do života ve víře, jenž s sebou pokřtěnému přináší mnoho práv a povinností. Z důvodu, aby dítě nezemřelo nepokřtěno, byl tento obřad prováděn co nejdříve. Obvykle, jak je patrné z matričních záznamů, byl konán již druhý či třetí den po porodu.

Křest nebyl v lidovém prostředí vnímán pouze jako záležitost ryze náboženská. Tento významný liturgický akt lidé chápali rovněž jako obřad zajišťující dítěti ochranu před

¹⁸⁴ J. R. Tretera, *Církevní právo*. Praha: Jan Krigl, 1993, s. 155.

¹⁸⁵ Více k vodnímu symbolismu srv. M. Eliade, *Posvátné a profánní*. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 87-90.

¹⁸⁶ J. R. Tretera, *Církevní právo*. Praha: Jan Krigl, 1993, s. 155.

¹⁸⁷ R. Berger, *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 222.

¹⁸⁸ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898, s. 49.

¹⁸⁹ M. Melkesová, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRESVOCANTUR. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*. In: Historická demografie 27, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, s. 68.

¹⁹⁰ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

veškerými zlými silami, před démonickými bytostmi. Obřadním udělením první svátosti bylo dítě začleněno do společnosti a právě tato socializace byla již sama významným ochranným faktorem. Stav nezačleněnosti, nezařazenosti je v tradiční kultuře chápán, jak jsme již uvedli v souvislosti s těhotenstvím, jako stav značného ohrožení, proto ochranný motiv křtu nabýval v lidovém myšlení zvláštní důležitosti.

Synkretické propojení prvků lidové víry a křesťanství se promítá do mnoha úkonů spjatých s narozením dítěte i péčí o šestinedělku. Křest byl vnímán jako významný okamžik v životě jednotlivce, ač před nedávnem narozeného, výjimečným momentem byl pochopitelně i pro všechny jeho blízké. Stejně jako všechny důležité události v životě člověka byl také doprovázen množstvím rozličných obyčejových úkonů, jejichž vykonavatelkou byla nezřídka opět porodní bába. O obyčejí, jenž byl v souvislosti se křtem zaznamenán na Pelhřimovsku, zpravuje J. Bouška, „když šli s dítětem od křtu, mívali připravený veliký hrnec, jímž kmotři udeřili o vrata. Rozbil-li se hrnec na mnoho dílů, bylo to znamením, že dítě bude bohaté, bylo-li málo částí, bylo prý dítě chudé.“¹⁹¹ Důležitost a jedinečnost křtu dokládá rovněž skutečnost, že dítě bylo obvykle oblékáno v *kupované prádlo*¹⁹². Překrásné křtící soupravy se obvykle mezi dětmi dědily.

Důležitým sociálně-právním aktem, který porodní bába obvykle vykonávala, bylo žádání vybraných osob (samozřejmě rodiči dítěte) o kmotrovství, což opět dokládá její významnou roli v poporodní péči o dítě i její zvláštní postavení ve struktuře lokální společnosti. Za takovou žádost obdržela patrně dobrou naturální odměnu. Často zval kmotry ke křtu také otec dítěte, „záhy, často již prvý den obstarává se kmotr a kmotra. O kmotrovství říkává nejprve babička, po té teprve jde říkat otec.“¹⁹³ Ve venkovském prostoru bylo žádáno spíše ústní formou, v městském bylo nezřídka užíváno písemných žádostí.

Zamítavá odpověď žádané osoby, tedy odmítnutí kmotrovství, bylo považováno za velmi závažné provinění, za hřích, „úřad kmotrovství každý na sebe vzíti musí i zle by mu bylo vykládáno, kdyby byl doma a odepřel. Kdo něco podobného čeká a „za kmotra státi nechce“, odejde na čas nebo prohlásí, že není doma, že stůně a podobně. Odřící prostě pokládáno za veliký hřích a provinění ve společenském životě.“¹⁹⁴ Naopak požádání znamenalo pro osloveného člověka velkou poctu, vyjádření důvěry a náklonnosti. Hojně se i

¹⁹¹ J. Bouška, Zvyky a obyčeje našeho kraje. In: *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu VII.*, Pelhřimov: Jednota učitelstva okresu Pelhřimovského, spolek „Komenský“, 1928/1929, s. 111.

¹⁹² J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí VIII.*, Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

¹⁹³ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898, s. 49.

¹⁹⁴ P. A. Dostál, Kmotr, In: *Český lid* roč. IV., Praha: F. Šimáček, 1895, s. 122-123.

v námi sledovaném regionu tradovalo, že „kolikrát jde kdo kmotrovstvím, o tolik stupňů má blíže do nebe.“¹⁹⁵

Ač počet kmotrů nebyl nijak omezen a s dobou se značně proměňoval, ve druhé polovině 19. století a prvních desetiletích století dvacátého chodily za kmotry obvykle dvě osoby. V čase se však proměňovalo více okolností souvisejících s kmotrovstvím. V období raného novověku neměli být kmotři jednoho dítěte manželé, pokud tomu tak bylo, pak se jednalo o záležitost výjimečnou, nahlédneme-li však do matričních zápisů z námi sledovaného období z Pelhřimovska, pak nás ihned upoutá množství manželských párů v roli kmotrů. Manželský pár se stal žádoucím.

Pokud dítě osiřelo, pak bylo kmotrovskou povinností se dítěte ujmout a postarat se o něj po všech stránkách. Právě proto bylo nežádoucí zvolit dítěti za kmotry osoby starší, kupříkladu prarodiče křtěného dítěte. Jak je však opět patrné z matričních záznamů, ani tato praxe nebyla na Pelhřimovsku až tak výjimečnou. Dobré sociální postavení člověka bylo nepochybně významným předpokladem pro častější vystupování v roli kmotrů. Od movitého kmotra dostalo zpravidla dítě hodnotnější křestní, neboli kmotrovský dar. Avšak zdaleka se kmotrovství netýkalo pouze lidí oplývající majetkem.¹⁹⁶ Z matričních záznamů pocházejících ze 2. poloviny 19. století je zřejmé, že kmotři byli vybíráni napříč všemi sociálními vrstvami.¹⁹⁷ Kmotrovství znamenalo závazek na celý život, a ačkoli se význam kmotrů v námi zkoumaném období na Pelhřimovsku proměňoval, přesto se jednalo o svazek, který měl v tehdejší společnosti značnou hodnotu. Působení kmotra zdaleka po vykonání křtu nekončilo, právě naopak, kmotři se aktivně účastnili všech důležitých událostí v životě křtěnce, významně participovali například při jeho svatebním obřadu apod.

Roli hlavního kmotra zastávali povětšinou osoby takového pohlaví, jaké bylo pohlaví dítěte. Do páru pak byl vždy přibírán člověk pohlaví opačného, „... kmotra jde chlapcům „za blázna“ a naopak.“¹⁹⁸ Jak jsme již uvedli, hojně kmotrovskou povinnost vykonávaly manželské páry. Nezřídka byli kmotři rovněž vybíráni z okruhu příbuzných. Za kmotry dětem na Pelhřimovsku pak chodili například bratr otce křtěnce s manželkou či sestra matky s manželem. Výrazně byla také zastoupena varianta, kdy v páru šli jeden sourozenec ze strany matky a jeden ze strany otce.

¹⁹⁵ J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí VIII.*, Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 134.

¹⁹⁶ J. Grulich, Populační vývoj a životní cyklus vynkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008, s. 187.

¹⁹⁷ M. Melkesová, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRESVOCANTUR. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*. In: *Historická demografie 27*, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003.

¹⁹⁸ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898, s. 49.

Hojně byly o tuto službu žádány významné osoby daného regionu. V neposlední řadě pak za kmotry chodily samy porodní báby. Velmi často se ujímaly kmotrovství především v situaci, kdy ke křtu přistupovalo nemanželské dítě. Pak se stával obvyklým kmotrovským párem porodní bába spolu s místním kostelníkem. Avšak při pohledu do mnohých matrik nás počet případů, kdy porodní bába byla vybírána za kmotru dítěte, značně překvapí. Ani zdaleka se totiž nejedná pouze o případy nemanželských dětí. Snad zde mohlo hrát roli úmrtí matky, kdy se ostatní zdráhali jít dítěti za kmotra, aby na ně nebyla uvalena pěstounská povinnost. Avšak ani toto odůvodnění se nejvíce jeví jako zcela uspokojivé, rozhodně nevysvětluje onen neobyčejně vysoký počet případů, kdy šla porodní bába dítěti za kmotru. Mnohé porodní báby se těšily v lokálním společenství nebývalé úctě a právě váženost dané osoby sehrávala při výběru kmotrů významnou roli, právě tento prvek se jeví i při řešení uvedeného problému jako velmi podstatný.

Neobyčejně významným momentem doprovázejícím křest dítěte bylo jeho obdarování. Pověstinou mu do povijanu kmotr zastrčil nějakou minci, tzv. *do vínku* či *na slabikár*¹⁹⁹. Důležitý zde byl i sociální původ kmotrů. „Bohatší dávají obyčejně „tolar“ nebo jiný starý, cennější peníz stříbrný.“²⁰⁰ Jak píše M. Melkesová, „je mylné se domnívat, že kmotrovský dar, vzhledem ke své úloze, představoval výraznou finanční pomoc rodině malého dítěte. „Křticí peníze“ měly být novorozenci vždy pečlivě uchovávány až do dospělosti a v žádném případě tedy použity okamžitě.“²⁰¹ Také na Pelhřimovsku bylo obvyklé přidávat k penězům i svatý obrázek, „kmoťřička zavínuje peníze, které dává dítěti do vínku, v obrázek jeho patrona a při křtu vloží jej dítěti do peřinky.“²⁰² Kromě mincí bývali křtenci obdarováni také tzv. křestními medailemi, opět se však jednalo spíše o městskou záležitost.

Po příchodu z kostela se konala slavnost, křtiny. Velkolepost této oslavy se pochopitelně odvíjela především od movitosti konkrétní rodiny. Křtin se vždy účastnila kromě příbuzných, sousedů a kmotrů také porodní bába. Takto situaci popisuje J. Mančal, „dobrá káva a koblihy k snídani, dobrá kořalka, víno a pivo po návratu a dobrý oběd kmotrům, bábě a přátelům jsou jídla při křtinách i ovodu. Jako při svatbě i tady se dává hostům vejslužka.

¹⁹⁹ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898, s. 49.

²⁰⁰ J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

²⁰¹ M. Melkesová, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRESVOCANTUR. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*. In: *Historická demografie 27*, Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 85.

²⁰² J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

V chudých rodinách mívají alespoň kořalku a rohlíky.²⁰³ Učitel ze Salačovy Lhoty ve své odpovědi k národopisnému dotazníku z roku 1914 píše, „dříve bývaly křtiny u bohatších mnohem slavnější; den na hostinu bylo málo času. Obyčejně trvaly dva dni.“²⁰⁴ Křtiny se skutečně postupem času i v bohatších rodinách odbyvaly pouze drobným pohoštěním báby i kmotrů, bujaré několikadenní oslavy jsou již v závěru 19. století a na počátcích století dvacátého spíše minulostí.

S obřadem křtu těsně souvisí i udělování jména dítěti knězem. Novorozence dostávalo jméno nejbližšího svatého, ačkoli prvorozené dítě vždy dědilo jméno po matce nebo po otci. Na výběru jména se nezřídká podílel také kmotr dítěte. V. J. Charvat ve své práci vysvětluje, že se dávala jména po rodičích či po kmotrovi, „... „aby to nevyšlo z přátelství.“ Proto na našich vesnicích jen malý počet jmen je v užívání.“²⁰⁵ Oblíbenost i hojnost užívání konkrétních jmen lze rovněž vysledovat z matričních záznamů.

Zvláštní pozornost si rovněž zaslouhuje problematika tzv. nouzového křtu. Značně vysoké procento kojenecké úmrtnosti vyžadovalo, aby mohlo dítě podstoupit křest i mimo kostel, a nejen z rukou faráře, „udělovatelem může být každý člověk, v případě nouze i nekřesťan, má-li úmysl udělit křest, tak jak jej chápe církev. V bezprostředním nebezpečí smrti stačí lít na hlavu vodu a vyslovovat jednoduchou formuli (...)“²⁰⁶ Nevhodnější osobou k provedení takového nouzového obřadu byla právě porodní bába. Povinností každé porodní báby pak bylo ovládnutí takové křticí formule, jejíž přezkoušení bylo obvyklé i při běžných babických zkouškách. Velice silně byla v mentalitě lidí zakořeněna představa o přeměně nepokřtěných dětí ve světýlka, v reventující bytosti, jež nemohou najít klidu a bloudí mezi světem živých a mrtvých. Novorozenci, kteří zemřeli bez svátosti křtu byli spolu se sebevrahy pohřbíváni do *neposvěcené země*.

²⁰³ J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 134.

²⁰⁴ MZA Brno - SOKA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Salačova Lhota.

²⁰⁵ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898, s. 50.

²⁰⁶ R. Berger, *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 224.

11. Šestinedělí

11.1. Kout

Pohlédneme-li na stav, v němž se nachází žena po porodu dítěte, skrze prizma Genepovy teorie, pak jej opět můžeme klasifikovat jako stav pomezí²⁰⁷. Porodem se žena jaksi symbolicky odtrhla od všedního běhu života a v době tělesné regenerace očekávala ukončení tohoto zvláštního období, jež bývalo označováno jako tzv. šestinedělí. Zakončení šestinedělí opět probíhalo obřadním způsobem, církevním úvodem. Ještě striktněji než v období těhotenství byla žena během tohoto období vyloučena z každodenního života, a to jak symbolicky, tak prakticky. Převážnou část této liminální fáze měla rodička trávit i s novorozencem v takzvaném *koutě*, pečlivě vymezeném prostoru ve světnici. Zde bylo umístěno lože matky, jež zakrývala plachta, tzv. *koutnice* či dřevěná zástěna. V oblasti Moravského Horácka bývá kout nazýván spíše *bouda*. Z tohoto slova je též odvozen název pro danou textilii - *boudnice*, což je zřejmé i z textu J. Dufka *Naše Horácko jindy a nyní*²⁰⁸. Na Pelhřimovsku a na dalších místech českého jihovýchodu jsou však běžně používány již zmíněné pojmy *kout* a *koutnice* či *koutovice*²⁰⁹.

Kout poskytoval matce alespoň částečně potřebné soukromí a klid. Žena vyčerpaná a oslabená porodem byla spolu s dítětem díky své opětovné nezařazenosti a symbolické „nečistotě“ obzvláště ohrožena působením zlých sil a rozličných démonů. V koutě jí nemělo hrozit žádné nebezpečí, neboť zde nebyla pouze zakryta koutní plachtou, ale často rovněž obklopena různými ochrannými předměty, jakými byly například nástroje ze železa (v lidové tradici je tento kov považován za blahodárný s výrazně ochrannou magickou mocí). Matka mívala u sebe obvykle také růženec, křížky, kancionál, ale také česnek či krajíc chleba. Velký význam byl tedy přisuzován nejen devocionáliím, ale také předmětům, které oplývaly, dle lidové víry, určitou zvláštní ochrannou mocí. I zde je zřejmé jisté synkretické propojení prvků křesťanských a tzv. magických.

V textu jsme již několikrát užili pojem *šestinedělka*. Pojmenování je pochopitelně odvozeno od onoho pomezího stavu, v němž se právě nacházela. I v současné lékařské literatuře se s tímto pojmem hojně setkáváme, neboť z fyziologického hlediska jde o jasně vymezené období, kdy se tělo ženy, která právě porodila, vrací do stavu původního. Už J. G. Frazer ve své *Zlaté ratolesti* však upozorňuje na to, že v rozličných kulturách trvá toto

²⁰⁷ A. van Genep, *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

²⁰⁸ J. Dufek, *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí: Nákladem vlastním, 1893, s. 37.

²⁰⁹ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Petrovice.

pomezí rozdílné časové období. Jak trefně vyjádřil A. van Gennep, „vyplývá z toho, že se zde nebere v úvahu fyziologické „šestinedělí“, nýbrž jde o *společenské „šestinedělí“*....“²¹⁰

Je jisté, že ženy v námi sledovaném regionu netrávily na lůžku po porodu příliš mnoho času a ono šestinedělí, jež měla žena trávit převážně ve světnici a nejlépe za koutní plachtou, se zkrátilo mnohdy jen na pár dní. Avšak až do církevního úvodu si byla žena vědoma, že by se měla spíše šetřit a dodržovat jistá pravidla, aby nad ní zlé síly neměly zhoubnou moc. Díky své „nečistotě“ byla sama do jisté míry nositelkou určité škodlivé moci, a proto bylo nutné, aby respektovala tradiční zákazy a nařízení. Zvláštní stav vyžaduje zvláštní počínání, má-li zůstat zachována jistá harmonie. A. Navrátilová doplňuje, že „určité bezpečí pro ni představoval dům, známé a osvojené místo, v jehož hranicích se rodička mohla, byť omezeně pohybovat. Dvůr, sklep a půda již ležely mimo tuto hranici.“²¹¹

Většina omezení souvisí s tzv. kontaktní nebo dotykovou magií - nečistota matky se může přenášet na věci, se kterými přijde blíže do styku. V oblasti Moravského Horácka, konkrétně ve Velké Bíteši, si například nesměla celý týden česat vlasy, poté musel přijít někdo, kdo jí vlasy podkouřil a rozčesal. Také nemohla bosou nohou stoupnout na zem, a proto si po celou dobu nesundávala punčochy.²¹² V oblasti Českého Horácka (Zálesí) se nesměla po světnici pohybovat bez zástěry a bez šátku, který nesměla sundávat ani když šla spát. Toto platí i pro zmiňované Moravské Horácko. Nejen na Zálesí se věřilo, že ženy, které prochází šestinedělím, nesmí chodit pro vodu, neboť pak se voda ve studánce či kašně „tratí“²¹³. Stejně jako v období těhotenství ani v tento čas nesmí žena „k muzice“, mohla by se tam totiž strhnout rvačka.²¹⁴ Ženy se týkají také mnohá potravinová tabu. Velmi zajímavá je poznámka J. Dufka, „jí-li matka v šestinedělí holoubata, tak tomu dítěti po celý život, když kráčí, praská v patách, jako praskají křídla holubi.“²¹⁵

Pokud „nevedená“ matka opustila kout a vydala se na místa, která nebyla v její bezprostřední blízkosti, řekněme mimo své stávající teritorium, pak následoval trest. Jak jsme již zmínili, zvláštní nebezpečí představovala určitá „hraniční“ pásma. I z oblasti Pelhřimovska se dochovala celá řada příběhů, které dokazují, že žena, která tato prostorová tabu porušila, se vždy dostala do značných potíží. Tyto příběhy jistě posléze sloužily i jako určité varování pro budoucí šestinedělky. Citujeme V. J. Charvata, „Lehejčková ve Vilímči [patrně se jedná o

²¹⁰ A. van Gennep, *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. s. 51

²¹¹ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 110.

²¹² J. Dufek, *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí: Nákladem vlastním, 1893, s. 41.

²¹³ J. Mančal, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927, s. 133.

²¹⁴ J. Mančal, tamtéž, s. 133.

²¹⁵ J. Dufek, *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí: Nákladem vlastním, 1893, s. 41.

obec Dolní Vilímeč, K.K.] byla sama doma. Muž byl ve městě. V noci klepalo něco na okno. Lehejčková nedbajíc, že není dosud uvedena, šla otevřít. Cosi jí popadlo, zaneslo k „Jezírkům“ a tam zahrabalo po krk do bahna. Náhodou jeli kolem lidé z Počátek a osvobodili Lehejčkovou.²¹⁶

Matky se hojně snažily tyto zlé síly a bytosti obelstít, zajistit si tak bezpečnou existenci. „... šestinedělka bere si na hlavu čepici mužskou, by divé ženy dítěti neublížili.“²¹⁷ Podobný postup byl na Pelhřimovsku značně rozšířen. V mentalitě člověka byla obava z divoženek, démonických postav žijících v jakémsi paralelním světě přírody, kde platí odlišná pravidla než ve světě lidském, velice silně zakořeněna. Pověsti, jež se nám na Pelhřimovsku o divoženkách zachovaly, jsou jistým odrazem této hluboké a plně prožívané víry. Největší riziko představovala tzv. výměna divoženčina dítěte, na Pelhřimovsku označovaném jako *divous*, za lidské. Tento hrůzný akt, prováděla šestinedělkám především tehdy, nebylo-li dítě dostatečně střeženo a chráněno.

Přihlédneme-li k popisu vzezření a chování tzv. podstrčených dětí, pak je nám zřejmé, že se jednalo o děti fyzicky a mentálně postižené. Je neobyčejně zajímavé, jakým způsobem se snažila společnost vyrovnat s něčím neobvyklým a zároveň paradoxně i velmi častým. Problematice podstrčených dětí se věnuje také Alexandra Navrátilová ve své knize *Narození a smrt v české lidové kultuře*, „k příčinám dlouhého přežívání pověry o podhození patří jistě vysoký počet mentálně a tělesně postižených dětí v některých, zvláště zaostalejších oblastech, který byl důsledkem špatných hygienických poměrů a nedostatku lékařské péče, ale i alkoholismu a častých endogamních sňatků“²¹⁸

Je nutné si uvědomit, že atak démona byl pro lidi něčím děsivým, ale také představitelným. Po porušení jistých pravidel následovala odplata a tu měly mnohdy na starosti právě démonické bytosti. Bylo tedy nutné na vše pamatovat, nic nepodcenit a všemi možnými prostředky usilovat o co nejlepší ochranu sebe i vlastní rodiny.

Již jsme uvedli výše, že ukončením pomezního stavu šestinedělí byl církevní obřad zvaný úvod, na Pelhřimovsku též *ouvod*. Žena byla tedy po šesti týdnech izolace opět „uvedena“ do společnosti, do běžného každodenního života, do společnosti křesťanů. Princip úvodu popisuje A. Navrátilová následujícím způsobem, „úvod byl zaměřen na symbolickou

²¹⁶ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898, s. 51.

²¹⁷ MZA Brno - SOKA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Dobrá Voda u Kámena.

²¹⁸ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 118.

duchovní očistu a iniciaci šestinedělky, neboť znamenal odpuštění, poděkování a požehnání.²¹⁹

Provdané ženy, které měly šestinedělku k oltáři se svícemi doprovázet, zvala k této významné události porodní bába. Mezi těmito ženami byly povětšinou ty, jež chodily během šestinedělí matku navštěvovat a obdarovávaly ji především rozličnými potravinami a alkoholem. „Den před úvodem nosí se všem hospodyním, které šestinedělce „do kouta“ posílaly, výslužka, při tom bába zve, aby hospodyně byla tak hodná a šla s ženou ráno do kostela,“ uvádí Charvat, a dodává, že „pravidlem jdou se šestinedělkou do kostela všechny ženy, které jí „do kouta“ posílaly.“²²⁰ Po tomto obřadu se konala tzv. úvodní hostina, jež byla opět především ženskou záležitostí. Ženy se zde patrně chovaly velmi nevázaně. Jak zaznamenal V. J. Charvat, „z kostela jdou ženy k matce na hody. Na hodech, při kterých bývá bohatých jídel jako o svatbě, provádějí se různé „taškařiny“. Nejmladší ženě, která ještě nikdy na hodech nebyla, stáhnou ostatní botku – musí ji vyplatit. Při hodech bourával se „kout“. Kmotřenky házely po sobě prostěradly z něho. Matce dávají na hlavu kalhoty, aby příště měla hochu a p.“²²¹

11.2. Koutní plachty Pelhřimovska

Zvláštní ochrannou mocí byla, dle lidové víry, obdařena koutní plachta – *koutnice*, *koutovice*²²². Právě ona vymezovala rodičce její prostor, v němž měla trávit tzv. šestinedělí, zakrývala ji a chránila. Je tedy třeba na koutní plachtu nepohlížet pouze jako na kus „zdobené“ tkaniny používané v lidovém prostředí. Jedná se především o obřadní textilií s vysokou hodnotou zvláště v rovině symbolické. Výšivky nebyly pouze zdobným prvkem, ale významným prostředkem, jehož bylo užíváno k zesílení ochranné funkce každé koutní plachty. Pro tento účel, tedy pro posílení ochranného efektu, byly do plachty rovněž zapichovány křížící se jehly. Symbolika kříže i kov jakožto materiál, kterému byla v lidovém prostředí rovněž přisuzována zvláštní moc, zde sehrávaly významnou roli. Koutnice na Pelhřimovsku patrně také často nahrazovala, v jiných oblastech k rozličným obřadním účelům

²¹⁹ A. Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 129.

²²⁰ V. J. Charvat, *Z českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898, s. 51.

²²¹ V. J. Charvat, *tamtéž*, s. 51.

²²² MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Petrovice.

užívanou, textilií známou pod názvem *úvodnice*. Patrně právě koutní plachtu s sebou na Pelhřimovsku žena nosila k církevnímu úvodu a měla ji u sebe i při svatebním obřadu.²²³

Nejmladší dochovaná koutní plachta z Pelhřimovska vznikla v 60. letech 19. století.²²⁴ Je tedy patrné, že v námi sledovaném období již mnoho vyšivaček těchto obřadních textilií nepůsobilo, a ačkoli byly jistě koutní plachty ještě v 2. polovině 19. století na Pelhřimovsku používány, postupně měnily svou funkci a od jejich původního způsobu využívání se pomalu upouštělo. V prvních desetiletích století dvacátého již jsou koutní plachty užívány buď jen velmi ojediněle či se již nepoužívají vůbec.

Tato obřadní textilie byla povětšinou na Pelhřimovsku zhotovována z konopného, lněného či bavlněného plátna, ojediněle se objevuje i damašek²²⁵. Bohatá výšivka bavlněnou přízí, vlnou nebo hedvábím se uplatňovala především na vložce, jež byla všita mezi dva pruhy plátna. „Vznikla tak plachta o rozměrech přibližně 190 x 200 cm. Výšivka byla soustředěna na spojovací díl asi 15-30 cm široký, někdy přecházela v drobných rostlinných detailech i na úzký proužek okolo něj. Výšivkou byl bohatě vyzdobený i spodní okraj plachty, ke kterému se někdy přišívalo třepení, háčkování či paličkovaná krajka.“²²⁶ U výšivek jednoznačně převládá červená barva, které byl přisuzován zvláštní ochranný význam a výjimečná síla. Drobnější prvky jsou však na koutnicích z oblasti Pelhřimovska vyšity i přízí barvy modré, žluté, zelené, fialové, nachové či bílé. Oproti tomu na Velkomeziříčsku se užívalo především výšivky červenohnědé, okrové nebo žlutohnědé.²²⁷

Velmi důležitou roli hrály především jednotlivé ornamenty. Běžně se na koutnicích z Pelhřimovska objevují symboly plodnosti (dva jeleni stojící proti sobě, kohoutek, koza) a lásky (srdce, holub, atd.). Množství zoomorfních motivů dále doplňuje celá řada motivů rostlinných. H. Nováková poukazuje na to, že „většinu vyšité plochy na koutních plachtách pokrývají rozmanité, vždy symetrické kytice, ponejvíce o třech, pěti a sedmi květech, na některých vložkách je jich nad sebou až třináct. Květy různé velikosti vyrůstají ze srdíček, košíků, váz ...“²²⁸ V některých případech narazíme i na motivy kostela, domu, stromu, svícnu či monstrance. V oblastech Pelhřimovska, Humpolecka, Počátecka i Pacovska se dochovaly

²²³ H. Nováková, *Koutní plachty z Humpolecka, Pelhřimovska a Počátecka*. Pelhřimov: Muzeum Vysočiny. Pelhřimov, 2006, s. 5.

²²⁴ H. Nováková, *tamtéž*, s. 52.

²²⁵ J. Kopáč, O výšivkách a vyšivačkách v Českém Horácku. In: *Český lid* roč. X., Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1901, s. 121.

²²⁶ I. Kostřicová - Mojžíšová, Lidová figurální výšivka na Horácku. In: *Příspěvky k vlastivědě okresu Pelhřimov: život a kultura lidu*. Pelhřimov: Okresní muzeum Pelhřimov, 1981, s. 41.

²²⁷ I. Kostřicová - Mojžíšová, *tamtéž*, s. 44.

²²⁸ H. Nováková, *Koutní plachty z Humpolecka, Pelhřimovska a Počátecka*. Pelhřimov: Muzeum Vysočiny. Pelhřimov, 2006, s. 8.

plachty s neobvyklou, v jiných oblastech ojedinělou či zcela neznámou, figurální výšivkou. Většina koutních plachet z ostatních českých lokalit byla pokryta tradičními výšivkami rostlinnými či zoomorfními a mnoho pramenů se jednotlivými ornamenty podrobněji nezabývá. Z antropomorfních motivů na koutních plachtách v již zmíněném regionu převládají ženské postavy. Jedná se o nevěstu, družičky, kmotru, která právě nese tzv. koutní hrnec, šátek s pečivem, láhev či košík „šestinedělce“, matku držící dítě zabalené v povijanu a další. Z mužských postav se objevuje kmotr s kmotrou či ženich. Velmi zajímavý je také ornament orla.²²⁹ Jak upozorňuje V. Pražák ve svém článku, dvouhlavý orel byl původně symbolem provdané ženy, který přináší plodnost a štěstí. Později je zobrazován v podobě heraldického orla Svaté říše římské národa německého.²³⁰ Koutních plachet se na Pelhřimovsku dochovalo výjimečné množství, většina pochází z konce 18. a první poloviny 19. století.

Kromě této textilie se k zakrytí kouta užívalo, patrně spíše v městském prostředí, dřevěné zástěny. V některých publikacích je tato zástěna označována jako tzv. *koutra*, avšak s tímto pojmem bývá v mnoha oblastech Čech i Moravy spojována samotná koutní plachta. Z příspěvku J. Boušky *Zvyky a obyčeje našeho kraje* je patrné, že se pro zástěnu užívalo i samotného slova *kout*, „dlouho užívalo se „koutů“ dřevěných, které bývaly šestidílné, asi 1,5 m vysoké. V horní části míval každý díl otvor, kde bývaly obrazy s výjevy ze života svatých.“²³¹

Koutnice byla dříve součástí výbavy, již s sebou do manželství přinášela nevěsta. Majetnější ženy měly při narození každého potomka zvláštní plachtu, chudší používaly zděděnou koutnici opakovaně.²³²

11.3. Obřadní obdarování šestinedělky neboli „nošení do kouta“

Během šestinedělí navštěvovaly rodičku příbuzné ženy, kmotry a sousedky, tedy převážně ženská část lokálního kolektivu. Tyto návštěvy znamenaly nejen jisté gesto

²²⁹ Srv. „Na více než třetině koutnic se setkáváme s vyobrazením heraldických motivů dvouhlavého orla různě zdobeného, se štítem často ve tvaru srdce nebo květu či s květem místo koruny.“ (H. Nováková, *Koutní plachty z Humpolecka, Pelhřimovska a Počátecka*. Pelhřimov: Muzeum Vysočiny Pelhřimov, 2006, s. 8.)

²³⁰ V. Pražák, *Figurálně zdobené horácké plachty*. In: *Český lid* roč. III., Praha: Nakladatelství Brázda, 1894, s. 126.

²³¹ J. Bouška, *Zvyky a obyčeje našeho kraje*. In: *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu* roč. VII., Pelhřimov: Jednota učitelstva okresu Pelhřimovského, spolek „Komenský“, 1928/1929, s. 111.

²³² H. Nováková, *Koutní plachty z Humpolecka, Pelhřimovska a Počátecka*. Pelhřimov: Muzeum Vysočiny Pelhřimov, 2006, s. 5.

solidarity, ale také vyjadřovaly prvotní (byla-li matka prvorodička) nebo opětovné přijetí ženy do dalšího úzkého společenství – „společenství vdaných žen, matek“. Zároveň bylo prostřednictvím těchto obřadních návštěv postupně přijímáno i samotné novorozeně do společenství obce. Ženy šestinedělce přinášely především vydatné pokrmy, takže návštěvy představovaly i jistou materiální výpomoc v době, kdy žena potřebovala mnoho sil. Rodička mohla také pokrmy podat i všem ostatním členům rodiny.

Nejčastěji byla „do kouta“ přinášena v tzv. koutním hrnci vydatná polévka. Na Pelhřimovsku, dle J. Boušky, ženě do kouta přinášely vařenou slepici s nudlemi a svítkem, koblíhy, koláče, vína a rosolky.²³³ Na doporučení, že by se kojící žena měla vyvarovat alkoholu, nebyl brán příliš zřetel. Z Pacova pochází následující poznámka z roku 1914 o kmotrovském daru, „ještě nedávno bylo by urážkou v dělnictvu zemědělském, kdyby kmotra rodičce v šestinedělí láhev kořalky poslati opomenula.“²³⁴ Z textu vypracovaném pro národopisné účely v roce 1914 v Jetřichovci je zřejmé, že se ženám kromě jídla a alkoholu posílaly i jiné potřebné věci, „sousedky a známé posílají „do kouta“ různá jídla, kořalky a vína, ale také látky na šaty.“²³⁵ Na Moravském Horácku byla patrně situace obdobná. Zde byla také šestinedělce přinášena polévka se svítkem a nudle. Kmotrovský dar byl patrně vnímán jako nejdůležitější. Zvláštním kmotrovským darem býval na Pelhřimovsku velký koláč nazývaný *věneč*²³⁶.

Aby zůstala zachována ve společenství potřebná harmonie, i toto obřadní obdarování bylo založeno na principu reciprocity. Žena, která nechala „poslat do kouta“, mohla očekávat, že bude pozvána na hostinu konanou bezprostředně po úvodu rodičky nebo že jí obdarovaná později také pošle nějaký dar, např. pečivo. V této souvislosti zde uvádíme postřeh J. Boušky, „Hledělo se vždy k tomu, aby koutné se oplatilo. Byla-li dárkyně starší, tedy „koutné“ oplácelo se jí k svátku, jako „vázané“.“²³⁷

²³³ A. Robek - J. Vařeka, *Národopis*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1987. s. 134.

²³⁴ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Pacov.

²³⁵ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Jetřichovec.

²³⁶ A. Robek - J. Vařeka, *Národopis*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1987. s. 134.

²³⁷ J. Bouška, Zvyky a obyčeje našeho kraje. In: *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu* roč. VII., Pelhřimov: Jednota učitelstva okresu Pelhřimovského, spolek „Komenský“, 1928/1929, s. 111.

12. Závěr

Ústředním tématem předkládané práce je problematika obřadnosti spojené s narozením dítěte. Jak je patrné ze studovaných materiálů, pozice a role porodní báby byla v této oblasti neobyčejně významná, a právě z tohoto důvodu jsem problému babictví věnovala první část své práce. Jedná se totiž o problematiku skutečně nebývale obsáhlou. Uvedená pasáž je založena především na studiu archivních materiálů, dobových předpisů upravujících činnost porodních bab a babických příruček. Do určité míry se pak liší tato část od textu, jenž následuje. V jednotlivých kapitolách jsem pak věnovala pozornost lidovému pojetí a chápání těhotenství, samotného okamžiku narození nového jedince, doby poporodní i šestinedělí.

Právě studium archivních materiálů pro mě bylo neobyčejně zajímavé. Zaznamenané autentické projevy porodních bab zrcadlí problémy, s nimiž se ve své praxi potýkaly. Jistým způsobem také dotvářejí (mnohdy značně upravují) obraz, který si člověk o babictví vytváří pouze na základě oficiálních dokumentů a předpisů.

Zvláštní důraz byl kladen na obřadní motivy a postupy, které se k tomuto významnému přelomovému okamžiku vázaly. Samostatná kapitola pak byla věnována křtu jakožto neobyčejně významnému obřadu nejen církevního charakteru. Na základě dobové literatury, archiválií a dalších pramenů jsem se pak snažila alespoň částečně zachytit jisté proměny v chápání některých obyčejů a obřadních úkonů s příchodem 20. století. Konfrontace dobové oficiální literatury psané obvykle lékaři, která byla určena především městským vrstvám obyvatel, s prameny vypovídajícími o způsobu života lidových vrstev v námi sledovaném regionu byla neobyčejně zajímavá.

13. Použitá literatura a prameny

13.1. Seznam použité literatury

- BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel, *Český jazykový atlas*. Díl I., Praha: Academia, 1993.
- BALÍK, Ivo a kol., *Pelhřimovsko ve druhém tisíciletí*. Pelhřimov: Okresní úřad Pelhřimov a Okresní muzeum Pelhřimov, 2000.
- BARTOŠ, František, *Naše děti: jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společné práce*. Praha: Vyšehrad, 1949.
- BAYEROVÁ, Vanda, *Sonda do problematiky nemanželských dětí v Čechách na základě vybraných církevních matrik panství Kostelec nad Černými lesy z let 1785-1873*. Praha, 2009. (Rigorózní práce Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze).
- BERGER, Rupert, *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008.
- BOUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard a kol., *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Díl I., Praha: Mladá fronta, 2007.
- BOUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard a kol., *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Díl II. Praha: Mladá fronta, 2007.
- BOUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard a kol., *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Biografická část, Praha: Mladá fronta, 2007.
- BOUŠKA, Josef, Zvyky a obyčeje našeho kraje. In: *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu* roč. VII., Pelhřimov: Jednota učitelstva okresu Pelhřimovského, spolek „Komenský“, 1928/1929.
- ČÁŇOVÁ, Eliška, Úmrtnost šestinedělek ve farnosti Broumov v letech 1632-1700. In: *Historická demografie* 26, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002.
- DOLEŽAL, Antonín, *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.
- DOSTÁL, Alois P., Kmotr, In: *Český lid* roč. IV., Praha: F. Šimáček, 1895.
- DOUGLAS, Mary, *Purity and Danger*. London: Routledge, 2002.
- DUFEK, Josef, *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí: Nákladem vlastním, 1893.
- ELLIADÉ, Mircea, *Posvátné a profánní*, Praha: Oikoymenh, 2006.

- FRAZER, James Georgie, *Zlatá ratolest*. Praha: Mladá fronta, 1994.
- FROLEC, Václav, *Čas života: rodinné a společenské svátky v životě člověka*. Brno: Blok, 1985.
- GENNEP, Arnold van, *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- GRULICH, Josef, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008.
- HANSGIRGOVÁ, Františka, *Hospodyně našeho věku. Krátká nauční o vedení městského i venkovského hospodářství*. Praha: I. B. Kolber, 1865.
- HRACHOVÁ, Helena, „*Těhotným, rodičkám a šestinedělkám ku pomoci*“ *Obráz porodní báby na jihu Čech v 18. a 19. století*. České Budějovice, 2009. (Diplomová práce, Filozofická fakulta Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích).
- CHALOUPECKÝ, Josef, *O fušerství a fušerech*. Praha: J. Otto, 1903.
- CHARVAT, Vladimír Jan, *Z Českého jihu*. Praha: Edv. Grégr, 1898.
- JUNGMANN, Antonín Jan, *Úvod k babení*. Praha: Jan Herle, 1804.
- KAISLER, Jindřich, Jak léčili nemoc nemluvnat ve Velké Vsi. In: *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu* roč. IX., Pelhřimov: Jednota učitelstva okresu Pelhřimovského, spolek „Komenský“, 1930-1931.
- KODYM, Filip Stanislav, *Mladá matka, jak by se před porodem i v šestinedělí zachováti a dítě své v prvním jeho věku ošetřovati měla*. Praha: J. Pospíšil, 1852
- KOPÁČ, Josef, O výšivkách a vyšivačkách v Českém Horácku. In: *Český lid* roč. X., Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1901.
- KOSTŘICOVÁ – MOJŽIŠOVÁ, Ilona, Lidová figurální výšivka na Horácku. In: *Příspěvky k vlastivědě okresu Pelhřimov: život a kultura lidu*. Pelhřimov: Okresní muzeum Pelhřimov, 1981.
- KRUPKOVÁ, Jaroslava, *Tradice a etnografie: k úloze tradice ve vývoji kultury*. Praha: Karolinum, 1991.
- KŘÍŽEK, Čenek, *Pravá pomoc v těhotenství, při porodu, v šestinedělí a při ženských nemocech: Sbírká užitečných pravidel a naučení pro pohlaví ženské*. Praha: F. Šimáček, 1889.

- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2006.
- LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2009.
- LENDROVÁ, Milena, Porodní bába: od posláni k profesi. In: *Věře Olivové ad honorem: sborník příspěvků k novodobým československým dějinám*. Praha: Společnost Edvarda Beneše v Ústavu T. G. Masaryka, 2006.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Praha: Karolinum, 2010.
- MACHEK, Václav, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- MANČAL, Jaroslav, Lidové podání o dětech na Zálesí. In: *Zálesí* roč. VIII., Humpolec: Učitelská jednota „Budeč“, 1926-1927.
- MANČAL, Jaroslav, Život v rodině a obci na Zálesí. In: *Národopisný věstník československý* roč. XXVI, Praha: Společnost národopisného musea československého, 1936.
- MELKESOVÁ, Miroslava, „... skrze něž Pán Bůh svět, církev i nebe množí...“ Raněnovověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry. In: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie: sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. – 28. dubna 2006*, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006.
- MELKESOVÁ, Miroslava, ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti. In: *Historická demografie 27*, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003.
- MOŠNER, František Jan, *Babictví*. Olomouc: Aloizyus Škarnicl, 1837.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.
- NULAND, Shervin B., *Špinavé ruce: Mikrobi, horečka omladnic a podivuhodný příběh Ignáce Semmelweise*. Praha: Argo; Dokořán, 2005.
- NOVÁKOVÁ, Helena, *Koutní plachty z Humpolecká, Pelhřimovska a Počátecka*. Pelhřimov: Muzeum Vysočiny Pelhřimov, 2006.

NOVÁKOVÁ, Helena, Národopisné dotazníky z Pelhřimovska z 1. poloviny 20. století. In: *Vlastivědný sborník Pelhřimovska* 17, Pelhřimov: Muzeum Vysočiny Pelhřimov, 2006.

PEČÍRKA, Josef, *Domácí lékař: učení o člověku ve stavu zdravém i nemocném*. Praha: Rohlíček a Sievers, 1877.

PETRÁŇ, Josef, *Dějiny hmotné kultury*. Díl II., Praha: Karolinum, 1995.

PRAŽÁK, Vilém, Figurálně zdobené horácké plachty. In: *Český lid* roč. III., Praha: Nakladatelství Brázda, 1894.

ROBEK, Antonín – VAŘEKA, Josef. *Národopis*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1987.

TINKOVÁ, Daniela, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010.

TRETERA, Jiří Rajmund, *Církevní právo*. Praha: Jan Krigl, 1993.

VESELÝ, František Xaver, *Všeobecný slovník právní*. Díl IV., Praha: F. X. Veselý: V komisi knihkupectví F. Topiče, 1899.

VESELÝ, František Xaver, *Všeobecný slovník právní*. Díl III., Praha: F. X. Veselý: V komisi F. Topiče, 1898.

VESELÝ, František Xaver, *Všeobecný slovník právní* Díl II., Praha: F. X. Veselý: V komisi knihkupectví F. Topiče, 1896.

VRÁNOVÁ, Věra, *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.

VYŠÍN, Vojtěch, *Babictví, učebná kniha o porodnictví pro báby porodní*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knih- a kamenotiskárna, 1888.

13.2. Archivní prameny

MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 590, kart. 154, 155.

MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Pacov, inv. č. 480, kart. 122.

MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 840, kart. 318.

MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Počátky, inv. č. 1127, kart. 272.

MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OZ Počátky, inv. č. nemá, kart. 51.

MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, kart. 50, sign. 447.

MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisné dotazníky pro obce Dobrá Voda u Kámena, Košetice, Jetřichovec, Pacov, Petrovice, Prasetín, Salačova Lhota, Těchobuz, Věžná.

MZA Brno - SOkA Pelhřimov, Deník porodní báby A. Vaničkové.

13.3. Internetové zdroje

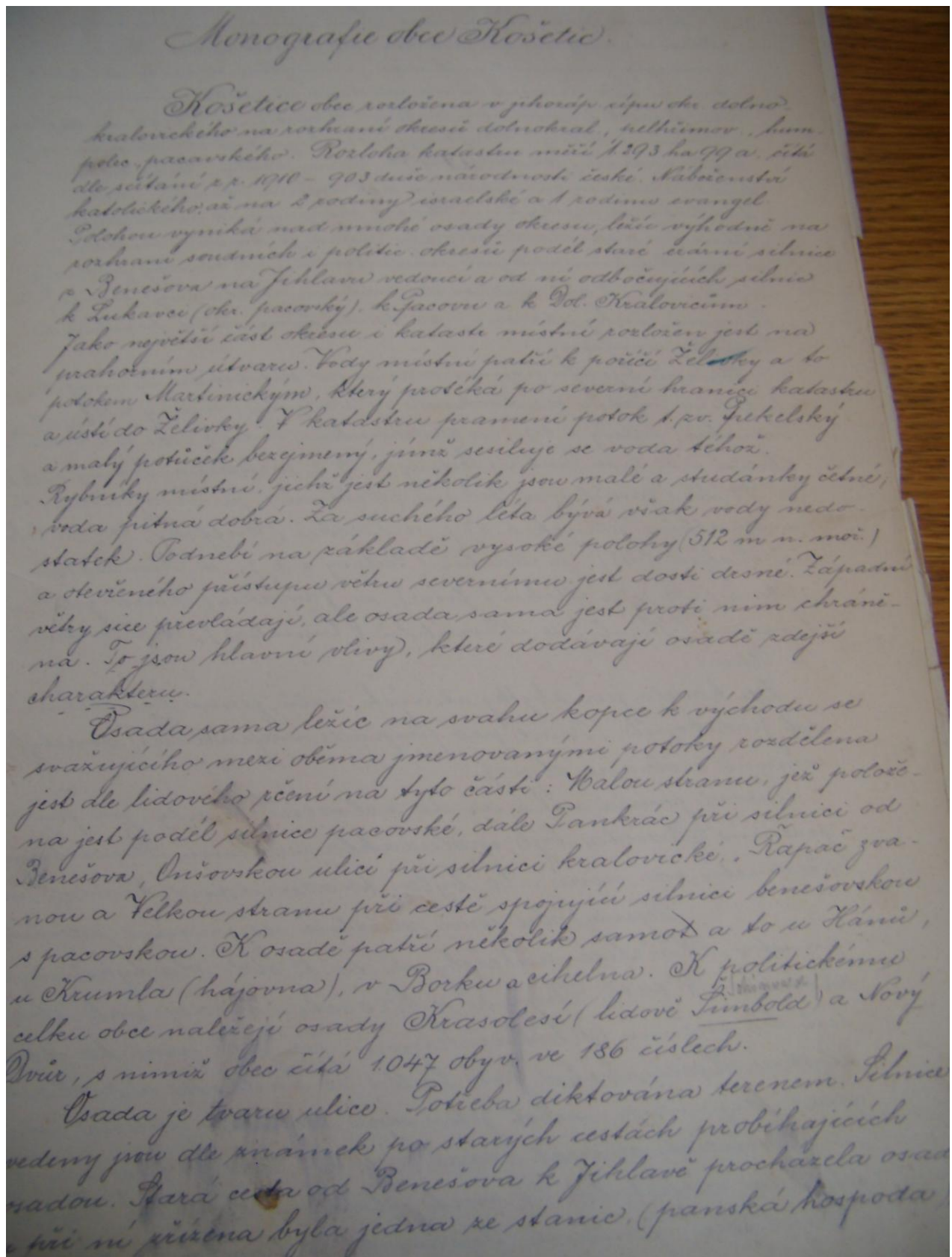
M. Lenderová, *Od magie k porodnici: porod a porodnictví v období novověku* [online], [citováno 2011-05-01]. Dostupné z: <<http://www.solen.cz/pdfs/int/2003/03/17.pdf>>.

Státní oblastní archiv Třeboň, Sbirka matrik, Římskokatolická církev, vybrané farní úřady [online], [citováno 2011-05-01]. Dostupné z: <<http://digi.ceskearchivy.cz/>>.

14. Přílohy

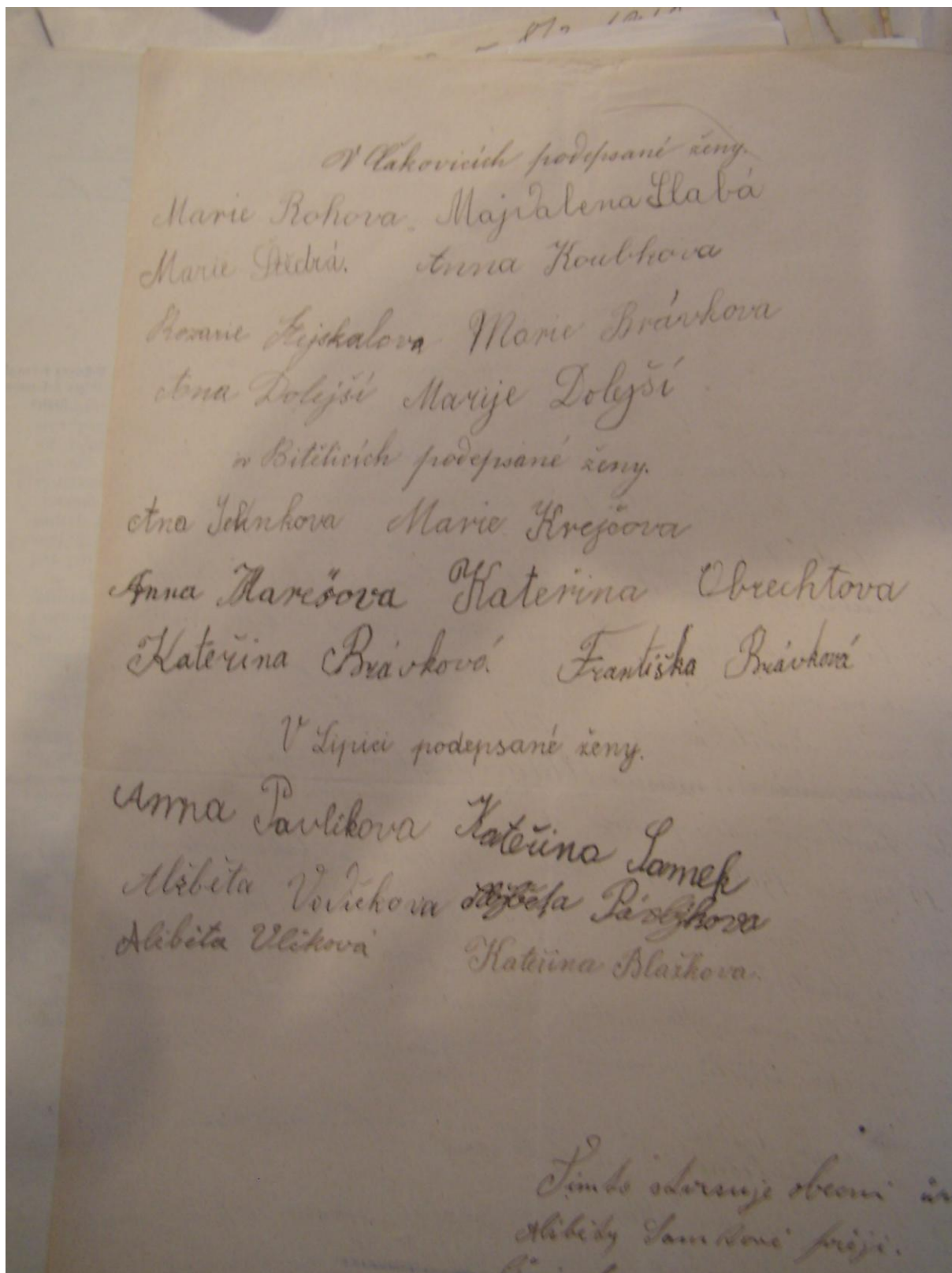
14.1. Seznam příloh

Příloha 1: MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Košetice	83
Příloha 2: MZA Brno - SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 840, kart. 318	84
Příloha 3: MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, kart. 50, sign. 447	85
Příloha 4: MZA Brno - SOkA Pelhřimov, ukázka z deníku porodní báby Anny Vaničkové ze Žirovnice	86

Obrázek 1: MZA Brno - SOKA Pelhřimov, OŠV Pelhřimov, národopisný dotazník pro obec Košetice.

Příloha 2

Obrázek 2: MZA Brno - SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 840, kart. 318. Podpisy žen na petici k podpoře porodní báby Alžběty Samkové.

Slavní C. K. Hejtnanství
v Humpolci 29. září rok 1911.
byla u porodu Kateřina Beranová
u Antonije Štrachotovi v Kletčíně
č. 29. a bivalato iš podruhé;

Žáda Marie Vacková
Skoušená poroční babička
Mladé Bříště

Slavní C. K. Hejtnanství
byjito bylo nakazáno.

C. k. okr. hejtnanství v Humpolci
C. 11/R Praes. 29. XI. 1911
PHL. Jan

Beranová Kateřina
rozpuštění poroční babička.

Humpolec am 9. September 1911
R. Gendarme ^{Bezirker} Posten Cdo
im Humpolce

Obrázek 3: MZA Brno - SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, kart. 50, sign. 447. Stížnost Marie Vackové z Mladých Bříšť.

Příloha 4

1. Běžné číslo porodu 1974

2. Rodičky: a) obydlí, ulice, číslo domu v Žirovnici Komenckého třída č. 10
b) jméno a příjmení Julie Cimclová
c) rok narození (stáří) 35r
d) stav (vdaná, vdova, svobodná) vdaná
e) povolání (zaměstnání) mistr soustružnický
f) náboženství (vyznání) katolické

3. Den a hodina, kdy porodní bába přišla k rodičce 5/5 4 ho odpo

4. Den a hodina, měsíc a rok porodu 5/5 5 ho odpo

5. Kolikáté slehnutí matky 4

6. Pohlaví a jméno dítěte nebo dětí hoch Břetislav

7. V kolikátém měsíci porod se stal 10

8. Poloha dítěte při porodu 2.3

9. Zda dítě živé, zdánlivě mrtvé nebo mrtvé žive

Obrázek 4: MZA Brno - SOkA Pelhřimov, ukázka z deníku porodní báby Anny Vaničkové ze Žirovnice.